

**Barn og unges relasjoner
til
natur og friluftsliv**

En kunnskapsoversikt

Ingunn Fjørtoft og Tone Reiten

**Høgskolen i Telemark
Friluftslivets fellesorganisasjon**

Porsgrunn 2003

HiT skrift nr 10/2003
ISBN 82-7206-222-4 (trykt)
ISBN 82-7206-223-2 (online)
ISSN 1501-8539 (trykt)
ISSN 1503-3767 (online)
Serietittel: HiT skrift eller HiT Publication

Høgskolen i Telemark
Postboks 203
3900 Porsgrunn
Telefon 35 57 50 00
Telefaks 35 57 50 01
<http://www.hit.no/>

Trykk: Kopisenteret. HiT-Bø

© Forfatterne/Høgskolen i Telemark
Foto: Tine Reiten, Kirsti Pedersen Gurholt, Seljord Folkehøgskule

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven, eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorganisasjon for rettighetshavere til åndsverk

Barn og unges relasjoner til natur og friluftsliv

En kunnskapsoversikt

**Ingunn Fjørtoft
Tone Reiten**

*"Jeg greide å stå ned hele bakken –
den store altså..."*

"Med far som veileder"

"Det skråstilte friluftslivet"

"Er det ukult å like natur?"

**Høgskolen i Telemark
Friluftslivets fellesorganisasjon**

Forord

Denne rapporten presenterer en kunnskapsoversikt over temaet barn og unges relasjoner til natur og friluftsliv.

Rapporten er utarbeidet på oppdrag fra Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO). Høyskolen i Telemark (HiT) har vært ansvarlig for gjennomføringen av oppdraget.

Vi takker Miljøverndepartementet, Friluftsrådenes landsforbund (FL), Direktoratet for naturforvaltning og Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) for framskaffing av grunnlagsmateriale til denne rapporten. Vi vil også takke bibliotekjentesten ved Høyskolen i Telemark for hjelp med innhenting av litteratur.

Annette Bischoff var medlem av prosjektgruppa i starten, og har gitt viktige bidrag til rapporten.

Vi håper at rapporten vil gi videre inspirasjon til nye tiltak, prosjekt og forskning i arbeidet med barn og unges relasjoner til natur og friluftsliv.

Bø i Telemark, oktober 2003.

Ingunn Fjørtoft
Prosjektleder

Tone Reiten
Prosjektmedarbeider

Sammendrag

Det er en generell enighet om at natur og friluftsliv er en viktig del av barn og unges oppvekst, tilhørighet og som identitetsbyggende faktor. Flere departement, statlige, fylkeskommunale og kommunale organer, samt frivillige organisasjoner har forsøkt å gi friluftsliv verdi som en viktig del av norsk kultur. Barn og unge er nå et av hovedsatsningsområdene for statlige og fylkesvise handlingsplaner for friluftsliv og natur og friluftsliv er en viktig del av barnehagens og skoleverkets læreplaner.

Rapportering og evaluering av tiltak på barnetrinnet i skolen og i barnehager viser at det er økende interesse for satsning på natur og friluftsliv i barnehage og i skolen, og at dette er en læringsarena med mange potensialer. Tiltak er gjort i form av utallige prosjekt, som inspirerer og initierer aktivitet i barnehagene. Det registreres positive erfaringer som bedre sosialt miljø, mer kreativ lek, naturkontakt, mestring av fysiske omgivelser og bedre kroppsbeherskelse. Barn fra naturbarnehager søker mer ut i naturen senere i livet. De fleste barn har sterke affeksjoner til dyr, men holdningene til dyr er forskjellige. Her finnes det fremdeles et stereotypt kjønnsrollemønster og en by-bygd forskjell i synet på ulike dyrearter. Selv om flere studier dokumenterer om mange positive effekter av tiltak er det ønskelig med mer forskningsinnsats for å belyse mer grunnleggende spørsmål omkring barns forhold til natur.

Det ser ut som om det er en sterk nedgang i friluftslivsaktiviteter og uteundervisning på ungdomstrinnet og at målsettingene i L- 97 ikke er fulgt opp på samme måte her som på barnetrinnet. De unges forhold til natur og friluftsliv er mer omfattende beskrevet i flere landsomfattende, kvantitative undersøkelser. Tendensen i disse undersøkelsene er at ungdommens interesse for friluftsliv er avtagende, og flere nyere studier antyder en ny trend i ungdommens friluftsliv og tilknytning til natur. Det synes å være en forskjell på deltagelse i og motiver for å utøve friluftsliv mellom ungdom i storby og ungdom i distriktene. Distriktsungdommen synes å ha et nærmere forhold til naturen og friluftslivet enn storbyungdommen. Barn og unges sosialisering til friluftsliv har til nå vært familien. Dette er i ferd med å endre seg og offentlige og frivillige organisasjoner får en stadig større betydning som formidlere av friluftslivstradisjoner.

Forskningsinnsatsen har til nå rettet seg mer mot ungdomgruppa enn barnegruppa, selv om mengden av tiltakene og innsatsen har vært omvendt.

Nøkkelord: barn, ungdom, natur, friluftsliv

Innhold

FORORD	V
SAMMENDRAG.....	VII
INNHold	IX
INNLEDNING.....	1
BAKGRUNN	1
OPPDRA OG TOLKING AV MANDAT	2
<i>Oppdraget fra FRIFO.....</i>	2
NASJONALE RETNINGSLINJER.....	4
SENTRALE FØRINGER	4
OPPFØLGING AV NASJONALE RETNINGSLINJER.....	6
OPPFØLGING AV HANDLINGSPLAN OG GJENNOMFØRING AV TILTAK.....	9
<i>Idèdugnad og konferanser om natur og friluftsliv.....</i>	9
<i>Friluftstiltak for barn og ungdom.....</i>	9
<i>Barnetråkkregistreringer.....</i>	11
RAMMEPLANVERKET FOR BARNEHAGE OG SKOLE.....	12
<i>Rammeplan for barnehagen (Q-0917 B).....</i>	12
<i>Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L-97).....</i>	12
<i>Leirskoler.....</i>	14
VIDEREGÅENDE OPPLÆRING ETTER REFORM 94	15
FOLKEHØYSKOLER.....	15
BARNES FORHOLD TIL NATUR OG FRILUFTSLIV	17
HVA ER GJORT TIDLIGERE?.....	17
BARN OG NATUR	17
<i>Barns naturopplevelser</i>	17
<i>Naturkvalitet og naturopplevelser</i>	20
<i>Barns forhold til dyr</i>	21
<i>Lekelandskap</i>	23
LEK I NATUR	25
<i>Barn er aktive ute</i>	25
<i>Naturen er en god lekeplass</i>	25
FYSISK AKTIVITET, NATUR OG FRILUFTSLIV I BARNEHAGEN	30
UNGDOMS FORHOLD TIL NATUR OG FRILUFTSLIV	34
MILJØBEVISST UNGDOM.....	35
UNGDOM OG FRILUFTSLIV	38
<i>Ungdoms deltagelse i friluftaktiviteter.....</i>	38
GEOGRAFISKE VARIASJONER I FRILUFTSLIV: DISTRIKT - STORBY	41
<i>Distriktsungdom – natur og friluftsliv</i>	41
<i>Storbyungdom - natur og friluftsliv</i>	42
UNGDOMMENS SOSIALISERING TIL FRILUFTSLIV	44
<i>Kjønnsrollemønster i friluftsliv.....</i>	47
<i>Sammenheng mellom friluftslivsaktivitet og adferd.....</i>	49
<i>Friluftsliv og forhold til natur i en flerkulturell sammenheng.....</i>	50
NYE TRENDSETTERE I NORSK FRILUFTSLIV?.....	51

NATUR OG FRILUFTSLIV I SKOLEN	53
EVALUERING AV SKOLEPROSJEKT	54
<i>Kom(mer) dokker ut! (?).....</i>	54
<i>Miljølæreprosjekt</i>	55
PROSJEKT I BARNEHAGE OG SKOLE	57
PROSJEKT I BARNEHAGEN	57
<i>Naturbarnehager i Vestfold.....</i>	57
<i>Naturen som kvalitet i 90-årenes barnehage.....</i>	58
<i>Ut på tur aldri sur.....</i>	58
<i>Knøttet barnehage, Grimstad 1990/91</i>	59
<i>Skårungens naturbarnehageprosjekt 1996-1997.....</i>	60
<i>Friluftsliv fra barnsben av.....</i>	61
PROSJEKT I SKOLEN.....	62
<i>Lutvann skole, Oslo</i>	62
<i>Uteskole ved Kringlebotn skole, Bergen.....</i>	63
<i>FRISK – prosjektet i Oppland fylke.....</i>	63
<i>Prosjektet ” Ut er in? ”</i>	64
<i>” Ut er In – ung ” Uteaktivitet på grunnskolens ungdomstrinn</i>	65
FRILUFTSLIVSORGANISASJONENE.....	66
FRILUFTSLIVETS FELLESORGANISASJON (FRIFO).....	66
FRILUFTSRÅDENES LANDSFORBUND (FL).....	67
SAMARBEIDSPROSJEKT	68
OPPSUMMERING AV KUNNSKAPSSTATUS	69
OFFENTLIGE SATSNINGSOMRÅDER.....	69
<i>Barnehage og skole</i>	69
<i>Leirskoler.....</i>	70
<i>Miljølære i skolen</i>	70
<i>Manglende rapportering fra offentlige tiltak.....</i>	71
HVA SIER FORSKNINGEN?.....	71
<i>Ungdommens forhold til friluftsliv og natur.....</i>	71
<i>Barns forhold til natur og friluftsliv</i>	73
OMRÅDER FOR OPPFØLGING MED TILTAK OG FORSKNING	74
FORSLAG TIL TILTAK OG VIDERE OPPFØLGING:	76
<i>Det offentlige</i>	76
<i>Frivillige organisasjoner:.....</i>	76
<i>Forskning:</i>	76
LITTERATUR	78

Innledning

Bakgrunn

Friluftslivet har lange tradisjoner i norsk kultur, særlig som familieaktivitet der foreldre, besteforeldre og søsken var viktige formidlere av et tradisjonelt friluftsliv på tur ute i naturen. I de senere ti-år har en endret livsstil og fritidsbruk vokst fram og har ført til en mindre bruk av natur og friluftsliv enn før. Dette har myndighetene forsøkt å gjøre noe med i form av stortingsmeldinger og handlingsplaner for friluftsliv og læreplaner for skoleverket og barnehager, der friluftsliv og kontakt med natur har fått en betydelig plass. Utdanningsinstitusjoner har fulgt opp med studier i friluftsliv helt opp til og med Mastergradsnivå. Frivillige organisasjoner har lagt vekt på å formidle friluftsliv til medlemmer og befolkningen for øvrig gjennom fritidstilbud i friluftsliv til barn, ungdom og voksne. Det er avholdt kurs for voksne som arbeider med barn og unge. Det er også utviklet en del læremateriell til bruk i undervisningen. Utallige prosjekter for å øke friluftsjntressen og kjennskap til naturen blant barn og unge har blitt gjennomført av friluftslivsorganisasjoner, skoler og barnehager. Forskningsinstitusjonene har i noen grad interessert seg for temaet barn og unges forhold til natur og friluftsliv, og enkelte større undersøkelser om ungdoms deltakelse i friluftsliv foreligger. Noen få studier beskriver barns forhold til dyr, kjønnsrollemønstre i friluftsliv og ungdoms sosialisering til friluftsliv. Flere studier retter seg mot barns forhold til natur, men her er den vitenskapelige dokumentasjonen mer sparsom.

Fra mange hold synes det som om mye er gjort på feltet barn og unges forhold til natur og friluftsliv, men det er vanskelig å få en oversikt over hva som virkelig foreligger av kunnskap på dette feltet. Dette er bakgrunnen for at Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) ønsket å skaffe til veie oversikt over og å samle kunnskap om dette feltet.

Oppdrag og tolking av mandat

Oppdraget fra FRIFO

”Det skal lages en kunnskapsoversikt, hvor målet er å presentere sentrale og relevante problemstillinger innen området barn, unge og friluftsliv, basert på den forskningen som finnes. Oversikten skal gjennom en presentasjon av de sentrale og relevante problemstillinger gjøre rede for den samlede litteratur som finnes på området.”

Tolking av mandat basert på prosjektformulering

Mål:

- Gi FRIFO økt informasjon om utviklingstrekk lokalt, regionalt og nasjonalt, som kan ha betydning for friluftslivets rammebetingelser og innhold
- Gi kunnskap om relasjonen barn, unge - friluftsliv og natur
- Gjøre kunnskapsoversikten tilgjengelig for forvaltningen, forskningsmiljøene og organisasjonene som et grunnlagsdokument for tiltak og videre forskning på feltet.

Metodisk tilnærming

Informasjon om temaet er innhentet fra offentlige institusjoner på stat-, fylke- og fylkeskommunalt nivå, frivillige organisasjoner og forskningsinstitusjoner. Søk i databaser, bibliotek tjenester, brev, telefon og/eller direktekontakt med informanter danner grunnlaget for informasjonsinnhenting. Det ble tatt direkte kontakt med Statens utdanningskontor i fylkene og barnehageansvarlige hos fylkesmannen.

Denne kunnskapsoversikten er begrenset til den informasjon som foreligger om barn og ungdoms forhold til natur og friluftsliv i Norge. Aldersgruppen ”barn” er definert til barn opp til 12 år og ”ungdomsgruppen” fra 12 til 19 år.

Den metodiske tilnærmingen er avgrenset til gjennomgang av litteratur i form av offentlige dokumenter, prosjektrapporter, hovedfagsoppgaver, doktorgradsavhandlinger,

forskningsrapporter og informasjon via internett. I hovedsak har vi konsentrert arbeidet om informasjon som dokumenterer barn og unges forhold til natur og friluftsliv, der dokumentasjonen fokuserer på barn og ungdom eller tiltak for denne målgruppa, og der denne er direkte involvert. Vi har derfor ikke tatt med områder som fysisk tilrettelegging og arealplanlegging rettet mot barn og ungdoms behov for nærmiljø, grønne områder og friluftsområder. Dette er beskrevet i en tidligere kunnskapsoversikt i en NIBR-rapport utarbeidet av Halvorsen Thorén m.fl.(1997). Helsemessige effekter av å utøve friluftsliv er vektlagt i liten grad da dette tema er behandlet i en egen kunnskapsoversikt som er utarbeidet av Norsk folkehelseinstitutt (Rapport 2003:9). Implementering av friluftsliv i læreplaner for de ulike skoleslagene er heller ikke tatt med i denne rapporten.

Oppdraget er å gi en oversikt over hva som er gjort av tiltak for barn og ungdom i forhold til natur og friluftsliv i Norge, og norske studier som beskriver relasjoner mellom barn, ungdom friluftsliv og natur. Denne rapporten gir en tematisk oversikt over forskning og studier av barn og ungdoms forhold til natur og friluftsliv, samt en oversikt over tiltak og prosjekter i barnehage, skole og frivillige organisasjoner. Til slutt i rapporten gir vi en oversikt over faglitteratur, læreboklitteratur, barnelitteratur og læremateriell på dette feltet.

Vi har ikke gjort noen forsøk på å vurdere eller evaluere den utvalgte litteraturen som er presentert her. Utvalget er selvfølgelig subjektivt, men vi har bestrebet oss på å ta med det som har vært tilgjengelig innenfor en bred avgrensning, der vi har presentert litteraturen tematisk.

Som definisjon på friluftsliv har vi støttet oss til definisjonen i Stortingsmeldingene om friluftsliv (St.meld. nr. 40 (1987-1988) og St.meld. nr. 39 (2000-2001): *”Friluftsliv er opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse”*. Vi har ikke tolket definisjonen eller tatt standpunkt til hvorvidt enkelte ferdselsformer i naturen, som f. eks. motorisert ferdsel, faller inn under definisjonen på friluftsliv. Vi har bestrebet oss på å gi en mest mulig objektiv framstilling av den foreliggende dokumentasjon på barn og unges relasjoner til natur og friluftsliv, uten å kommentere, vurdere eller sensurere det foreliggende materialet.

Nasjonale retningslinjer

Sentrale føringer

Gjennom Stortingsmelding nr. 39 (2000-2001) *Friluftsliv – Ein veg til høgare livskvalitet* er målgruppen barn og unge gitt særlig prioritet. To av de fire nasjonale resultatmålene for friluftslivet er særskilt fokusert mot barn og unge (St. meld. nr. 39/2000-2001, s. 10):

”Barn og unge skal få høve til å utvikle dugleik i friluftsliv. Ved bustader skular og barnehagar skal det vere god tilgang til trygg ferdsel, leik og annan aktivitet i ein variert og samanhengande grønstruktur med gode samband til omkringliggjande naturområde.”

Barn og unge er viktige målgrupper for rekruttering til friluftsliv og Regjeringen vil styrke arbeidet med motivasjon og stimulering til friluftsliv for barn og barnefamilier gjennom noen viktige tiltak. Slike tiltak kan være: - å styrke barn og unges muligheter til å utvikle seg fysisk, mentalt og sosialt gjennom å leke i, ferdes i og oppleve natur, - forsterke satsing på informasjons-, aktivitets- og opplæringstilbud i friluftsliv, - styrke arbeid med motivasjon og stimulering til friluftsliv, - gjennomføre kompetansebygging i kommunene med spesielt fokus på verdien av friluftsliv for barns helse og utvikling, - gjennomføre en nasjonal satsing på uteaktiviteter i barnehager, skoler og skolefritidsordninger, - gjøre sportsfiske lettere tilgjengelig for barn og unge (St. meld. nr. 39/2000-2001, s. 11). Meldinga slår fast at friluftsliv for barn og unge er viktig for å få til en bærekraftig utvikling.

Barn trenger utfordringer og ungdom trenger spenning. Dette innebærer at barn må få anledning til å bruke sitt potensial i leik og aktivitet i naturen. Ungdom må få utløp for spenning og søker gjerne mer utradisjonelle frilftsaktiviteter som terrengsykling, snøbrett og snøscooter. Et friluftsliv som inkluderer ungdommens interesser innebærer nye trender i friluftslivet. Dette bør inkludere en aktiv innsats for å styre nye trender i miljøvennlig retning (St.meld. nr. 39/2000-2001, s. 40).

Stortingsmelding nr. 25 (2002-2003) *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*, presenterer i kapittel 5 nasjonale resultatmål for friluftsliv og har disse punktene som angår barn og ungdom:

Pkt. 2. Barn og unge skal gis mulighet til å utvikle ferdigheter i friluftsliv.

Pkt. 4. Ved boliger, skoler og barnehager skal det være god adgang til trygg ferdsel, lek og annen aktivitet i en variert og sammenhengende grønnstruktur med gode forbindelser til omkringliggende naturområder.

Meldingen hevder (s. 53): ”Det er stor enighet om at friluftsliv skaper positive verdier og er en naturlig del av norsk barneoppdragelse”.

Meldingen uttrykker bekymring for utviklingen blant barn og unge, der status for barn og unge ikke er entydig, men viser snarere at en endring fra tradisjonelle friluftaktiviteter må vike plassen for ”moderne” aktiviteter som sykling, snøbrett- og løssnøkjøring, og fjellklatring. Dette er særlig synlig i endringen av ungdommens friluftsvaner. Miljømeldingen støtter Friluftsmeldingen i å sikre grønne oppvekstvilkår og å legge til rette for viktige tiltak for å stimulere til friluftsliv blant barn og unge.

Stortingsmelding nr. 14 (1999-2000) *Idrettslivet i endring*, legger vekt på å legge forholdene til rette for idrett, fysisk aktivitet og friluftsliv for barn og ungdom. Det er regjeringens mål at naturglede, kunnskap om og respekt for naturen skal formidles til nye generasjoner av barn og ungdom. Barn og ungdom er sentrale målgrupper for statlig idretts- og friluftslivs politikk. Det legges spesielt vekt på å legge til rette for allsidig aktivitetstilbud i idrett og friluftsliv for barn og unge, samt en satsning på å bevare grønnstruktur i nærmiljøet og gjøre friluftsområder lettere tilgjengelig for målgruppa barn og ungdom.

Også Stortingsmelding om Folkehelsepolitikken i Norge (St. meld. nr. 16 2002-2003) *Resept for et sunnere Norge*, vektlegger betydningen av friluftsliv og fysisk aktivitet som et viktig virkemiddel for folks helse. Meldingen viser til den helsemessige betydningen av tidlig

erfaring med aktivitet i natur og friluft. Aktivitet ute og friluftsliv blant barn og unge har også positiv innvirkning på trivsel, generell mestringsevne og livskvalitet. Meldingen framhever også betydningen av uteskole og faste utedager i utmark for elevene i skolen.

Stortingsmelding nr. 39 (2001-2002) *Oppvekst- og levekår for barn og ungdom i Norge*, påpeker betydningen av natur og friluftsliv som del av barn og unges fysiske oppvekstmiljø. Meldingen understreker den helsemessige betydningen av at barn og unge får tidlig erfaring med natur og friluftsliv.

Alle disse stortingsmeldingene bekrefter Regjeringens vilje til å styrke friluftsliv og kontakten med natur blant barn og unge. For å styrke friluftslivet som en viktig fritidsaktivitet i framtida er det viktig at kommende generasjoner får naturopplevelser, anledning til å utvikle ferdigheter i friluftsliv og lyst til å ferdes i skog og mark. Regjeringen vil styrke arbeidet med motivasjon og stimulering til friluftsliv for barn og barnefamilier og Regjeringens langtidsprogram for perioden 2002-2005 bygger opp under friluftsmeldingen på dette feltet (Koksvik 2001).

Oppfølging av nasjonale retningslinjer

Handlingsplanen for *Friluftsliv mot år 2000* (DN-rapport 1991-3) ble utarbeidet på bakgrunn av St. meld. Nr. 40 (1986-87) *Om friluftsliv*. Det ble uttrykt bekymring fra flere hold om at meldingen ikke var fulgt opp, og frilufsorganisasjonene uttrykte uttålmodighet over dette. Handlingsplanene, som er utarbeidet av Miljøverndepartementets fagorgan for friluftsliv og Direktoratet for naturforvaltning, fokuserer på 20 tiltak som samlet vil bidra til realiseringen av intensjonene i Friluftsmeldingen.

I handlingsplanen er barn og ungdom viktige målgrupper. Det satses på tiltak og tilrettlegging for at barn og unge skal få muligheter til å komme i kontakt med natur gjennom aktiviteter ute. For målgruppa småbarn, har handlingsplanen dette målet (s. 8):

”Legge til rette for at småbarn kommer ut i natur ved å gi friluftsliv høyere prioritet på et tidlig stadium i oppveksten. Gode naturopplevelser gir grunnlaget for aktivitetsglede, utvikling av positive holdninger og engasjement for miljøvern.”

Forslag til tiltak for å nå dette målet var å etablere forsøksvirksomhet i friluftslivsorganisasjonene med utprøving av det svenske Friluftsfrämjandets metodikk og materiell for å fremme småbarns friluftslivsaktivitet. Videre ble det lagt vekt på å prøve ut pedagogiske opplegg med satsing på uteaktivitet og naturopplevelse i en del barnehager. Som resultatmål ble det foreslått på å starte 50 lokale friluftslivsgrupper for småbarn, etter mønster fra ”Mulleskolan” i Sverige. Det satses videre på å drive utstrakt kursvirksomhet for medlemmer i friluftslivsorganisasjonene og personale i barnhagene. Det er videre et mål å evaluere denne forsøksvirksomheten og å utvikle handlingsplan for lederopplæring og å utvikle materiell. Det er også et mål å etablere nettverk mellom pedagogiske miljøer, barnehager, miljøvernforvaltning og frivillige organisasjoner. Målet var videre å drive prosjektvirksomhet i 20 ulike barnehager, utvikle kurstilbud og veiledningsmateriell for friluftsliv i barnehager, samt å spre erfaringer fra prosjekt- og etterutdanningsvirksomhet. Ansvarlige for denne gjennomføringen har vært de frivillige organisasjonene i samarbeid med miljøvernmyndigheter, barne- og familiemyndigheter og undervisningsmyndigheter.

For satsningsområdet *”Friluftsliv i grunnskolen”* har handlingsplanene dette målet (s. 9):

”Gi barn og unge muligheter til naturopplevelse, utvikling av skaperevne og egenferdighet og økte økologiske og kulturhistoriske kunnskaper gjennom opphold og aktivitet ute. Bidra til en innholdsrik oppvekst gjennom utløsning av eventyrlyst og trang til spenning, utvikling av lokal identitet, naturkontakt og miljøbevissthet og etablering av sunne mosjonsvaner.”

For å gjennomføre denne målsettingen foreslås det følgende tiltak gjennom to hovedsatsningsområder: 1) Skolefritidsordningen og valgfag friluftsliv og 2) Leirskoler og naturskoler. Tiltak i skolefritidsordningen er kurs for ledere, og støtte og veiledning til skoler for å få barn ut i skog og mark. Friluftsliv og uteaktiviteter skal etableres som en sentral del av skolefritidsordningen gjennom samarbeid mellom skole og friluftslivsorganisasjonene. Det skal legges til rette for at offentlige friluftsområder brukes i skolefritidsordningen. Friluftslivsorganisasjonene skal prioritere veiledning og støtte til skoler i byer og tettsteder og

det skal gis tilbud til alle ungdomsskoleelever om valgfag i friluftsliv. Friluftslivets del av skolefritidsordningen skal evalueres innen 1995 og handlingsplan skal utvikles for videre arbeid. Leirskolevirksomheten skal videreutvikles og naturskoler opprettes. Naturskolene skal fungere som aktive sentra for miljøundervisning og informasjon og stå for utvikling av naturveiledning. Som resultatmål for leirskoler og naturskoler foreslås det å videreutvikle samarbeidsprosjektet "Miljøleirskole" fra fem leirskoler i 1991 til 30 i 1995. Naturskolevirksomheten skal følges opp med en handlingsplan og virksomheten ved leirskoler og naturskoler skal evalueres som grunnlag for videre oppfølging.

Forslag til revidert handlingsplan for *Friluftsliv mot år 2000* (DN-rapport 1996-5) styrker innsatsen og tiltakene for barn og unge. Handlingsplanen slår fast at friluftslivets plass innenfor grunnskole og barnehage skal styrkes og være en integrert del av barnehagens og grunnskolens virksomhet. Dette gjøres gjennom en oppfølging av rammeplaner for barnehagen og læreplaner for grunnskolen. Tiltak for å øke kompetansen hos personale i barnehager, skoler og skolefritidsordninger styrkes. Tilgang til natur i skoler og barnehagenes utemiljø og nærmiljø sikres gjennom forbedring av utelekeplasser og skolegårder og å kartlegge og sikre naturområder i nærmiljøet. Videre skal barn og ungdoms muligheter til å drive friluftsliv på fritiden sikres. Dette gjøres gjennom kompetanseheving og prosjektarbeid i organisasjonene. Et ledd i dette arbeidet er å videreutvikle Naturvetteprosjektet, som er den norske modellen av den svenske "Mulleskolan". Satsning på ungdomsgruppa skjer gjennom en styrking av friluftstradisjonen og ferdigheter i friluftsliv hos uorganisert ungdom. Hovedansvaret for gjennomføringen av disse tiltakene ligger hos skole- og barnehagemyndighetene, pedagogiske høyskoler, frilftsorganisasjoner, statlige-, fylkeskommunale- og kommunale myndigheter.

Oppfølging av handlingsplan og gjennomføring av tiltak

Idèdugnad og konferanser om natur og friluftsliv

Direktoratet for naturforvaltning (DN) har helt siden den forrige friluftslivsmeldingen (St. meld. nr. 40 (1987-1988)) arrangert idèdugnader og konferanser omkring temaet natur og friluftsliv. Alle er dokumentert i form av rapporter (DN-rapport) eller notat (DN-notat). Dette har vært en klar oppfølging av handlingsplanene for friluftsliv. Rapporter fra slike idèdugnader og konferanser foreligger nesten årlig fra 1990 – 2001. Tema for flere av konferansene er i hovedsak rettet mot friluftsliv og natur for barn og unge. Særsilt har to idèdugnad/konferanser med etterfølgende rapporter rettet seg mot tema som friluftsliv i skole og barnehage, miljøundervisning, naturopplevelse og uteleik, naturleikeplasser og oppvekstmiljø (DN-notat 1991-13, DN-rapport 1993-8). Også flere andre konferanser om friluftsliv har hatt innslag om barn og unge uten at dette har vært hovedtema for konferansene.

Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) har siden 1998 arrangert to forskningskonferanser omkring tema friluftsliv. Hovedtema har ikke fokusert direkte på barn og unge, men denne målgruppen har alltid vært representert gjennom forskningsbidrag til konferansene. Rapporter er utarbeidet fra hver konferanse (FRIFO – rapport 1 1999, FRIFO – rapport 2002).

Friluftstiltak for barn og ungdom

Kultur – og Kirkedepartementets tilskuddsordning til friluftstiltak for barn og ungdom ble evaluert av Aas og Andersen (2002) og evalueringen rapporterer følgende forhold:

Kulturdepartementet (Kultur-og kirkedepartementet fra 1.1.2002) etablerte i 1993 en tilskuddsordning til aktiviteter særlig rettet mot barn og ungdom i regi av friluftorganisasjonene. Tilskuddsordningen gikk først til Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO), den gang med 12 medlemsorganisasjoner, og så fra 1998 også til Friluftsrådenes Landsforbund (FL) og de 17 underliggende interkommunale friluftsrådene. Tilskuddsordningen er finansiert av spillemidler, dvs. den delen fra Norsk Tipping AS som

går til idrettsformål. Målet med ordningen er nå at *”Aktivitetsstøtten skal brukes til iverksetting og gjennomføring av tiltak/prosjekter som har til hensikt å øke omfanget av friluftaktiviteter blant barn og unge. Prosjektene /tiltakene skal gi grunnlag for at personer innenfor målgruppen kan møte og oppleve naturen på en sikker og kvalitativ god måte”* (St.meld. nr.14 1999-2000).

Hovedformålet med evalueringen er å vurdere måloppnåelse i prosjektet, samt å vurdere hvordan ordningen fungerer i forhold til overordnede prinsipper for relasjonen mellom offentlige myndigheter og tredje sektor på dette feltet.

Prosjektene som har fått midler, varierer i stor grad både i innhold, strategi og resultater. Følgende hovedtyper av aktiviteter har fått støtte: Utvikling av nye organisatoriske tilbud for barn og ungdom, øke friluftslivets plass i skole og barnehage, allmenn kompetanseheving, aksjoner og synliggjøring mer generelt, ferie- og fritidstilbud for barn og ungdom og støtte til mer ordinære organisasjonsaktiviteter. Det har vært flere prosjekter for barn enn for ungdom.

De ulike prosjektene bygger på en tradisjon for barne- og ungdomsarbeid innen friluftsliv som ble utviklet i etterkant av den første stortingsmeldingen om friluftsliv. Denne er nedfelt i Direktoratet for naturforvaltnings første Handlingsplan for friluftsliv (DN-rapport 1991-3). Mange av prosjektene bygger også på erfaringer som er høstet i andre forsøksordninger og prosjekter i regi av myndigheter og i samarbeid med de samme organisasjonene (f. eks. Fylkesmannen i Nordland 1994, Oppland fylkeskommune 1995).

Mange prosjekter, de fleste i regi av FL, men også noen i regi av FRIFO, har vært rettet mot skoleverket. Rapporten stiller spørsmål ved hvorfor ikke flere prosjekter har vært rettet mot familien. Dette i lys av forskning som viser familiens sterke rolle som rekrutteringsarena for friluftsliv (Dale 1992, Dale 1993, Skogvang 1993). Det er heller ingen prosjekter som tar tak i ulikhetene i organisasjonenes geografiske og sosiale skjevheter (Skogen 1993).

Evalueringen oppsummerer med at de opprinnelige intensjonene i ordningen i hovedsak er innfridd, vurdert ut fra ordningens målsettinger. Videre vurderes de faktiske effekter

ordningen har hatt overfor målgruppene, og i hvilken grad den genererte aktiviteten kan sies å være i tråd med de overordnede mål om at midlene skal gå til aktivitetsrettede prosjekter for barn og ungdom. Også her er intensjonene langt på vei oppnådd, noe som viser at støtteordningen kan være en effektiv måte å nå målet om mer og bedre friluftaktiviteter blant barn og unge på.

De to største prosjektene som har fått mest tilskudd, ”*De gode naturvettene*” og ”*Trygg i naturen med kart og kompass*” (TiN) som er nevnt spesifikt i rapporten, er i denne rapporten referert til under de ulike organisasjonenes tilbud for barn og ungdom i kapitlet om Friluftslivsorganisasjonene.

Barnetråkkregistreringer

Barnetråkkregistreringer er et ledd i oppfølgingen av tiltak i Friluftsmeldingen for å sikre grønne områder i lokalmiljøet og legge til rette for at offentlige friluftsområder prioriteres for barn og unges bruk til lek og fysisk aktivitet. Barnetråkkregistreringer er en metode for å dokumentere arealbruk der barn og unge viser sin bruk av arealene i kommunen ved å tegne dem på kart. Det kan være stier, grønne områder, grå asfaltflater, gater, gang- og sykkelstier med mer. Arealene brukes av barn og unge til lek, egenorganisert aktivitet, møteplasser osv. Registreringen bygger på barn og unges kjennskap til og bruk av områdene. Barnetråkkregistreringer har blitt gjennomført i flere kommuner i Vestfold fylke. I 1999 ble barnetråkkregistreringer gjennomført ved alle barneskolene i Andebu kommune, der 5-600 barn i deltok. For øvrig har barn og ungdom i alderen 6-19 år deltatt i registreringene. Barnetråkk-kartene er temakart til kommuneplanens arealdel. Med dette ønsker man å kartlegge og bevare natur- og friluftsområder i fylkesplanen som er egnet for barns lek og arealbruk (Vestfold fylkeskommune 2000).

En kartlegging av barnehagene og skolenes bruk og behov for turområder er foretatt av Grimstad kommune (2001) der barns deltaking i arealplanleggingen er en del av konseptet. Kommunestyret i Grimstad har tatt initiativet til denne kartleggingen. Alle barneskoler og barnehager innen år 2000 skulle definere ”sin” skog/friareal som de aktivt kunne bruke som sitt uteklasserom og turområde. Kartleggingen har også utsagn fra barnehager og skoler om

betydningen av tilgang til uteområder i nærmiljøet, og hvordan man mener å ha observert hvor betydningsfullt natur og friluftaktivitet er for barn i alle aldersgrupper. Kartleggingen vil kunne danne grunnlag for å vurdere hva Grimstad kommune bør gjøre for at den enkelte skole og barnehage kan sikres egnede turområder for all framtid og innenfor kommunens reguleringsplan bør arealene være regulert til formålet.

Rammeplanverket for barnehage og skole

Rammeplan for barnehagen (Q-0917 B)

Rammeplanen for barnehagen (BFD 1996) skal gi retningslinjer for barnehagens innhold og oppgaver, men legger ikke detaljerte føringer for virksomheten eller hindrer lokal frihet, tilpasning og variasjon. Av to av de fem forpliktende fagområder som alle barn i barnehagen skal ha erfaring med i løpet av barnehageåret er ”Natur, miljø og teknikk” og ”Fysisk aktivitet og helse”.

I fagområdet ”Natur, miljø og teknikk” skal barnehagen bidra til at barn blir kjent med planter og dyr, landskap, årstider og vær. Det økologiske perspektivet er overordnet. Det er et mål å utvikle barnas kjærlighet til naturen, forståelse for samspillet i naturen og mellom mennesket og naturen. Det didaktiske innholdet i natur og friluftsliv er nært knyttet opp til uteleken i barnehagen.

Fagområdet ”Fysisk aktivitet og helse” omfatter grunnleggende erfaringer, ferdigheter, kunnskaper og holdninger som barn tilegner seg gjennom sanseinntrykk og bevegelse ved å bruke kroppen. I leken erfarer barna kroppens muligheter og rytmikk. Dans og bevegelseslek er også en viktig side ved barnehagens innhold.

Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L-97)

Læreplanen for den 10-årige grunnskolen (KUF 1996) har i hovedområdet ”Det miljøbevisste menneske” lagt vekt på tre hovedtema: ”naturfag, økologi og etikk”, ”menneske, miljø og

interessekonflikter” og ”naturglede”. Lærerplanen poengterer at opplæringen må gi bred kunnskap om sammenhengene i naturen og om samspillet mellom menneske og natur:

”Samtidig må opplæringen fremme glede over fysisk aktivitet og naturen storhet, over å leve i et vakkert land, over landskapets linjer og årstidenes veksling. Og den bør vekke ydmykheten overfor det uforklarlige, gleden over friluftsliv, nøre hugen til å ferdes utenfor oppstukne veier og i ukjent terreng, til å bruke kropp og sanser for å oppdage nye steder og til å utforske omverdenen. Friluftsliv rører både kropp, sinn og tanke. Fostringen må betone forbindelsen mellom naturforståelse og naturopplevelse: kunnskapen om elementene og om samspillet i livsmiljøet må gå sammen med erkjennelsen av vår avhengighet av andre arter, samfølelsen med dem og gleden over naturliv” (KUF 1996, s. 48).

Natur- og miljøfag og kroppsøving er sentrale fag for å imøtekomme læreplanens intensjoner med ”Det miljøbevisste menneske”. Gjennom fagområdene ”Mangfoldet i naturen” og ”Friluftsliv” skal elevene gjennom hele den 10-årige skolen utvikle innsikt om sammenhenger i naturen og samspillet mellom menneske og natur, slik at de kan medvirke til en bærekraftig utvikling. Kunnskaper og holdninger skal bidra til at elevene kan ta vare på egen kropp og sin egen helse og vise omsorg og respekt for andre. Elevene skal få naturopplevelser og praktisk erfaring med til å utvikle kunnskap om og forståelse for natur og menneskets plass i naturen.

Fagområdet ”friluftsliv” har en sentral plass i kroppsøvingsfaget gjennom hele grunnskolen. Gjennom tema ”Nærmiljø og natur” i 1.-4. klasse skal elevene oppleve, lære å utforske naturen, utvikle kreativitet og glede over å være i naturen, og oppleve seg som en del av naturen. De skal bli kjent med nærmiljøet sitt og lære å ta vare på det. Målet for mellomtrinnet, 5.-7. klasse er innenfor temaet ”Ut i naturen” å gi elevene opplevelser i naturen og å lære om samspillet mellom menneske og natur før og nå. De skal tilegne seg dyktighet i å ta vare på seg selv i naturen og utvikle omsorg for naturmiljøet. På ungdomstrinnet, 8.-10. klasse, skal elevene gjennom temaet ”Friluftsliv” utvikle kunnskap om og ferdigheter i friluftsliv, som bygger på lokale og nasjonale tradisjoner i ulike miljø. Elevene skal få naturopplevelser og lære å respektere og ta vare på naturen (KUF 1996, s. 263-275).

Leirskoler

På bakgrunn av det faste statlige tilskuddet til leirskoleundervisning er det utviklet mange leirskoler med fast pedagogisk bemanning. Leirskolene underviser i naturbruk og friluftsliv i ulike naturtyper fra sjø til høyfjell - vår, høst og vinter. Kommunen som driver leirskoleundervisning har arbeidsgiveransvaret for lærerne ved leirskolene etter Opplæringsloven, men staten har gitt øremerkede tilskudd til lønn for disse stillingene i forhold til antall klasser hvert skoleår. Utgifter til kost, losji og reise har hittil blitt betalt av private midler, mens kommunen dekker lønn til klassens faste lærer. De 63 leirskolene som er tilsluttet Norsk Leirskoleforening tok i skoleåret 2001/02 imot ca. 60.000 elever

(www.leirskole.no/nyheter). Det har så langt vært statlig målsetting at alle norske elever skal få tilbud om leirskole en gang i løpet av grunnskoletida ved at et årskull får dekket ekstra lærerutgifter på leirskole.

I St.meld. Nr 39 – 2000/2001 om friluftsliv står det blant annet følgende om leirskoler:

”Med bakgrunn i samfunnsutviklinga er det i dag enda større grunn til å legge vekt på undervisning i naturen, og på den verdien leirskolene representerer. Det bør være et mål at alle elever får tilbud om to leirskoleopphold i løpet av grunnskoletida og ett opphold i løpet av videregående. Det bør være et mål at alle elever får tilbud om to leirskoleopphold i løpet av grunnskoletida og ett opphold i løpet av tida i videregående.”

I en artikkel på Leirskoleforeningens nettside (2002) uttrykker rektor Aslak Thorsen

(nestleder i Norsk Leirskoleforening) bekymring for utspillet fra Undervisningsdepartementet om å legge de hittil øremerkede midlene til leirskole inn i rammebevilgningene til kommunene. Så lenge midlene har vært øremerkede har man også måttet følge retningslinjene om at leirskole skal skille seg ut fra vanlige ekskursjoner og lokale utendørsaktiviteter, ved at oppholdet skal legges til et annet miljø enn hjemmemiljøet, og ha en varighet på minst tre døgn.

Videregående opplæring etter Reform 94

Læreplanverket for videregående opplæring (KUF 1994) gir ungdom mellom 16 og 19 år rett til tre års opplæring som skal føre fram til studiekompetanse eller yrkeskompetanse. Elevene kan velge mellom 13 ulike grunnkurs. Kroppsøving inngår som felles allment fag for alle studieretninger, der friluftsliv er en del av faget. Felles mål for faget er at elevene skal få oppleve gleden ved allsidig aktivitet og friluftsliv, alene og sammen med andre. De skal utvikle kulturell identitet gjennom kunnskap om og erfaring med vårt nasjonale og lokale særpreg innen idrett, dans og friluftsliv. I grunnkurset inngår friluftsliv som en aktivitet der målet er å gi elevene kjennskap til de muligheter som nærmiljøet har og til betydningen av et godt samspill mellom menneske og natur. Dette praktiseres gjennom enkle former for friluftsliv som bygger på lokale tradisjoner, der naturopplevelsen står i sentrum. Videre skal elevene ha kjennskap til hvordan en kan praktisere friluftsliv slik at naturmiljøet ivaretas. I Videregående kurs VK 1 og VK 2 blir disse målsettingene utdypet og praksis videreført.

I grunnkurs idrett, fagområde aktivitetslære, skal elevene tilegne seg praktisk erfaring med og kunnskap om minimum en aktivitet fra norsk friluftsliv og ha kunnskap om samspillet mellom menneske og natur. Elevene skal:

- ha planlagt og gjennomført minst 2 turer med overnatting og vurdert turene slik at erfaringene har blitt til læring
- kunne redegjøre for hvordan enkeltpersoner og grupper kan ferdes i natur og utøve friluftsliv på måter som er skånsomme mot naturmiljøet

Folkehøyskoler

Folkehøyskolene i Norge driver en utstrakt opplæring i natur og friluftsliv. 48 av i alt 78 folkehøyskoler har friluftsliv enten alene eller i kombinasjon med andre fag som fordypningstema på sin skole (linjefag). I tillegg kommer de skolene som har friluftsliv som et valgfag. I og med den frie stillingen folkehøyskolene har i forhold til pensum og eksamen, finnes det

ingen retningslinjer for innholdet i undervisningen. Hver enkelt skole har sin skolekatalog, der de beskriver sine ulike fagtilbud. Det er denne beskrivelsen som er elevenes kontrakt med skolen i forhold til hva de kan forvente av faginnhold i løpet av skoleåret. I tråd med samfunnsutviklingen har også innholdet i friluftslivsundervisningen forandret seg de siste årene. Fra å fokusere på det tradisjonelle/ klassiske friluftslivet til det mer spenningsrelaterte og ”ekstreme”. De fleste folkehøyskoler har aldersgrense 18 år, men siden de aller fleste elevene er ferdige med videregående skole når de begynner på et folkehøyskoleår, er gjennomsnittsalderen 19 år eller mer.

Barns forhold til natur og friluftsliv

Hva er gjort tidligere?

Bjerke (1994) har utarbeidet en litteraturoversikt over temaet barn, natur og friluftsliv. Litteraturoversikten dokumenter at det er gjort forholdsvis lite forskning på relasjonen barn og natur og at dette er et behov innenfor barneforskningen. Oversikten bygger for det meste på utenlandsk litteratur, kanskje fordi det tidlig på 90-tallet ikke forelå mye dokumentasjon om barns forhold til natur i Norge. Med denne oversikten gir Bjerke imidlertid en interessant innføring i temaet og han bringer flere faglige perspektiv inn i framstillingen. Siden det fantes relativt lite litteratur på dette spesielle området fokuserer Bjerke vel så mye på omgivelser generelt og mindre på natur spesielt. Det fokuseres på aktivitet og lek generelt, uten at dette er knyttet direkte til lek i naturområder eller typiske frilftsaktiviteter. Litteraturoversikten er et verdifullt bidrag for å fremskaffe en bred oversikt over betydningen av barns fysiske oppvekstmiljø. Ikke minst åpner det veien til et mangfold av litteratur om barn og internasjonal forskning på barn. Bjerke konkluderer med at barns relasjon til natur og friluftsliv er et forsømt tema innen barneforskningen og at dette bør tillegges større vekt, spesielt for å forstå hvordan naturmiljøet virker inn på barns utvikling fysisk, psykisk og sosialt.

Barn og natur

Barns naturopplevelser

Barn har et direkte nært og ofte personlig forhold til natur og naturfenomener. Barns innlevelse i natur kan betegnes med "animisme" (besjeling), dvs. å tilskrive det sjeleløse og forstandsløse følelse og ånd (Tiller 1993 a,b). Barn har evnen til å besjele natur og å gi liv verdi. Barn viser innlevelse og medfølelse til planter og dyr i sine omgivelser, og barnets animistiske opplevelse av den ytre verden regner ikke med "objekter", bare med "vesener", "skapninger". Slik har alle ting sin karakter, sin fremtreden eller skikkelse, og sin egen vilje.

Barnet forbinder alle ting med sitt eget sinn og gir dem liv. Ettersom jeg-bevisstheten blir klarere hos barnet, blekner animismen (Hammerstad referert i Tiller 1993). Noen eksempler og sitater kan belyse hvordan barn opplever fenomener i naturen:

"Maura liker godt å være ute i sola"

"Tre små maur greier heilt aleine å dra med seg en svær åme"

"Det svære hølet som elva holder på med å grave og grave"

To gutter har funnet en skadet kråke. De har prøvd å reparere vingen, og håper veldig at den er bra nok. De oppmuntrer kråka til å prøve og demonstrerer for den med å flakse med armene: *"Flyg, da! Flyg!"* (Tiller 1993 a, s. 23).

Bagøien (1999, s. 80) opplever barns medfølelse og barmhjertighet med naturen. Når en gutt uttrykker: *"Ærfuglen er liksom en personlighet"* og *"Det er synd på mauren"* oppleves fuglen og mauren som moralske individer som det må vernes om. Slike følelsesmessige uttrykk, hevder Bagøien, er resultat av en form for kommunikasjon mellom barnet og fuglen.

Halvorsen (1995) har gjennom flere prosjekt i barnehagen formidlet naturkunnskap og naturopplevelse til barnehagebarn. Dette har hun også fått tilbakemelding på: *"Det er bra at barn er i skogen. Da lærer de mer om trær, småkryp og fugler. Det er så fint å leke der også. Vi kan spise nistematen vår der og ha det fint sammen."* (gutt 9 år). *"Jeg har forresten et klatretre. Det er så fint og flott. Det står der og venter hver gang jeg kommer. Det er så fint å se"* (jente 9 år). *"Maur går i jord og sand. De går inn i husene og de går inn i maurtuene. Maur er så fine at jeg holder på å besvime"* (gutt 7 år). Slike utsagn fra barn bekrefter både den verdi naturen betyr for dem og hvordan de får et personlig (besjelet) forhold til naturen.

"Hør – så stille det snør!" (Synnes 1995)

Høystad (1993) beskriver barns forhold til natur fra et filosofisk antropologisk perspektiv, der barnet og barndommen på mange måter er naturen – det organiske, kroppslige og sanselige, som enda ikke er kulturelt forma eller deformert. Barnet og kroppen, sansene og følelsene er en forutsetning for at mennesket kan bruke sin forstand fornuftig. Naturen er nødvendig for

mennesket og gjennom kroppen lever vi i en symbiose med den ytre naturen. Men, hevder Høystad (1993, s. 39): "Den fornuftige holdningen til det sansa skjer gjennom læring i oppveksten. Og læring er eit sosialt fenomen. Slik blir sansane forma gjennom ein kulturhistorisk prosess. Det vi sansar, er historisk betinga. Dermed bli den menneskelige naturen noko tillært og foranderleg skapande. Mennesket sansar berre det det forstår, og det det forstår, er kulturhistorisk bestemt. Å sanse reint eller naturleg er såleis umogeleg."

Lund (1995) viser til flere episoder med 6-åringer i barnehagen, der innlevelsen er en viktig faktor for barnas engasjement. For eksempel synes temaet "kongler" å være lite interessant i seg selv, men når barna får fortalt hvordan ekornet samler kongler, og at det må samle 100 kongler hver dag for å spise seg mett, ble plutselig engasjementet stort og barna løp ivrig rundt og samlet kongler til ekornet. Opplevelse av natur er oftest knyttet til dyr, fortellinger om dyr, rollespill og fantasileker eller observasjoner av dyr. Det å være i naturen blir ofte forbundet med å se dyr. Å gå på tur forbindes med noe sosialt, det å være sammen med noen en liker. Lund (1995 s. 122-123) erfarer at barnas opplevelser av natur er svært sammensatt og gir flere eksempler på hvordan barn trives i naturen: "... *dæ æ så fin å sjå på dessa tree å slik, åsså kæn oss sjå på maurtuve.*" "*Byggje hytte.*" "*Stille, leike med steine og slikt.*" "*Grønt gras*" og "*Grøn måså.*" *Ja, blome å slikt, å fine nette dyr æ fine.*" Lund forteller videre at barn er spesielt interessert i detaljer i naturen, særlig det de kan ta og føle på og det som rører seg. Barna har stor evne til å identifisere seg med og vise omsorg for dyrs livsverdi. Barna ga uttrykk for at de likte å være på tur, det var artigere å være ute i naturen enn i barnehagen fordi der hadde de bedre plass og flere muligheter for lek og ulike aktiviteter.

Tiller (1993) hevder at det å angi identitet for barn er å stedfeste. Barn forklarer HVEM noen er ved å fortelle HVOR de hører hjemme: "*Jo, Kari forstår du, du ser den haugen der og bakken som går ned bortenfor, og så er det en vei forbi et vann og så, da er du nesten der.*" (s. 10). Minner fra barndommen er også ofte knyttet til steder og detaljer i omgivelsene og naturen: Bakgårdene, løkkene med gamle epletrær, villniss og vår barndoms "hundremeterskoger" der vi husker indianerleiren, barhyttene og klatretrærne, bergskrenten som var en båt – eller et romskip (!) og den skumle "Møllerhula". Disse sanse- og opplevelsesbaserte minnene bærer barna med seg inn i voksenverdenen (Fjørtoft, 1995, 2000, Maanum 1995, Synnes 1995).

Grimeland (1995) sier at: ”barna trenger et hull i gjerdet” for å kunne utforske naturområder og gi muligheter for å oppleve, sanse og erfare virkeligheten i naturen. Han viser hvordan barn blir fengslet av maur, snegler og skruketroll og andre spennende skapninger i naturen ved et direkte møte med disse og hvordan barn kan få et direkte og personlig forhold til naturen. Et eksempel er den lille jenta som i et brev skriver til Grimeland: *”Det var fint at du kom. Nå har jeg lært bladlus. Tusen Tak!”* Denne lille betroelsen illustrerer at konkret læring, selv om det er bare ei lita bladlus, kan gi store verdier. Barns tegninger gir god informasjon om hva de opplever i naturen. Småkryp blir gjengitt med viktige biologiske detaljer og størrelsen kan tolkes som proporsjonal med opplevelsen av dem! Videre hevder Grimeland at uten en erfaringsbasert læring av ord som rommer opplevelse blir betydningen og meningsinnholdet borte.

Barns forhold til natur kan noen ganger være begrenset og kortvarig, slik som Wilhjelm (1995 s. 77) forteller: ”Eline hadde aldri hatt en så vakker lyserød babymark i hånden. Høsten var over oss, og poteten var på vei opp av jorda. – Hvor skal den sove nå? Vi la den forsiktig ned i en liten jordgrop og ønsket den lykke til med oppveksten. Der er ingen poteter i Elines barnehage. De sår erteblomster i melkekartonger hver vår. De kommer opp noen uker etter, men når sommerferien er over, fins de ikke lenger.”

Naturkvalitet og naturopplevelser

Bagøien (1992) har sett på sammenhengen mellom naturkvaliteter, naturopplevelser, naturtilhørighet og ansvar for natur hos 10-åringer. Bagøien opererer med naturtilhørighet på to plan, ytre og indre, der det ytre dreier seg om muligheter til å komme i kontakt med natur, med tilgjengelighet, romlighet og variasjon som kriterier. Det indre plan omfatter de handlingsmessige, følelsesmessige og kunnskapsmessige forutsetninger for å fange opp naturinntrykk og bearbeide disse slik at det skapes et positivt, nært forhold til naturen.

Undersøkelsen omfatter en skoleklasse med 27 ti-åringer, som har flere aktuelle nærfriluftsområder. Undersøkelsen tar utgangspunkt i et av disse områdene.

Metoden som brukes i undersøkelsen er observasjon, feltsamtaler og dybdeintervju.

Resultatene viste at barna er følelsesmessig sterkt engasjert og interessert i området "sitt". Tiåringene viste et langt sterkere følelsesmessig engasjement enn kunnskapsengasjement, særlig i situasjoner der 10 åringene kan identifisere seg med livsformer: *"ærfuglen er liksom en personlighet"*, *"tangloppa har rett til å leve mer enn noe annet"* (s.126). Bagøien mener at 10 åringens innlevelse i møte med dyr og evnen til å betrakte naturen som viktig for en selv kan ha paralleller til "det økologiske selv", hvor naturen blir så sterk at den blir en del av dem. Få barn viste kunnskapsmessig sterkt engasjement ved utvalgte naturkvaliteter.

Det relativt lave kunnskapsmessige engasjementet synes imidlertid å ha sammenheng med en vektlegging av indirekte undervisning, og en begrenset erfaring fra natur. Alle barna ga uttrykk for at de ville ta vare på nærfriluftsområdet, og så betydningen av det, men hadde vansker med å utdype hvordan og hvorfor de ble engasjert av området. Barna var mer engasjert i skogen i nærmiljøet enn naturvern generelt (f. eks. regnskogen). Barna har gitt uttrykk overfor foreldrene at naturområdene der de bor er viktig for deres utfoldelse med hyttebygging og lek.

Det synes som om stedsidentitet og miljøengasjement har grobunn i barns naturkontakt i tidlig alder. Prøys (1997) viser i en spørreundersøkelse blant studenter at holdninger til miljøet påvirkes av naturkontakt i oppveksten, og at naturkontakt har betydning for stedsidentiteten. Mye og god naturkontakt i oppveksten førte til en estetisk følsomhet for omgivelsene i voksen alder. Kontakt med dyre- og planteliv i oppveksten kan gi holdninger som er mindre preget av utnyttelsesperspektivet overfor naturen. Barndomsopplevelser synes å være viktig for å utvikle engasjement og positive opplevelser i naturen. Direkte og spesiell kontakt med natur i oppveksten synes å være av avgjørende betydning for senere holdninger til natur. Stedstilhørighet i barndommen synes å ha stor betydning for egenidentitet og naturen i nærmiljøet synes å ha betydning for identitetsdannelsen.

Barns forhold til dyr

De fleste barn har sterke affeksjoner til dyr, og mange barn har kjæledyr selv. Mange barn er også vokst opp med husdyr og noen har nærmere relasjoner til ville dyr og rovdyr enn andre. Flere barnhager inkluderer kjæledyr og husdyr i sin pedagogiske virksomhet og de fleste barn

har vært i kontakt med dyr på en eller annen måte. Det er imidlertid relativt sparsom dokumentasjon på hvordan barn forholder seg til dyr, deres preferanse for dyr og synet på og holdninger til de ulike dyreartene. Studier utført av Ødegårdsstuen og Bjerke (1995 a, 1995 b) og Bjerke m.fl. (1998 a, 1998 b, 2001) er verdifulle bidrag til et interessant tema.

Barn (9-15 år) er opptatt av dyr. Kjæledyr som hund og katt dominerer som kjæledyr både hos by- og bygdebarn. Av husdyr er hest og kanin mest populære. Kua står høyest i popularitet blant de andre husdyrene. Av ville dyr i Norge blir ulv, ørn og småfugler hyppigst nevnt. Barn fra byen oppfatter ulv og ørn som skumlere og farligere enn barn fra bygdene. Interessen for å se dyr ute i naturen avtok med økende alder. Jenter har kjæledyr og hest som sine favorittdyr, mens gutter har mer ville og eksotiske dyr som favorittdyr. Dette synes å avspeile et tradisjonelt kjønnsmonster i preferansen av dyr. Småkryp som edderkopp, maur, humle og mark er dårlig likt. Den samme holdning har barna til grevling og kråke. Edderkoppen er det dårligst likte dyret, og blir oppfattet som det styggeste, kjedeligste, dummeste og minst nyttige av de fem minst likte dyrene. Med hensyn til dyrevern er det hund og hest som skårer høyest. Flere gutter enn jenter ønsker å verne rovdyrene og her er det ikke forskjell mellom by- og bygdebarn (Ødegårdsstuen og Bjerke 1995a, Bjerke m.fl. 1998a).

Barn lærer mest om dyr på skolen og gjennom dyreprogrammer på TV. Av aktiviteter som barn gjør med dyr er mating på fuglebrett og fiske de hyppigste. Jenten rir mest og guttene fisker mest. Å se store skogsdyr og overnatting ute i skog og mark nevnes som typiske gutteaktiviteter, mens typiske jenteaktiviteter er mating av fugler. Deltaking i slike aktiviteter avtar imidlertid med alder.

Mange barn har dyr hjemme, flertallet har kjæledyr, men noen har også husdyr. De mest populære dyreartene både blant by- og bygdebarn er hund og katt. Barns deltagelse i aktiviteter synes å være relativt variert og det kan påvises vanlige kjønnsforskjeller i deltagelse i dyrerelaterte aktiviteter (Bjerke m. fl. 2001, Ødegårdsstuen 1995, Ødegårdsstuen og Bjerke 1995 b). Det synes som om barn har ulike holdninger til dyr. Generelt er det en dominerende humanistisk holdning til dyr, dvs. at barn liker dyr svært godt. Dette er gjeldende på tvers av kjønn og bosted. Barn er også moralsk orientert i forhold til dyr, særlig i synet på sportsjakt (det å jakte bare for moro). Denne holdningen er sterkest uttrykt blant

jenter og barn i byer. En økologisk holdning til dyr er uttrykt gjennom ønsket om å lære om livsprosessene i naturen og en naturalistisk holdning kommer til uttrykk gjennom ønsket å se dyr ute i naturen.

Et negativistisk syn på dyr er uttrykt gjennom aversjon mot krypdyr og småkryp. Her er kjønnsforskjellen stor, siden jenter uttrykker mye større aversjon mot slike dyr enn gutter. Barn uttrykker en dominerende holdning til dyr gjennom synet på straff og lydighet. Gutter har sterkere dominans overfor dyr enn jenter og det samme er tilfellet med barn på landet. Relativt få barn uttrykker en klar utnyttingsholdning i forhold til dyr og produkter fra dyr; dette er også tilfellet i forhold til rovdyrene. Her er guttene i flertall, men det ble ikke registrert forskjeller mellom alder eller by- og bygdebarn (Bjerke et al. 1998 b)

Lund (1995) har i intervju med barn erfart at barn lærer mye om dyr som de kommer i nærkontakt med. Noen eksempler kan illustrere 6-åringers kunnskap om lemen (s. 131): *"Ja, døm spring jæmla fort, åsså bit døm jæmla hardt, åsså æ døm redde folk!" "Dæ ser ut, dæ æ brunt å svart å kvitt." "Svart å oransj, lite kvite trur eg." "E æ redd døm kjøm burtåt tæan mine å bit." "Døm bit så hardt".*

Lekelandskap

Barns oppfattelse av fysiske omgivelser er knyttet til struktur og funksjon. Landskapets beskaffenhet gir føringer for hva barn gjør i terrenget. Åpne flater appellerer til løping, fange- og sisten-leker, tette buskas er ypperlige områder for skjul og gjemsel og trær inviterer til klatring. Et skogområde med mye løst materiale som stokker og bar gir fine muligheter for hyttebygging. Fjellskrenter utfordrer til klatring. Barn har en intuitiv sans eller persepsjon for slik tolking av landskapet - og tar det i bruk. Landskapsanalyser sammenholdt med barns bruk av naturterrenget viste godt samsvar mellom landskapselementer og de aktiviteter som foregikk der. Topografien og vegetasjonen i landskapet gir muligheter for og utfordrer til ulike typer lek og fysisk aktivitet. En skrent med egnet helning og form innbyr til klatring, et tre med god greinsetting er et godt klatretre, busker innbyr til gjemsel, hus- og hjem-lek og hyttebygging. Barna ser det funksjonelle i landskapet og tar det i bruk. Barn foretrekker uorden framfor orden i et lekelandskap, mangfold i lekemuligheter og uforutsigbare løsninger,

sammensatte former framfor enkle. Linjer og former i et landskap gir barn inntrykk av rom. Barn foretrekker mangedimensjonale former og rom framfor todimensjonale avgrensede flater og mangfoldet i et landskap innbyr til barns fantasi, bevegelsestrang og lek. Det nye og uprøvde, det uforutsigbare, det uvanlige, det overraskende og det oppdagende er elementer i et lekelandskap som appellerer til barn. Naturen har et sett av slike kvaliteter for barns lek og fysiske aktivitet. Slike sammenhenger mellom landskapets kvaliteter og barns bruk av landskapet til lek og fysisk aktivitet er beskrevet av Fjørtoft (1993, 1998, 1999, 2000a,) og Fjørtoft og Sageie (2000).

Erfaringer fra "Hundremeterskoger" i nærmiljøet tilfredsstiller barns behov for fysisk aktivitet, utfoldelse, spenning og lek (Fjørtoft 1993 a, b, 1995b, Johnsen 1999). Lek i et naturmiljø inspirerer barna til kreativitet og fantasi: Kongler blir funnet og samlet og gir utgangspunkt for rollelek om ekornmamma og ekornbarna som samler kongler. Neste dag er alle aper som klatrer i trær. (Johnsen 1999, s. 22). Barn finner på mye rart med ting i naturen, de forandrer på ting: en kjepp blir til hoppestav eller pil og bue, en trerot blir til hytte (Synnes 1995). Aktivitet kombineres med fantasilek der landskapet gir føringer og inspirasjon til leken (Fjørtoft 1999, Fjørtoft og Sageie 2000). Lek og aktivitet i naturen gir barna erfaring fra naturen, der naturen gir en form for "tilpasset opplæring" ut fra det enkelte barns kompetansenivå og forutsetninger. Naturen tilbyr individuelle problemløsninger, barn velger f. eks. klatretre etter egne forutsetninger eller klatrer så høyt som det har individuelle forutsetninger for (Fjørtoft 2000, Nordstrøm 2001). I en adferdsstudie av barn i lek og fysisk aktivitet ute i naturen viser Nordstrøm (2001) at det er de mest aktive barna som har størst samspill med naturobjekter og mest sosialt og emosjonelt samspill med andre barn. Studien viser også et visst sammenfall av prestasjoner på motoriske tester og aktivitetsnivå i naturen.

Furuseth (1994) beskriver hvordan barn i alderen 6-7 år og 11-13 år vurderer og gjør bruk av naturområder innenfor en bydel i Trondheim. Barna ga uttrykk for at naturområder var områder som de likte best, selv om disse ikke var de mest brukte. De nærmeste områdene ble mest brukt. De fleste av barna i begge aldersgrupper brukte mest områder som lå 400m eller nærmere bostedet. Bruken av naturområdene i nærmiljøet avtok med økende avstand fra barnas bosted, og det var en tendens til at barna syntes best om det naturområdet som lå nærmest.

Lek i natur

Barn er aktive ute

Barn er aktive i egenorganisert lek ute. Barn i alderen 3-7 år er aktive i utlek sommer og vinter, de går på ski og fotturer i skog og mark, klatrer i trær og spiller ball på løkka. Dette viser datamaterialet i småbarnsundersøkelsene (NIF 1997, Hansen 1999). Undersøkelsen viser også at over 90 % av barna hadde omgivelser utenfor hjemmet som stimulerte til uteaktiviteter sommer og vinter. 4 av 10 barn går på tur i skog og mark minst en gang i uka og i den nordlige landsdelen går barn også fotturer på fjell og vidde. Uteleken dominerer sommer og vinter og 18 % av barna i undersøkelsen klatrer daglig i trær. Det er også en betydelig andel av skolebarn i 4. og 7. klasse i Sør- og Nord-Trøndelag som ønsker å gå på tur til fots og på ski (Mjaavatn 1999). De samme skolebarna har lyst til å klatre i fjell, bygge hytte i skogen og klatre i trær. Disse barna uttrykker også et klart ønske om bedre tilgang til og tilrettelegging for spennings- og mestringsrelaterte uteområder, som akebakker, skibakker og skøytebaner, sletter for tradisjonsleiker, arenaer for rullebrett og rulleskøyter. Bagøien (1999) hevder at barns naturlige kompleksitet og aktivitet synliggjøres i barns væremåte i naturen. Aktivitetene innebærer hele spekteret fra det å kunne dvele ved stillheten, være i bevegelse ned den bratte lia – til det å kunne undres ved fuglereiret. Barns oppmerksomhet styrer ofte opplevelsene utad mot natur og barns opplevelser er sterkest i mikrokosmos, som detaljerte opplevelser av en stein, barnets verden i treklyngen bak huset og alt det ”småtteriet” som fanger barns oppmerksomhet.

Flere forskere (Bang og Braute 1994, Fjørtoft 1998,1999, Jensen 1993, 1995, Loftesnes 1998 og andre) hevder at naturen er den beste lekeplass for barn. Her får barn livsviktige erfaringer i et dynamisk og levende lekemiljø. Hvor ellers skal barn kunne tilegne seg holdninger til, kunnskaper om og forståelse for livet i naturen?

Naturen er en god lekeplass

Ulike prosjekter viser mange positive erfaringer av lek, aktivitet og friluftsliv i småskole og barnehage. Mange av disse erfaringene er ikke godt undersøkt gjennom studier eller forskning, men slike erfaringer blir stadig rapportert fra flere barnehager og skoler. Noen

studier og rapporter dokumenter noen effekter: Braute (1993), Braute og Bang (1994), Fjørtoft (1998, 1999, 2000), Grimeland (1995), Halvorsen og Tveit (1991) Halvorsen (1993a, b), Johnsen (1999), Klepsvik (1995), Loftesnes (1998), Maanum (1993a, b, 1995), Maanum og Pedersen (1990).

Mindre konflikter mellom barna

Når barna leker ute i naturen oppstår det færre konflikter enn i inneleken. Hva årsaken kan være er lite dokumentert, men forklaringen kan ligge i god tilgang på rom, materialer og individualisering i aktiviteter. Det er nok lekemuligheter for alle. Som ei jente i barnehagen uttrykte det: ”Det er mye bedre å leke ute i skogen for her har vi så mye plass!” (Fjørtoft 2000, Johnsen 1999, Klepsvik 1995, Loftesnes 1998).

Mindre støy ute enn inne

Det store uterommet i naturen tåler mer støy enn innerommet, trær og busker demper lyd og – her er det lov å bruke utestemmen! Når barn leker ute lager de lyd, de roper, skriker og lager imitasjonslyd og synger. Dette er lyder som naturlig hører med til leken. Inne blir barna hysjet på for ikke å være støyende. Ute er det lov å bruke stemmen og lage lyder. Dette hører sammen med barnets naturlige utfoldelse og det er helt naturlig at dette er en del av uteleken (Johnsen 1999, Fjørtoft 1993).

Barna leker bedre og leken blir mer kreativ

Det registreres mer og bedre samlek mellom barna når de leker ute. Lekekamerater skifter hyppigere ute enn inne og leken går mer på tvers av kjønnene. Guttene leker mer kampeleker og jentene rollelek, men begge kjønn trekker de andre med i leken. Bevegelsesleken, dvs. lek som inkluderer de grovmotoriske bevegelsene, løpe, hoppe, klatre, kaste foregår hyppigere blant både jenter og gutter når terrenget gir slike muligheter. Leken blir mer kreativ og variert fordi muligheten øker og naturelementene og naturmaterialet setter appellerer til fantasien. (Braute 1993, Fjørtoft 1993, 1998, Johnsen 1999, Klepsvik 1995, Loftesnes 1998).

Barna mestrer nye utfordringer

Terrenget gir barna stadig nye utfordringer som barna etter hvert lærer å mestre. Barna søker stadig nye utfordringer i terrenget og utnytter de muligheter som naturen gir til lek og fysisk aktivitet. Det oppstår situasjoner mellom barn/barn og barn/voksen som barna må lære å takle og de voksne blir delaktig og engasjert i det barna er opptatt av. Relasjonen mellom barn/barn og barn/voksen blir styrket (Johnsen 1999, Fjørtoft 1998,1999, 2000, Maanum og Pedersen1990).

Barna oppdager naturen

Barna blir nysgjerrig på livet i naturen og planter og dyr blir gjenstand for utforskning. Barn er gode observatører og kan tilegne seg konkret kunnskap om sine omgivelser. Noen barnhagebarn lærte seg å gjenkjenne spor etter rådyr, hare, mus og rev i uteområdet i barnhagen vinterstid. De formidlet til og med denne kunnskapen til foreldrene når de var ute på tur sammen! Nysgjerrige barn løfter på steiner og bark, undersøker og samler på ”naturskatter”. Naturfenomener blir samtaleemner og kunnskapsutveksling. Barna blir fortrolige med småkryp og kan behandle dyr og planter på en omsorgsfull måte. Barna tar med ”skatter” tilbake til barnehagen for videre studier, stiller spørsmål og forteller andre hva de har oppdaget. (Braute og Bang 1994, Fjørtoft, 1993, 2000c, Grimeland 1995, Halvorsen og Tveit, 1991, Halvorsen 1993 a, b, Solheim 1995, Maanum 1995).

Barna får bedre utholdenhet og kroppsbeherskelse

Det observeres at barna etter hvert kan gå lengre turer og mestre utfordrende terreng. Barna søker stadig større utfordringer i terrenget, som f.eks. å forsere en bergvegg, klatre høyere i treet, og skli ned stupet. Barn blir trygge i naturen når de blir kjent i området og når de mestrer utfordringene der. Barna viser glede over mestring av egen kropp og ved fysisk utfoldelse. Dette skjer vanligvis gjennom frilek uten voksenstyring. Noen barn har god kroppsbeherskelse og trenger mye stimuli for å få tilfredsstilt bevegelsestrangen. Eksempler viser at med fornuftige utfordringer kan gode motorikere bli sosiale hjelpere overfor kamerater som trenger mer hjelp og støtte. Det stille og forsagte barnet kan gjennom riktige utfordringer og bruk av kroppen oppleve mestring, få større selvtillit og dermed utvikle en bedre sosial adferd overfor andre barn. Det å lykkes i fysisk-motoriske utfordringer kan til og

med utvikle motoriske talenter! (Braute og Bang 1994, Fjørtoft 1998,1999, 2000 a, b, Johnsen 1999, Loftesnes 1998, Maanum og Pedersen 1990).

Naturen som lekeplass stimulerer til motorisk utvikling

I en doktorgradsavhandling viser Fjørtoft (2000 a) at allsidig lek i variert naturterreng har positiv innvirkning på barnas motoriske utvikling. Terrengen inviterer til ulike former lek og fysisk aktivitet. Barna ser mulighetene og tar dem i bruk: et tre blir et klatretre, en skrent blir ei sklie, buskaset blir gjemmesteder, einerbusken blir hus-og-hjem, løse materialer blir samlet til hyttebygging i busker og trær og åpne sletter og jorder blir ypperlige skibakker om vinteren. Terrengen representerer rammefaktorer (constraints) som gir føringer for den aktiviteten som foregår der. Leken og alle former for fysisk aktivitet som er knyttet til leken, er ”oppgaver” som barna utfører. Barn løser oppgavene på ulike måter ut i fra individuelle forutsetninger. Denne påvirkningen som terrengen gir gjennom de ulike aktivitetene/oppgavene barn utfører, gir en fysisk/motorisk påvirkning som stimulerer barnas motoriske utvikling. Effekten av slik allsidig lek i naturen ble målt gjennom en eksperimentell studie av 5-7-år gamle barn i barnehage. Studiet ble gjennomført med en forsøksgruppe, som lekte ute i skogen hver dag i utetida i barnehagen (ca. 2 timer). En referansegruppe i samme aldergruppe fra en annen barnehage lekte på den tradisjonelle uteleksplassen i utetida i barnehagen. Gruppene var for øvrig sammenlignbare i forhold i alder, kjønn, levekår og barnehagedrift. Motoriske ferdigheter ble testet i begge grupper før og etter en intervensjonsperiode på 9 måneder (fra høst til vår). Resultatene viser en signifikant forbedring av motoriske ferdigheter fra pre- til post-test hos forsøksgruppa, mens referansegruppa ikke viste tilsvarende forbedring. Ved en sammenligning mellom gruppene var det spesielt testøvelsene for statisk balanse og koordinasjon som utmerket seg i forsøksgruppas favør. Balanse og koordinasjon er ferdigheter som inngår i enhver form for bevegelse og det er sannsynlig at summen av den påvirkning barna har fått gjennom lek og aktivitet i et variert terreng har påvirket nettopp disse to ferdighetene. Studien viser at variasjon i lekemiljø, som et naturterreng representerer, er av stor betydning for barns motoriske utvikling. Mengden eller hyppighet av påvirkning har sannsynligvis også betydning for utviklingen av barns motorikk. En sammenligning mellom heldags- og deltidsgrupper i forsøksbarnehagen viste at heldags-gruppa hadde større fremgang i motoriske ferdigheter enn deltidsgruppene. Fjørtoft (2000 a) konkluderer med at et variert naturterreng gir muligheter for variert lek og fysisk aktivitet. Variasjonene gir påvirkning på barnas mestring av

bevegelser og stimulerer til bedre motoriske ferdigheter, spesielt mht. balanse og koordinasjon. Regelmessig og hyppig bruk av naturen til lek og fysisk aktivitet styrker barnas motoriske utvikling.

Naturbarnehagen gir mange fordeler

Gjennom en kvalitativ undersøkelse basert på observasjon og intervju, prøver Klepsvik (1995) å finne ut om det er forskjell på barn som har gått i naturbarnehage i forhold til tradisjonell barnehage. Samtidig prøver hun å finne ut om barnehagen har hatt noen innvirkning på interessen for natur og friluftsliv hos barna senere i livet. Observasjon er foretatt i to barnehager, en naturbarnehage og en tradisjonell barnehage. I tillegg er det foretatt intervju med tidligere barnehagebarn (10 – 13 år gamle), deres foreldre og personalet i barnehagene.

Undersøkelsen viser følgende forskjeller:

Barna fra naturbarnehagen husker best utendørsopplevelsene, mens barna fra den tradisjonelle barnehagen husker best innendørsopplevelsene. Barna fra naturbarnehagen er mer engasjert i organisert aktivitet/idrett, enn barn fra den tradisjonelle barnehagen. Barn som har gått i naturbarnehagen drar mer på overnattingsturer i naturen med kamerater, enn barn fra den tradisjonelle barnehagen. De registrerte forskjellene blir forklart med at barn i naturbarnehagen har skaffet seg erfaring, kjennskap og kunnskap om natur og friluftsliv samt en motorisk dyktighet. Dette gir dem et bedre grunnlag for utøvelse av friluftsliv seinere i livet. Kulturen i barnehagen har mye å si for hvilke erfaringer og kunnskap barna får i forhold til natur og friluftsliv, likedan personalets engasjement og grad av involvering (Klepsvik 1995).

Fysisk aktivitet, natur og friluftsliv i barnehagen

Historisk sett har barnehagen vært en formidler av inneaktiviteter. Barnehagedagen var inndelt i arbeid, undervisning, måltid og lek (Haug 1993). Allikevel har barnehagen vært en formidler av tradisjoner og tradisjonslek, der bruk av natur og naturmaterialer har vært et viktig del av det pedagogiske arbeidet (Buaas 1991, Tveit 1988). Naturen som pedagogisk ressurs har vært lite påaktet i barnehagen, med unntak av formingsaktiviteter. Rammeplan for barnehager (1996) legger imidlertid tydelige føringer for bruk av natur og nærmiljø i barnehagens pedagogiske virksomhet. I fagområdene fysisk fostring og naturfag med miljølære er naturen framholdt som en viktig læringsarena. Dette har ført til at barnehager har tatt disse føringene på alvor og tatt bruk av naturen og nærmiljøet. I prinsippet er friluftsliv og naturvitenskapelige studier i barnehagen to sider av samme sak. Begge kan handle om å være ute i naturen, men det er to ulike måter å nærme seg naturen på. I den naturvitenskapelige tradisjonen er friluftslivet en arbeidsmåte, en konsekvens av at barna er ute i naturen for å lære, observere og studere. I friluftslivstradisjonene blir andre sider av naturen sterkere vektlagt, for eksempel opplevelse, mestring, og det å være i naturen (Haug 1993). Haug hevder videre at: Det spesifikke ved friluftslivet er i svært liten grad formulert. Skal førskulelærarane kunne vegleie born i friluftsliv, treng dei kunnskapar, røynsle og fedigheiter i friluftsliv” (Haug 1993, s. 81). Dette kan også gjelde for flere andre fagområder. Tveit (1988) hevder at naturens muligheter i alt for liten grad blir utnytta i det pedagogiske arbeidet i barnehagen, Tveit er hovedsakelig opptatt av naturen som stimulans i begrepsinnlæring. Kilander (1989) og Buaas (1991) mener at førskulelærere har lite kunnskap om naturen, og må lære mer om den for å kunne bruke den aktivt som en læringsarena i barnehagen.

Det er mange måter å studere naturen på. For barn er det nærliggende å tro at det å møte naturen i direkte kontakt, oppleve og studere den ved situasjonsbetinga læring vil være en tilnærmingstype (Haug 1993). Forgangstiltak i barnehagen som fokuserte på bruk av naturen i barnehagens pedagogiske virksomhet var Hjellevakkane barnehage i Volda (Bang, Braute og Kohen 1989, Bang og Braute 1991, Kohen 1991) og Steinbråten barnehage i Oslo (Maanum og Pedersen 1990). I Hjellevakkane barnehage ble et naturområde innlemmet i barnehagens uteområde, innenfor gjerdet. I tillegg hadde barnehagen tilgang til et større skogsområde rett utenfor gjerdet. Området innenfor gjerdet var i bruk hver dag både til frilek og pedagogisk

styrte aktiviteter. Det var tilrettelagt for fysisk aktivitet gjennom bruk av terrengets beskaffenhet i topografi og vegetasjon. I tillegg ble det laget til enkle apparat av naturmateriale for å øke påvirkningen av de grunnleggende bevegelsene, løp, hopp, kast, klatre, henge, slenge osv. med store utfordringer i balansetrening og klatring. De pedagogisk tilrettelagte aktivitetene hadde hovedfokus på tema innefor naturfagene: Insekter i skog og mark, livet i vann, fugler, sanking av sopp og bær, trær og andre planter. Området utenfor gjerdet ble brukt ukentlig til lengre turer, gjerne med innslag av pedagogiske tema i friluftsliv og naturfag. Steinbråten barnehage var også tidlig ute med aktiviteter ute i naturen. Her ble det lagt mest på barnas opplevelser i naturen og mestring av vanskelig terreng som f. eks. fjellklatring. Det foreligger ikke dokumenterte effekter fra tiltakene i disse to barnehagene, men pers. med. og egne observasjoner tyder på at barna får utvidet kunnskap om naturen, bedre kroppslig mestring og økt trivsel i barnegruppa. Fra Hjellevakkane barnehage er det laget en video som viser barnehagebarna i aksjon (Barneskogen, video 1989).

Gjennom "*Grobladprosjektet*" har barn fra 2-10 år i barnehager, skoler og skolefritidsordninger vært ute i naturen en dag hver uke gjennom barnehage/skoleåret (Halvorsen 1995, Halvorsen og Tveit 1991, Solheim 1995). Groblad prosjektet er et lokalt, pedagogisk utviklingsarbeid; et tverretattlig og tverrfaglig prosjekt for å bedre barns oppvekstvilkår. Det handler om innvandrerbarns og norske barns samhandling rundt naturopplevelser og utelek, og om sosialt fellesskap, livsglede, mestrings- og læringsglede. I Grobladprosjektet får barna en annen type skoloring til livet enn det som tradisjonelt skjer innenfor barnehagen og skolen. Samtlige grupper har sin ukentlige turdag hvor de utforsker og erobrer naturområdet i nærmiljøet uansett vær. Selve fundamentet for prosjektet er utviklingen av de seks T-er: Trygghet, Tore, Toleranse, Tillit, Tanke og Tale. Pedagogenes arbeid tar utgangspunkt i de seks T-ene. Undervisningen søker å ivareta hele barnet gjennom bruk av kropp sanser og kognitive ferdigheter. Ute i naturen kan dette gjennomføres på en naturlig måte. De lukter, smaker, lytter, ser, undrer seg og prøver å sette ord på det de opplever, alene eller sammen. Det skrives logg fra turene, og oppfølging skjer inne resten av uka. Loggene brukes bl.a. til å vise positive forandringer over tid i barnegruppene (Solheim 1995).

Buaas (1994) legger vekt på opplevelsesrettet miljøpedagogikk i barnehagen. Her presenteres teori om en miljøpedagogikk som legger vekt på at barnet opplever sitt fysiske miljø gjennom

sansene og at en slik opplevelse blir forsterket og stimulert ved at barnet får være i kontakt med naturen og naturelementer. Det pedagogiske virkemiddelet til læring er leken, og tilnærmingen er sterkt inspirert av Reggio Emilia-pedagogikk. Naturopplevelse som verdi i seg selv oppleves ved å gå på tur. Turen blir høyt prioritert i norske barnehager. ”Gjennom å gå på tur, gjennom å så og plante inne og ute, gjennom å studere fugle- og dyreliv og gjennom naturopplevelser, utelek og skapende virksomhet har norske barnehager hatt et nært forhold til naturen. Å rydde og plukke søppel rundt barnehagen har også vært en god barnehagetradisjon.” (Buaas 1996, s. 98). På bakgrunn av en undersøkelse i barnehager i Finnmark, Sør-Trøndelag, Hedmark, Telemark og Rogaland hevder Holst-Buaas at barnehagen tradisjonelt har et godt utgangspunkt for å drive miljøvernarbeid. Kontakt med natur og et enkelt friluftsliv året rundt sammen med et helhetlig syn på barn og en omsorgskultur preget av kvinnelige verdier er en del av barnehagens tradisjoner (Holst Buaas 1994). For å oppleve natur må barna få god kontakt med naturen. I barnehagen vil det først og fremst bety at det fysiske miljøet i og utenfor barnehagen gir tilstrekkelig muligheter for varierte naturopplevelser. Vilåårene for en opplevelsesrettet miljøpedagogikk i barnehagen avhenger av ulike rammebetingelser i og utenfor barnehagen, der de viktigste rammefaktorene er de menneskelige (Buaas 1992, s. 211-212).

Prosjektet ”*Miljøbevisste barn*” (Gravklev 1991) har som mål å bevisstgjøre barn, slik at de blir i stand til å påta seg ansvaret for sin egen framtid. Dette gjøres ved å gi barn erfaringer i og kunnskaper om naturen, slik at de kan bli handlingsrettede når de møter faget miljølære i skolen. Prosjektet vektla tema som jord og stein, luft, vann, trær, fugler og forsøpling. Temaene ble konkretisert under turer i skog og mark og alle emnene ble avsluttet med hva som kan gjøres for å forurense mindre. Det var viktig å lære barna å se muligheter.

”*Friluftsliv fra barnsben av*” er et prosjekt som ble gjennomført av Fylkesmannen i Nordland, Miljøvern­avdelingen (1995), der fem barnehager med geografisk spredning i fylket deltok. Hovedmålsettingen for prosjektet var tilrettelegging for økt natur- og friluftsopplevelse for barn under skolealder; skape grobunn for naturvennlige holdninger, positiv personlighetsutvikling og en sunn livsstil gjennom fysisk aktivitet. Det ble lagt vekt på uteaktiviteter som fiske, tur med bål, tur i fjæra, natursti, utforskning av et naturområde, samle og presse blader og planter, lese eventyr, dramatisere i skogen, bygge hytte, leke i bekken, etc. Det ble erfart at fysisk tilrettelegging var nødvendig i bare liten grad, da naturen

har det beste og mest varierte tilbudet i seg selv. Prosjektet hadde 3 års varighet og ble avsluttet i 1994. En spørreundersøkelse til foreldrene ble gjennomført som en del av prosjektet. Undersøkelsen viser at 95 % av barna i prosjektet hadde vært på helgeturer sammen med foreldre eller besteforeldre. Foreldrene mener at barna bør lære om miljøproblemer allerede i barnehagen. Erfaringer fra prosjektet for øvrig var at barna syntes å være sosialt bedrefungerende, og det var mindre kringling og bedre samarbeid. Taperne var i stor grad borte (Fylkesmannen i Nordland 1995).

Maanum (1993) retter noen påstander mot norsk barnehagepraksis hvor han hevder at barna er altfor mye inne og at utelivet er for dårlig i norske barnehager. Han mener videre at vår oppgave er å fremme glede over naturopplevelser og lære barn om naturen ved å være aktivt sansende med konkret materiale.

I en rapport om fysisk aktivitet og friluftsliv i barnehagen konkluderer Jacobsen (2000) at av de fire barnehagene som deltok i studien ville bare en sannsynligvis ha kunnet oppfylle kravene i Rammeplanen for barnehagen (1996) i emneområdene fysisk aktivitet og friluftsliv. Begrensninger for gjennomføring av retningslinjene i Rammeplanen ligger vesentlig i personalets kjønn, utdanning og interesser, barnehagens beliggenhet, ute- og inneareal. Friluftsliv var allikevel det området i Rammeplanen som barnehagene i undersøkelsen oppfylte best. Barnehagene var på tur inntil to dager i uka og uteaktivitetene var relativt mangfoldig. Naturmiljø som ble benyttet var relatert til barnehagens beliggenhet. Lite organisert aktivitet på turene ga gode muligheter for naturinnlevelse hos barna (Jfr. Buåas 1994).

I de senere 10- åra har flere barnehager lagt vekt på bruk av naturen i sin pedagogiske virksomhet. Eksempler på tiltak i barnehager blir gitt i kapittelet om prosjekt i barnehagen.

Ungdoms forhold til natur og friluftsliv

Finnes det et ungdomsperspektiv i friluftsliv? Gjennom media skapes det ofte et inntrykk av at det gjør det, blant annet gjennom reklamekampanjer for salg av alt fra sjokolade, mobiltelefoner, reiser og bensin til ryggsekker og gore-tex klær. Her møter vi aktiv ungdom som (med livet som innsats) jakter på "den hvite rus" i snøkledded lier, "adrenalin-kick" i ville fossestryk, "peak experiences" i loddrette fjellvegger, "flow" og "optimale" opplevelser ved bokstavelig talt "å hoppe i det". I dette "skråstilte friluftslivet" er det verdier som fart og spenning, grenseutvidelser og risiko som blir framhevet. Samtidig er det mye som tyder på at disse "vertikale bildene" skjuler meningsfylte prosesser; at det samtidig kan finnes både kontinuitet i lokale tradisjoner og globalt orienterte kulturelle endringer (Pedersen 2001, s. 1).

Landsrepresentative undersøkelser viser at friluftsliv; det å ferdes i skog og mark, i fjell og på vann og vassdrag, eller langs kysten, enten for å høste av naturen eller for rekreasjon og naturopplevelsens skyld, er den viktigste form for fritidsaktivitet i Norge. Dette er tilfellet både når en sammenligner fritidsbruk over tid og på tvers av aldersgrupper og kjønn (Tellnes 1992, Vaagbø 1993, Vorkinn, Kleiven og Aas 1997, Hansen 1998, Pedersen 2001). Disse undersøkelsene viser at når kravene til regelmessighet og frekvens i utøvelsen øker, går deltakelsesprosenten ned. En betydelig andel utøver friluftsliv relativt sjelden og det er viktige sosiale og kjønnsmessige forskjeller. De grupper i befolkningen som utøver friluftsliv mest er enslige i alderen 16-24 år. Disse deltar i flest aktiviteter og drar på flest turer hvert år. Blant disse er studenter og skoleelever de mest aktive. Menn er mer aktive enn kvinner og de største kjønnsforskjellene finner en innen jakt, fiske og overnattingsturer ute hvor menn dominerer, og innen korte turer, bærplukking, soppsanking og sykkelturner hvor kvinnene er i flertall (Pedersen 2001). I Finnmark utøver ungdom friluftsliv med snøscooter og en kan forvente at snøscooterbruken vil øke i omfang og bli en del av moderne friluftaktiviteter (Skille 2000).

Undersøkelser om ungdommens bruk av fritid (Hansen 1998, Skogen 1993) viser at spesifikke friluftaktiviteter ser ut til å appellere mindre til ungdom enn tradisjonelle turtradisjoner. Dette sees i sammenheng med sosialiseringprosessen og det faktum at friluftsliv er en viktig del av vår kulturarv og nasjonale identitet. Spørsmålet om friluftsliv er ungdomskultur er avhengig av hvordan man velger å definere friluftsliv. Med vid definisjon som omfatter den kultur som er levende blant ungdom, må friluftsliv absolutt oppfattes slik (Sisjord 1998). Ungdoms- og utstyrsulturen, som er preget av fart og spenning, er en

eksponent for den type friluftsliv som ligger nærmest ungdomskultur i snever betydning. Det synes å være en dreining fra det mer tradisjonelle friluftslivet mot opplevels- og spenningsaktiviteter.

Flere undersøkelser er opptatt av endringer i barn og unges forhold til og oppfatninger av natur og friluftsliv (Bischoff og Odden 2002, Pedersen 2001, Sisjord 1998, Skille 2000). Disse forskerne er på ulike måter opptatt av spennet mellom tradisjonell turkultur og nye aktiviteter i naturen. Stortingsmelding om friluftsliv nr. 39, 2000-2001 fanger også opp noen dimensjoner i dette spenningsfeltet. Grupper av ungdom som utforsker ”nye” aktiviteter, problematiserer og utfordrer friluftslivsbegrepet. Denne gruppen unge, som særlig sprenger vante og tradisjonelle oppfatninger av friluftsliv, er unge som utøver motorisert ferdsel i utmarka. Et eksempel på dette er ungdom i Finnmark, som gjerne bruker snøscooteren som en del av sitt friluftsliv (jfr. Skille 2000).

Flere kvantitative og kvalitative undersøkelser beskriver ungdoms forhold til natur og friluftsliv. Av disse er noen landsrepresentative, mens andre er lokalisert til storby og landsdel (Pedersen 2001, 2002, 2003a, 2003b, Skogen 1994, 1998, 1999a, 1999b, Skille 2000, Skogen og Wickstrøm 1996, Strandbu 2000, Tellnes 1992, Wickstrøm, Skogen og Øia 1994).

Miljøbevisst ungdom

En omfattende undersøkelse gjennomført av Skogen (1999a, b) viser at miljøbevissthet er knyttet til kulturelle mønstre. Det synes å være flere interessante bakgrunnsfaktorer som kan ha sammenheng med ungdommers miljøbevissthet. Enkelte holdningsmønstre og syn på natur og miljøspørsmål synes å være knyttet til sosial klasse. Ungdom synes å ha sterke interesser i å verne miljøet og ungdoms holdninger til natur og miljøvern er av stor betydning. Klassebakgrunn synes å ha påvirkning både på ungdommers identitet til generelle kulturprofiler og miljøvernorientering. Det kan registreres et visst mangfold av miljøverninteresser som kan relateres til klasse og kultur. Av et utvalg på 5624 ungdom i alderen 13-19 år rapporterte 3,5 % medlemskap i en miljøvernorganisasjon. Tydelige forskjeller mellom ulike kategorier av sosial klasse ble registrert. Ungdom med foreldre i en humanistisk-sosial middelklasse var overrepresentert i miljøvernorganisasjoner. Disse ga også

høyest politisk prioritet til miljøvernspørsmål. Det ble ikke registrert forskjeller mellom gutter og jenter mht medlemskap i miljøvernorganisasjoner, men kjønnsroller influerer på nivået av engasjement i miljøvernspørsmål. Jenter har en mer engasjert holdning til miljøet enn gutter. De aller fleste av medlemmene i miljøvernorganisasjoner velger allmennfaglig studieretning i videregående skole. Et flertall av ungdommene i utvalget ser på det å verne naturen som et viktig mål for samfunnet og det synes som om ungdom har en kritisk miljøorientering. Ungdom med arbeiderklasse- og primærnæringsbakgrunn synes å ha mer negative holdninger til natur og miljøvern. Flere faktorer synes å virke inn på ungdommers holdning til miljøspørsmål: klassebakgrunn, utdanning, kulturelle settinger og kjønn. Miljøbevissthet hos ungdom varierer og er knyttet opp til ulike kulturelle mønstre, holdning og overbevisning.

Også tidligere studier av Skogen (1993, 1994, 1995, 1996) viser de samme tendenser til sosial- og klassetilhørighet i forhold til miljøvernengasjement og medlemskap i friluftslivs- og naturvernorganisasjoner. Studiene viser at sosiokulturelle føringer er av betydning for natursyn og friluftsliv i ungdomsgruppene. Det ser ut til å være en tendens til en bevegelse fra et pragmatisk ”grunn” til et mer kritisk ”dyp” økologisk paradigme i ungdommens holdninger til miljøet (Skogen 1999a, b).

Medlemmer av jakt- og fiskeforeninger synes å prioritere miljøvern lavere enn ungdom flest og har lavere oppslutning om miljøvernorganisasjonene. Dette betyr nødvendigvis ikke at disse ikke bryr seg om naturen. Det er rimelig å tro at engasjementet er lokalt og med praktisk preg, for eksempel jakt- og fiskeforeningers arbeid med kalking av fiskevann, viltpleie osv. (Skogen 1994).

Ungdom i Honningsvåg, som har et nært og direkte forhold til havet, synes ikke å bekymre seg spesielt om havets tilstand. Det oppleves ikke som truet eller svakt, og trenger ikke spesiell omsorg. Disse ungdommene er nært knyttet til primærnæringen i lokalsamfunnet og identifiserer seg med dem som kjemper på og mot havet (Midré og Paulgaard 1999).

En undersøkelse blant 14-åringer i Nord-Trøndelag (Thorsrud 1993) viser klare ønsker om bevaring av naturmiljøet, slik at det i framtida ikke blir trusler mot dyr, planter eller

mennesker. Det er ønske om tiltak som kan hindre en ødeleggende utvikling. Det ytres ønske om å få et bredt spekter av kunnskap, opplevelser og ferdigheter i friluftsliv. Undersøkelsen fokuserer på hvilke tanker en gruppe 14-åringer har om framtida si mht naturmiljøet, og hva de mener friluftsliv i kroppsøvfaget bør omfatte for å fremme ansvar for natur. Elevene uttrykker sine tanker gjennom en skriftlig framtidsfortelling og gjennom dybdeintervju. Når det gjelder hvilke kunnskaper undervisningen bør formidle nevnes: kunnskap om hva naturen tåler, om naturens ressurser, om artsmangfoldet og om forhold knyttet til mennesket i naturen.

Styrken av utsagn er knyttet til mennesket i naturen: kunnskap gjennom opplevelser, leve enkelt gjennom friluftsliv, kjenne de ulike artene og bruk av naturens ressurser. Det kan se ut som om elevene mener at opplevelse gir den beste og mest nødvendige kunnskapen. Utsagnene bygger på elevenes egne erfaringer fra friluftsliv som gjerne forbindes med et enkelt liv i naturen. Det nevnes at kontakten med naturen styrkes når avhengigheten av den kan føles på kroppen.

Resultatene fra ” opplevelser knyttet til følelsesmessige engasjement” deles inn i seks kategorier som omfatter: det sosiale, det enkle, det nyttebetonte, mangfoldet, det harmoniske, og å verdsette naturen. For klassen som helhet er det følelsesmessige engasjementet sterkere representert enn det kunnskapsmessige. Thorsrud (1993) mener årsaken kan skyldes at utsagnene lettere kan knyttes til det selvopplevde. Resultatene fra spørsmålene knyttet til aktiviteter og de ferdigheter som elevene mener det er viktig å tilegne seg mht undervisning i friluftsliv, er delt i to hovedkategorier: overleve i naturen og lære naturen å kjenne. Når det gjelder kategorien overleve i naturen er det ferdigheter til å nyttiggjøre seg naturen som får mest tyngde av utsagn, samt ferdigheter og aktiviteter som kan skape bevissthet om verdiene i naturen.

Kategorien ”lære naturen å kjenne” er knyttet til aktiviteter som overnatting ute samt å bare ferdes i naturen for å bli kjent med den. Dette er aktiviteter som øker kjennskap til naturen, og utvikler både det følelsesmessige og kunnskapsmessige engasjementet i friluftsliv. En del utsagn har dessuten sterke innslag av økosofisk tenkning. Undersøkelsen konkluderer med betydningen av å fremme en framtidsoptimisme hos ungdom til å ta ansvar for natur; noe som friluftsliv kan bidra til (Thorsrud 1993).

Ungdom og friluftsliv

Det er en generell oppfatning at friluftsliv har en positiv effekt på personlig og sosial utvikling, livskvalitet, og en gunstig virkning på fysisk og mental helse. Friluftsliv har en positiv ”klang” i det norske folks bevissthet og er ofte brukt som tiltak for belastet ungdom, rusmisbrukere, og ungdom med adferdsproblemer. Det er en generell oppfatning at slike tiltak vil virke positivt inn på ungdom generelt og spesielt i forhold til ungdom med problemer. Sammenhengen mellom slike aktiviteter og adferdsmønstre er imidlertid uklar og er lite dokumentert (Skogen 1999).

”Friluftsliv” synes å være et mangfoldig begrep knyttet til ungdoms aktiviteter som foregår i ulike sosiale og kulturelle sammenhenger. Friluftsliv er her definert som ”et liv i friluft ” (Skogen 1999). I enkelte ungdomsgrupper kan friluftslivsaktiviteter representere spenning og utfordringer som kan være grenseoverskridende og på kanten av lovlydighet. Skogen (1999) fant en negativ sammenheng mellom friluftaktiviteter som skigåing og turgåing og mønstre i adferdsproblemer, mens sammenhengen mellom spenningsaktiviteter som villmarksturer og fiske var svakt positivt relatert.

Ungdoms deltagelse i friluftaktiviteter

Flertallet i en spørreundersøkelse gjennomført i 1992 blant 5412 ungdommer i alderen 13-20 år svarer at de aldri eller nesten aldri deltar i friluftslivsaktiviteter (Wickstrøm, Skogen og Øia 1994, Skogen og Wickstrøm 1996). Friluftslivsaktivitetene som inngår i undersøkelsen er skigåing (langrenn), turgåing, sanking av sopp og bær, jogging, båtsport, sportsfiske, villmarksturer, padling og roing. Ungdom, som er aktive i slike aktiviteter, er moderat aktive, fra mindre enn en gang i måneden til en til to ganger i måneden i alle aktivitetene. Det er tydelig kjønnsforskjeller på deltagelse i enkelte aktiviteter som fiske, seiling/båtsport, og mer moderate forskjeller mellom gutter og jenter i skigåing, villmarksliv og padling og roing, der guttene dominerer bildet. Jentene dominerer moderat i aktiviteter som bærplukking og soppplukking (Skogen og Wickstrøm 1996).

En undersøkelse om Ungdommens deltaking i friluftsliv (Tellnes 1992, Eika og Tangen 1992) omfatter primært ungdom i alderen 14 - 19 år (n= 13808) ble gjennomført i 46 kommuner med geografisk spredning i Norge. Undersøkelsen er basert på to hovedspørsmål i Ungdata-undersøkelsen "Deltaking og tilhørighet" (Øia 1984). Rapporten trekker disse hovedkonklusjoner:

Norsk ungdom har fortsatt ski på beina

Skiturer i skog og mark er den frilftsaktivitet som ungdom driver mest med. 12 % av ungdommen går ofte på ski og 54 % går av og til. Jentene går nesten like ofte som guttene. 16 % av ungdommen vil ikke gå på skitur

Turtradisjonen lever i beste velgående.

Omtrent halvparten av ungdommen i undersøkelsen er aktive i flere friluftslivsaktiviteter. De går på tur i skog og mark, overnatter i telt, driver med fiske, båtsport og er på bærtur. Guttene er noe mer aktive enn jentene i disse aktivitetene med unntak av bærturen. 17 % av ungdommen vil ikke gå fottur.

Jo bedre tilgang til natur, jo mer friluftsliv

"Fra by til land effekten" viser at omfanget av friluftsliv øker når tilgjengeligheten til natur blir bedre. De fleste av frilftsaktivitetene utøves oftere av ungdom i landkommuner enn i bykommuner med unntak av seiling/båtsport og løpeturer/joggeturer.

Barn av bønder og fiskere går også på tur

Ungdommens deltagelse i de ulike frilftsaktivitetene påvirkes av foreldrenes yrke. Ungdom med foreldre i primærnæringene er oftest på fisketur, overnatter i telt, går på skitur og fottur. Ungdom med foreldre i ledende stillinger driver mer med seiling og båtsport og er oftere på sopptur og joggetur.

Den som ikke er aktiv vil gjerne være det

Ønsket om å drive mer friluftsliv øker når tilgjengeligheten til natur avtar, i samsvar med fra land til by effekten i kommunene. Det synes som om ungdommen ønsker å drive med frilftsaktiviteter som det er lite tilgang til i forhold til geografisk beliggenhet. For eksempel ønsker ungdommen i bykommuner å drive mer med padling og roing, fiske og teltturer. Ungdom i landkommuner ønsker å drive med seiling og båtsport. Ungdom i urbane strøk gir uttrykk for et sterkere ønske om å drive ulike former for friluftsliv enn ungdom i landkommunene.

Nå er det jentenes tur

Det er jentene som ønsker å drive mer med friluftsliv. Ca. 40 % av jentene og ca. 30 % av guttene ønsker å drive mer med frilftsaktiviteter som padling og roing, seiling, båtsport og teltturer.

Bærtur og soppsampling er ikke populære aktiviteter

55 % av ungdommen vil ikke gå på sopptur, jentene har mer lyst enn guttene. Bærturen er heller ikke særlig populær. 44 % gjør det av og til, men 30 % vil ikke. Guttene er minst motiverte, 43 % vil ikke.

Hvorfor deltar ikke ungdom mer i friluftsliv?

Den viktigste grunnen til at ungdom ikke engasjerer seg mer i frilftsaktiviteter er tid. 31 % av ungdommen oppgir ”har ikke tid” som årsak til ikke å delta i friluftslivsaktiviteter, selv om de har lyst. 14 % oppgir at de ikke har lyst, 11 % mangler utstyr og 8 % har ingen venner som gjør det.

Rapporten konkluderer med at tilgang til natur, veiledning i friluftsliv og tilgang til utstyr kan være virkemidler for å fremme friluftsliv blant ungdom i de enkelte kommuner (Tellnes 1992). Vorkinn m. fl. (1997) og Aas og Odden (2002) rapporterer en svak tilbakegang i høstingsaktiviteter blant ungdom 16-24 år i tidsperioden 1970 - 2001. Bær og sopp plukking har aldri vært særlig populære aktiviteter blant ungdom (Jfr. Tellnes 1992) og denne

tendensen synes å være vedvarende. Jakt derimot synes å være noe mer attraktivt, særlig blant gutter. Mjaavatn (1998) rapporterer at ungdom er mer selektiv i valg av friluftslivsaktiviteter, og at interessen for friluftsliv avtar med økende alder.

Dette er mønstre i landsrepresentative, kvalitative undersøkelser, basert på mange informanter. I de senere årene har en del kvalitative studier av ungdom i distrikt og storby i ulike deler av landet, vist et mer variert bilde av ungdommens forhold til natur og friluftsliv.

Geografiske variasjoner i friluftsliv: distrikt - storby

Distriktsungdom – natur og friluftsliv

Undersøkelser av ungdom i Finnmark og deres friluftsinnteresser, synes å gi et annet bilde av friluftsliv blant ungdom (Pedersen 1999, 2001, Skille 2000). Blant ungdom i Finnmark er høstingsaktiviteter, jakt og fiske en hoveddel av friluftslivet (Skille 2000). Fisketurer er populært både hos jenter og gutter i Finnmark, selv om det er mest utbredt hos gutter. Noen jenter er med på fisketur for opplevelse eller for å være med kjæreste og venner, det samme er tilfellet ved jakturer. Jakt og fiske drives mer for nytelse enn for matauk og kombineres med koseturer i fjellet. Bærplukking er den friluftaktivitet som har overvekt av jenter, skjønt plukking av moltebær er også en friluftaktivitet for mannfolk i Finnmark (Pedersen 1999). Ingen av ungdommene i undersøkelsen til Skille nevner soppturer som en friluftaktivitet. Forklaringen på det kan være at soppsanking aldri har vært en vesentlig del av friluftslivet i Finnmark (Pedersen 1999). Fjellvandring med overnatting gjøres mest for avkobling og rekreasjon og for naturopplevelse og turens egen skyld, men kombineres ofte med fiske og bærplukking. Nedrelid (1993) hevder at det er glidende overganger mellom nyttige og nytelses- og opplevelsesrettede friluftaktiviteter.

Vinteraktiviteter som skiturer og lengre skiturer med overnatting er mindre vanlig blant Finnmarksungdommen, mens pilking på isen er ofte kombinert med skiturer og snøscooterturer (Skille 2000). Snøscooteren brukes både som et mål og et middel for å komme seg ut i naturen. Holdninger til friluftsliv er delt mellom det klassiske friluftslivet, der den fysiske utfoldelsen er en viktig del av innholdet og opplevelsen, og det motoriserte friluftslivet, der snøscooteren er et verktøy som bringer folk ut i naturen for å kose seg (Skille

2000). Pedersen (1999) forklarer at ”det å kose seg på tur” er en kontrast til daglig arbeid og trening. At snøscooterkjøring også er et mål i seg selv er et viktig poeng, og at det skjer ute i naturen, der naturen er arena for å ha det artig (Skille 2000).

Storbyungdom - natur og friluftsliv

Strandbu (2000) har gjort en undersøkelse av Osloundoms forhold til friluftsliv og miljøproblemer. Formålet med undersøkelsen er å undersøke hvilke forhold byungdom har til naturen, hvordan Oslo-ungdom forstår og bruker naturen og hvordan deres oppfatning av miljøproblemer er. Målene med undersøkelsen er videre å fange opp kulturelle skillelinjer i ungdoms forhold til natur og å undersøke hvilke forskjeller som finnes mellom ungdom bosatt i ulike bydeler.

Undersøkelsen bygger på datamateriale fra Ungdomsundersøkelsen i Oslo 1996. I tillegg er det foretatt kvalitative intervjuer av ungdom fra utvalgte natur- og miljøorganisasjoner og observasjoner av hvordan Oslo-ungdom bruker naturen.

Hovedresultatene fra Osloundersøkelsen viser at 44 % av jentene og 37 % av guttene hadde vært på tur i skog og mark den siste måneden. De eldste som de yngste i undersøkelsen hadde gått like mye på tur. Osloundom med norsk bakgrunn går mer på tur (ca.50 %) enn Osloundom med utenlandsk bakgrunn (20-30%). Bosted i Oslo viste seg å være avgjørende for hvor mye ungdommen går på tur. Vestkantungdom går mer på tur enn østkantungdom og ungdom fra indre byområder går sjeldnere på tur enn ungdom bosatt i ytre bydeler. Sosiale lag var også av betydning for hyppigheten av turer i skog og mark, ungdom fra middelklassen og høyere samfunnslag går mest på tur. Kulturell kapital spilte også en rolle for turgåingen målt ved to parametere, bokrikdom i hjemmet og mors holdning til TV-programmer. Selv om det ikke ble registrert store forskjeller i ungdomskulturell orientering mellom de turinteresserte og ikke turinteresserte, så framstår de friluftinteresserte som skikkelig og tekkelig ungdom. Motivasjonen for å drive friluftsliv var hovedsakelig at de likte å være i naturen fordi det var spennende og trivelig. Å være sammen med annen ungdom var tydelig det sterkeste motivet for å gå på tur i skog og mark: for å være i fred for foreldre og kunne bråke uten å sjenere noen (Strandbu 2001). Helseperspektivet var ikke fremtredende for ungdommens motiver til å drive med friluftsliv. Det tradisjonelle høstingsfriluftslivet hadde ikke stor prioritet blant

Oslo ungdommen; verken bærplukking, soppsampling eller jakt og fiske hadde særlig høy prioritet (Strandbu, 2000, 2001).

Miljøspørsmål opptar Oslo ungdommen generelt, og sosial bakgrunn har ikke sterk innflytelse på engasjementet i miljøspørsmål. Jentene var noe mer opptatt av slike emner enn guttene. Undersøkelsen viste en svak korrelasjon mellom engasjement i miljøspørsmål og positiv holdning til økonomisk vekst. Dette tolkes som uttrykk for at miljøengasjementet har blitt alminnelig og politisk nøytralt blant ungdom. Derimot synes et aktivt miljøvernengasjement som f.eks. medlem av Natur og Ungdom å innebære skepsis til økonomisk vekst. Den kvalitative undersøkelsen med intervju av utvalgte representanter for Oslo ungdommen avdekket mer passive holdninger til miljøvern. De fleste er lite reflektert med unntak av selekterte naturverngrupper (Strandbu 2000).

Prosjektet *"Friluftsliv i Gamle Oslo"* (FRIGO) ble etablert på Gamle Oslo Aktivitetshus (GOA). To friluftslivsgrupper, en villmarksgruppe og en båtgruppe, ble etablert. Villmarksgruppen hadde et program for friluftaktiviteter med utflukter, teltturer og skiturer. Det ble også avviklet turer med åpen påmelding for alle barn på GOA. I 1995 ble friluftsgruppene slått sammen og et eget bydelsomfattende friluftssenter ble opprettet: FRIGO Friluftsliv i Gamle Oslo. Prosjektet ble evaluert av Isachsen, Øia, Vestel og Hegg (1999).

Ungdommens opplevelse og vurdering av tiltakene i FRIGO

Drivkraften for å være med i FRIGO var samvær med venner. Fellesskapstilhørigheten i villmarksgruppa holdt deltakerne lojale. Felles opplevelser og erfaringer fra turer var viktig. Tillit til ledere var også et viktig poeng. Ungdommen satte pris på omsorgsfulle og omgjengelige ledere som likevel satte grenser. Medbestemmelse var et annet viktig poeng. De følte at de fikk være med på å bestemme under planlegging av turer og valg av aktiviteter. Det sosiale samholdet under turer, der alle var avhengig av hverandre og måtte samarbeide ble framholdt som positivt. Fellesskapsopplevelsen og samvær med venner hadde stor betydning. FRIGO har åpne tilbud til alle grupper i bydelen. Dette betyr at det er et flerkulturelt miljø. På turer med villmarksgruppa blir ungdommen kjent med hverandre på tvers av kulturer, dette opplever ungdommen som positivt. "Ungdommen fortalte at tursituasjonen skapte fellesskap,

samhandling og endret sosial adferd. Bråkmakere og småkriminelle innså at de måtte skifte rolle dersom de skulle få hjelp av andre” (Isachsen m.fl. 1999, s. 284).

Ungdom som tilhørte villmarksgruppa mente at dette var et reelt alternativ til å drive gatelangs. Ungdom har fritidsproblemer og mangler alternative tilbud. De mente også at tilbudene var en fin balanse mellom frihet og grenser. Deltagelse i villmarksgruppa hadde lært dem å mestre situasjoner ute i naturen og de mente at opplevelse av mestring virket inn også på andre situasjoner. Ungdom som ønsket det fikk være med som hjelpelærere på bydelsomfattende turer.

Ungdommens sosialisering til friluftsliv

Bischoff (1996) ser friluftslivet som et moderne fenomen og som en pedagogiseringsprosess. Denne prosessen er et uttrykk for en vedvarende refleksiv prosess, der utviklingen av friluftslivets pedagogiske muligheter preges av holdninger, verdier, politiske forhold, forskning og tilgjengelig kunnskap. Det er i møtet med naturen at mennesker utvikler seg og det er et viktig friluftspedagogisk poeng at erfaring og opplevelse i forhold til omgivelsene skal utvikles gjennom oppdragelsen. Friluftslivets rolle i samfunnet er gått fra et ”ikke tjenende” til et ”tjenende” virkemiddel. ”Her søges kvaliteter og værdier fra den spontane tradition omsat og overført til lignende situationer i en pædagogisk kontekst og med det formål at øge den enkeltes personlige kompetence til å leve og fungere i dagens samfund” (Bischoff 1996 s. 2). Friluftsliv synes i flere sammenhenger å kunne brukes pedagogisk i ulike brukergrupper, til å dempe frustrasjoner, bygge opp kompetanse og til å takle en mangfoldig hverdag. Friluftsliv har også blitt brukt som et terapeutisk hjelpemiddel i belastede grupper, ungdom på kant med samfunnet og i helsefremmende tiltak.

Skilles (2000) undersøkelse blant ungdom i Finnmark, viser at den sosiale rekreasjonen synes å være det viktigste motivet for å praktisere friluftsliv hos ungdom; det å gjøre noe annet enn det vanlige og samtidig være sammen med andre ute i naturen. Ungdom drar primært på tur med jevnaldrende venner, fortrinnsvis av samme kjønn, men noen drar også på tur med foreldre og venner av begge kjønn. Friluftslivsaktivitetene kan både være tradisjonelle høstingsaktiviteter, fotturer og skiturer eller ”koseturer”. Friluftsliv er for de fleste

ungdommer i Finnmark lært hjemme. Skille (2000) hevder at friluftsliv er innsosialisert så tidlig i livet at det blir et ikke-reflektert fenomen. Skole, organisasjoner og media har mindre innvirkning på ungdommens friluftsliv. Den lokale naturen er en kilde til tilhørighet og identitet. Finnmarksungdommen drar primært på tur med venner. Gutter og jenter drar stort sett på tur hver for seg, men noen turer er både gutte- og jenteturer. Hvem de drar på tur med avhenger av type frilftsaktivitet og sosiale nettverk. Motivet for å drive friluftsliv er mangfoldig. Skille gjør disse inndelingene: 1) sosialt og rekreasjon, 2) økte utfordringer, 3) scooterkjøringens egenverdi, 4) matauk. Naturen synes å være et sted å være for ungdommen, på linje med andre arenaer som kafeér, på hybelen eller hjemme. Ungdommen sier at det er mer sosialt å være sammen ute i naturen enn ellers: *”Det e så avslappanes oppå fjellet”.....* *”Også bare det å nyte været og være ute. Det blir mye mer sosialt enn å sitte inne hele tida. Det blir så kjedelig. Det er godt å komme sæ ut”* (informanter i Skille 2000 s. 53). Bålet er symbol på å kose seg; en sitter rundt bålet, griller pølser og slapper av sammen med venner, sommer og vinter. Gjennom friluftsliv får ungdommen utfordringer ut over det daglige og de lærer å mestre ulike krav og situasjoner. Med scooterkjøringen søker de utfordringer i å mestre natur og fart. Nytttemotivet er heller et nyte-motiv. De fleste fisker, jakter og sanker for å kunne nyte det under turen, å kose seg med sjølvfanga mat. Høstingsaktiviteter for matauk gjøres gjerne sammen med familien, mens lek og moro har man med venner.

Friluftsliv gir frihetsfølelse. Det er friere å dra på tur med jevnaldrende enn med voksne. Dette kan tolkes som en generell forståelse av å føle seg fri i naturens storhet – for scooterkjørerne når de kjører på Finnmarksvidda, samt en følelse av frihet fra voksne og foreldre. *”Friluftsliv blir en del av prosessen der den unge skal bli selvstendig og løsrives fra foreldrene”*(Skille 2000 s. 49).

Blant finnmarksungdommen drives det fortsatt en del ”vanlige” frilftsaktiviteter som fiske, jakt, bærplukking, skiturer, fotturer og ”koseturer”. Scooterkjøring dominerer. Her er det variasjoner med hensyn til lokal og sosial tilhørighet, og ikke minst i forhold til kjønn. Ungdommen drar mest på tur med jevnaldrende venner av samme kjønn. Mange drar fortsatt på tur med foreldrene. Turene går hovedsakelig til steder i nærområdet der en er kjent, særlig når det gjelder høsting og koseturer.

Motivene for å drive friluftsliv er mange og sammensatte. Noen få høster for nytten, noen søker utfordringer når de driver friluftsliv og mange kjører scooter for at aktiviteten er artig og utfordrende i seg selv. Det motivet som går igjen nesten uavhengig av aktivitet og andre motiver, er den sosiale rekreasjonen, det å gjøre noe annet enn til vanlig og samtidig være sammen med andre ute i naturen.

På spørsmål om hvordan de har lært sitt friluftsliv svarer de aller fleste at det er lært hjemme. Det ser ut som om friluftsliv er ”innsosialisert” så tidlig i livet at det ikke er reflektert over. Scooter er allemannseie, uansett om de har lært det hjemme. Her er påvirkning fra venner og følelsen av at ”alle andre” i Finnmark driver med scooterkjøring er vesentlig for deres valg.

Skole, organisasjoner og media ser ut til å ha begrenset innflytelse på ungdommers friluftsliv. Omgivelsene og den enkle tilgangen på natur er vesentlig for ungdommers sosialisering til friluftsliv. Den lokale naturen er en kilde til tilhørighet og identitet, og ungdommene gir uttrykk for at naturen på hjemstedet er noe de vil ha kontroll over selv (Skille 2000).

Ungdom fra Honningsvåg uttrykker et nært og avhengig forhold til havet. De mener at sterke naturkrefter påvirker menneskene på en direkte og kontant måte. Naturelementene trenger inn i menneskenes sinn og definerer deres karakter, og naturen definerer hva slags type mennesker som bor på stedet. Ungdommene gir uttrykk for at tilværelsen i den frie naturen forankrer dem til et sted og en tradisjon som gir dem en klar identitet (Midré og Paulgaard, 1999). Norling (1989) hevder at dersom natur og friluftsliv skal ha en langtids motivasjonseffekt må en begynne med uteliv tidlig i barneårene, helst før 4-årsalderen. Dahle (1992) fremhever familien som den viktigste sosialiseringsfaktoren, der særlig mor har den største påvirkningen.

Skogvang (1993) rapporterer fra en kartlegging av friluftslivsvaner at friluftslivstradisjonen følger en fra oppveksten og opp i voksen alder. Voksenpersoner i undersøkelsen rapporterer friluftslivsvaner i gymnastida og som voksen, der 99 % utøvde friluftsliv i oppveksten og 90 % svarte at de utøver friluftsliv som voksen. Innflytelse fra et undervisningsopplegg i gymnastida viste seg å ha liten langtidseffekt på friluftslivsvaner som voksen, skjønt 25 %

mente at opplegget hadde virket positivt inn på deres friluftslivsinteresser i voksen alder. Skogvang peker på familiens rolle som viktig i sosialiseringprosessen til friluftsliv, særlig mor-barn relasjonen synes å være sentral. Materialet i hennes undersøkelse viser at friluftsliv, som er knyttet til relasjoner i oppveksten, har en sterkere funksjon som sosialt aspekt enn skolens virksomhet.

Voksenrollen synes å ha stor betydning for ungdommens deltagelse i friluftsliv. Det er gjerne foreldrene som er viktigst for introduksjonen til friluftsliv og bruk av naturen. Kulturell klasse har også sammenheng for ungdommens deltagelse i friluftsliv. Ungdom med fedre i høyere administrative yrker er overrepresentert blant de friluftinteresserte. Dette samsvarer med en undersøkelse som Mjåvatn (1998) gjennomført med barn og ungdom i Trøndelagsfylkene, der barn med akademikerforeldre drev mer med friluftslivsaktiviteter enn barn av foreldre uten slik bakgrunn. Dette er imidlertid noe i motsetning til hva Tellnes (1992) fant i en ungdomsundersøkelse i kommuner med geografisk spredning i Norge. Der var barn og ungdom med foreldre i primærnæringene de mest aktive utøvere av friluftsliv. Når det gjelder jakt og fiske viser en undersøkelse blant ungdom i alderen 15-20 år i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal at venner og foreldre betyr mye for ungdommens deltaking i fritidsaktiviteter. Far var den viktigste for å skape fiskeinteresse (Bjerke & Aas 1993).

En undersøkelse om friluftsliv i Salten (Sande 2000) dokumenterer at ca 30 % av ungdom i aldersgruppa 15-24 år går månedlig på tur. Den kulturelle kapitalen målt i antall bøker i hjemmet samvarierer også med denne tendensen. Dette samsvarer også med undersøkelsen til Skogen (2000). Friluftslivsaktivitetene er motepreget og knyttet til ungdomskulturen. Tradisjonelle friluftslivsformer har avtatt de siste 30 årene (Vorkinn m.fl. 1997) og skiaktiviteter i forbindelse med skolelandskampene har avtatt de siste ti-år (Bischoff og Odden 1999). Nyere former for friluftsliv synes å vinne terreng som f. eks. sykkelturer i naturen om sommeren og snowboard om vinteren (Christensen 1998, Bischoff og Odden 2002).

Kjønnsrollemønster i friluftsliv

I en undersøkelse om kjønnsrollemønstre i friluftsliv ble det stilt spørsmål til barn i aldersgruppene 6, 9 og 12 år (Ødegårdstuen 1994, 1995). Spørsmålene dreide seg om hvorvidt

barn oppfatter enkelte friluftaktiviteter som mer passende for det ene kjønn enn for det andre, om hvilken rolle alder, kjønn og bosted har, og om det er kjønnsforskjeller i ønske om å delta i de ulike aktivitetene. 353 barn fordelt i aldersgruppene 6, 9 og 12 år deltok i undersøkelsen. Den ene halvparten fra bygd (Toten) og den andre halvparten fra by (Trondheim). Barna oppfattet mange friluftaktiviteter som mer passende for det ene kjønn enn for det andre. Aktiviteter som jakt, fiske, klatre og ro ble av utvalget vurdert som mest passende for gutter, mens aktiviteter som å plukke blomster, sole seg, ri og plukke bær ble vurdert som mer typiske jente-aktiviteter. Bade, gå på ski, sykle, jogge, gå tur og se på dyr ble vurdert som nøytrale aktiviteter som passer like godt for gutter og jenter. 9- og 12-åringene er mer stereotype enn 6-åringene, gutter er mer stereotype enn jenter. Det er ingen forskjeller mellom by og bygdebarn. Jenter har liten lyst til å delta i gutteaktiviteter og omvendt.

En undersøkelse om jakt- og fiske-interesser blant ungdom viser at både jenter og gutter var interessert i å være med på jakt og fiske. Jentenes deltagelse synes å gå ned fra 11-16-års alderen, mens guttenes deltagelse er mer stabil (Aas og Bjerke 1993). Mjaavatn (1998) rapporterer fra en undersøkelse i Trøndelag enkelte aktiviteter som er særlig populære blant gutter eller jenter: der fiske er en typisk gutteaktivitet, mens riding i stor grad er en jenteaktivitet.

Kjønnsrollemønster i friluftsliv synes å være kulturelt overført. Den tradisjonelle måten å lære friluftsliv på blant ungdom i Finnmark har vært gjennom familien, fra mor til datter, fra far til sønn (Pedersen 2001a, 2001b, 2003c). Blant ungdom i Nord Norge beskriver Pedersen (2003a, 2003c) tradisjonelle friluftaktiviteter som fr.eks. jakt og fiske, som noe gutter ”naturlig” sosialiseres inn i fordi dette er aktiviteter som har vært typiske for menn. Dette har blitt overført gjennom generasjoner, fra bestefedre og fedre til sønner gjennom familieaktiviteter. På samme måte har jentene blitt sosialisert inn i typisk kvinneaktiviteter som bærplukking. Noen jenter er også med på fiske, men svært få eller ingen deltar i jakt. Pedersen (2001a) antyder at familiens rolle som hovedformidler av tradisjonelle turkulturer er i ferd med å bli sterkt svekket. Skolen får derfor en større betydning (jfr. L-97). Pedersen framhever særlig folkehøgskolens friluftslivslinjer som betydningsfulle formidlere av friluftslivskulturen til ungdom, der disse også er med på å utjevne kjønnsforskjellene.

Sammenheng mellom friluftslivsaktivitet og adferd

Ungdom som driver med friluftaktiviteter med vekt på fysisk aktivitet og opplevelse synes å være mindre dominert av uakseptabel adferd: Høyt aktivitetsnivå minker tilfeller av kriminell aktivitet og skoleopposisjon. Sensasjonssøkende aktivitet synes derimot å samvariere med kriminell aktivitet og skoleopposisjon: høy sensasjonssøkning samsvarer med høyt nivå av adferdsproblemer. Ungdom i drift viser imidlertid et annet mønster. Friluftaktiviteter synes å ha en negativ effekt i denne gruppa. Sensasjonssøkende aktiviteter hadde også liten sammenheng med dårlig adferd (Skogen 1999). Det er mange unge som bruker naturen som arena for mindre akseptabel adferd, f. eks fyllefester, fyllekjøring og råkjøring. Dette er ikke adferd en forbinder med friluftsliv, men det er allikevel aktiviteter som foregår i friluft (Skogen 1999).

En litteraturstudie av Sjong (1992) vurderer hvorvidt bruk av friluftsliv som ledd i behandling av belastede grupper fører til positive resultater for disse gruppene. Studiet er ikke spesielt rettet mot barn og unge, men det er naturlig å tro at den effekten man mener friluftsliv har i voksenrehabilitering også vil virke inn på yngre personer, eks. effekten av fysisk aktivitet på stress, uro og depresjon. I noen av studiene, f.eks. Tyrili-kollektivet, Hassela-kollektivet i Sverige og enkelte Outward-bound program, består behandlingsgruppen av ungdom. Studiet viser en oppfatning av at friluftsliv, uansett hvordan man definerer det, er en ”medisin” som virker på belastede personer uavhengig av hvordan disse er definert.

Berget (1997) diskuterer i en hovedfagsoppgave hvordan friluftsliv kan være en alternativ undervisningsform for elever med psykiske utviklingshemninger i grunnskolen. Etter HVPU-reformen har de fleste psykisk utviklingshemmede barn blitt integrert i vanlig grunnskole hvor undervisningen skal være mest mulig lik den undervisningen andre elever får. Dette har gått på bekostning av blant annet friluftsliv som var en svært populær aktivitet på sentralinstitusjonene. Er det mulig å bruke aktiviteter som har fungert bra innenfor HVPU på en slik måte at de også vil kunne tilføre ”normalskolen” og dens elever noe verdifullt? Utgangspunktet for Bergets undersøkelse er å forsøke å finne argument for at friluftsliv kan benyttes som alternativ undervisningsform for psykisk utviklingshemmede elever. Oppgaven ser på hvilke erfaringer man har i Norge med bruk av friluftsliv for mennesker med psykisk utviklingshemming. I tillegg belyser oppgaven hvilke kvaliteter friluftsliv har som samsvarer

med de mål som er satt i L-97 for opplæring av elever i grunnskolen. Læreplanen gir mange muligheter for å legge opp til undervisning som ikke er klasseromsstyrt. Kvalitative intervju med seks lærere som alle arbeider med psykisk utviklingshemmede elever i grunnskolen gir uttrykk for at friluftsliv gir mange muligheter for opplevelser og utfordringer også for disse barna, og gir dem et mer meningsfylt liv. Informantene peker blant annet på: mestringsopplevelse, kroppslig opplevelse, estetiske opplevelse og frihetsopplevelser. Friluftsliv kan tilrettelegges for alle uansett funksjonsnivå, og er derfor en velegna pedagogikk for integrert tilpassa opplæring i ulike fag (Berget 1997).

Lund (1996) viser i sin hovedfagsoppgave hvordan friluftsliv kan bidra til å gi barn med astma økt mestringsopplevelse. Barna (2 gutter, 10 år og 2 jenter, 12 år) ble gjennom ulike friluftslivsaktiviteter mer bevisst sine egne muligheter og begrensninger. Det er også mye som tyder på at barn med astma har godt av å være ute i fri luft, gjerne i fjellet, der luften er ren. En undersøkelse blant norske jenter (70) og gutter (82) i alderen 10 – 12 år i Vestvågøy og Bodø kommune belyser sammenhengen mellom friluftsliv og selvrapporterte problemopplevelser (Larsen 1996) viste sammenhenger mellom friluftsliv og opplevelse av å ha problemer i kategorien ”tilbaketrunkethet”, ”regelbrytende atferd” og ”aggressiv atferd”. Undersøkelsen viste også at jo flere friluftslivsaktiviteter barna deltok i, jo mer foretrakk de å være sammen med andre når de var ute i naturen, jo bedre trivdes de i naturen og jo flere positive holdninger hadde de til å ivareta naturen.

Ved Gjerpen barneskole i Skien kommune er ”Naturen som læringsarena” rammen rundt tiltak for tilpasset opplæring i skolen. Prosjektet ”*Ut med språket*” retter seg mot elever med språkproblemer der oppgaver i naturen er inspirator til språklig læring og opplevelser. Spesialpedagogisk erfaring med elever innen autismefeltet tilpasses barneskolens pedagogikk i språk og kommunikasjon, der naturen er læringsarena.

Friluftsliv og forhold til natur i en flerkulturell sammenheng

Kulturbakgrunn synes å være av betydning for ungdoms deltagelse i friluftsliv (Strandbu 2000). I FRIGO er det flerkulturelle ungdomsgrupper som driver med friluftslivsaktiviteter (Isachsen m. fl. 1999). Her synes det som om at ungdom fra utenlandske kulturer ikke deltar

like mye som norskfødt ungdom i friluftslivet. Jenter fra andre kulturer er spesielt fraværende. Ungdom bosatt i Oslo med norsk bakgrunn, eller bakgrunn fra vestlige land, går mer på tur enn ungdom med annen kulturbakgrunn (Strandbu 2000). Etnisk bakgrunn synes å ha betydning for om ungdom driver friluftsliv. Forskjellene mellom ulike ungdomsgrupper kan ikke forklares ut fra bosted, fordi nærhet til natur synes ikke å ha en innvirkning på de flerkulturelle ungdomsgruppens deltaking i friluftsliv (Strandbu og Bjerkeseeth 1998).

Pedersen (2003 a) beskriver hvordan samisk ungdom opplever natur, hvordan deres forhold til naturen er gjennom tradisjonsbruk og hvordan deres naturrelasjoner er medbestemmende for valg av livsstil og etableringsformer i en globalisering av lokalt levesett. Samisk ungdom beretter om en nær kontakt med naturen og uttrykker en uro for en globalisering av livsform som medfører en økt distanse til naturen. Tradisjonelle aktiviteter blant samisk ungdom har vært skiløping, lassokasting og reinkappløp. I nyere tid har snøbrettet og snøscooteren overtatt. Nord-norsk ungdom bosatt i Finnmark uttrykker et nært forhold til naturen, en lengsel og kjærlighet til den naturen de er vokst opp i. De sier også at den livsform de har i ungdomstida fører til at de oppholder seg sjeldnere i naturen enn før (Pedersen 2003 b). Sammenlignet med mønstre i landsomfattende undersøkelser, viser det seg at tradisjonelle høstingsaktiviteter som jakt, fiske, soppsanking og bærplukking står sterkere blant ungdom i nord enn i landet for øvrig (Pedersen 2001, 2002, 2003 b).

Nye trendsettere i norsk friluftsliv?

Det diskuteres om ungdommen er trendsettere i moderne friluftsliv. Friluftslivsundersøkelser i perioden 1970 – 1996 synes å avdekke noen endringer i friluftaktiviteter blant ungdom i retning av at ungdom i økende grad søker mestringsrelaterte aktiviteter (Vorkinn et al. 1997, Bischoff og Odden 1999, 2000, 2002). ”Nye” aktiviteter registrert gjennom Levekårsundersøkelsen (Statistisk Sentral byrå 2001) er: Terrengsykling, frikjøring i anlegg, frikjøring i fjellet, fjellklatring, brevandring, juvvandring, rafting, elvepadling, skiseiling, hundekjøring og snøscooterkjøring. Det er tydelig at disse aktivitetene har størst oppslutning i ungdomsgruppa 16-24 år. Disse nye aktivitetene er ganske annerledes enn det som tradisjonelt oppfattes som friluftsliv, men det er et åpent spørsmål om ungdommens friluftsliv er noe helt annet. Selv om mestring, opplevelse og utfordring er kvaliteter som preger ungdommens valg

av friluftaktiviteter viser levekårsundersøkelsen at friluftsliv er en viktig fritidsaktivitet for ungdom. Undersøkelsen dokumenterer også at naturopplevelsen som motiv for friluftslivsutøvelse er høy blant ungdom som driver frikjøring i fjellet. Mange av disse ungdommene er medlemmer i Den norske turistforening (Bishoff og Odden 2002). De nye aktivitetene er utfordrende og lekende. Improvisasjon er en av de store gleder i snowboardkjøring. Dette er et uttrykk for frihet som virker rekreasjonsfor ungdom (Christensen 2001). Fellesskapet og det sosiale er fremdeles en viktig kvalitet for ungdom, selv om individualiteten krever sin plass. Mestringsaktiviteter synes å være ungdommens friluftsliv. Det er et friluftsliv som i høy grad er preget av nåtiden og de strømninger som gjør seg gjeldende i samfunnet (Bishoff og Odden 2002). At snøscooterkjøring også er en del av ungdommens "nye" friluftsliv viser tallene fra levekårsundersøkelsen (SSB 2001) og Finnmarksungdommens bruk av snøscooteren (Pedersen 2001, Skille 2000). Ungdommens form for friluftsliv synes på mange måter å være en blanding av det nye og det gamle. Samisk ungdom i Finnmark er fremdeles knyttet til de tradisjonelle sankingsaktiviteter samtidig som de bruker snøscooter til framkomstmiddel og fornøyelse (Pedersen 2002, 2003b). Sinnes (1998) mener det er viktig å ikke tilpasse friluftslivet så mye til trendene at vi ikke greier å holde fast på det enkle friluftslivet, men samtidig innse at enkelt friluftsliv også kan være: skiseiling, klatring, løssnøkjøring, elvepadling etc. Det må formidles takhøyde i forhold til ungdom der det er "rom for action, lek, spenning og utfordringer: Rom for å ha det gøy".

Pedersen (2002, 2003b) stiller spørsmålet om det finnes en egen ungdomskultur i friluftsliv. Det synes som om tiden er moden for å utforske dette spørsmålet nærmere og om ungdommen virkelig representerer en ny trend i norsk friluftsliv.

Natur og friluftsliv i skolen

Med det nye Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen, L-97 (KUF 1996), har natur og friluftsliv fått en vesentlig plass i fagene naturfag med miljølære og kroppsøving. Tilknytningen til uteliv og natur i grunnskolen har tidligere ofte vært knyttet opp mot leirskoleopphold og valgfag i friluftsliv på ungdomsskoletrinnet. Med den nye læreplanen er friluftsliv nå en del av kroppsøvingsfaget. Helt fra småskoletrinnet er nærmiljø og natur prioritert gjennom det å være mye ute i all slags vær, utforske naturen gjennom allsidig fysisk aktivitet og sansetrening. På mellomtrinnet blir dette videreført med mer kunnskapsbaserte tema i et kulturhistorisk perspektiv og med mer vekt på ferdigheter i å ferdes ute i naturen og å utvikle omsorg for naturmiljøet. For å imøtekomme oppfordringene i L-97 om utstrakt bruk av uteområder og nærmiljø i undervisninga samt et krav om tverrfaglig samarbeid har flere skoler etablert "Uteskole" som del av undervisningstilbudet, særlig på småskole- og mellomtrinnet.

På ungdomstrinnet innføres friluftsliv som eget fagområde innenfor kroppsøvingsfaget med dette målet: *"Elevane skal utvikle kunnskap om og dugleik i friluftsliv som byggjer på lokale og nasjonale tradisjonar i ulike miljø. Elevane skal få naturopplevingar og lære å respektere og ta vare på naturen"* (KUF 1996, s. 273). Dette målet skal oppnås gjennom friluftslivsaktiviteter som gjør elevene i stand til å ferdes trygt og oppholde seg i naturen til alle årstider og i ulike naturtyper. I den nye læreplanen er friluftsliv et av fire hovedområder i kroppsøvingsfaget på ungdomstrinnet. Tidligere var friluftsliv et valgfag på ungdomstrinnet. Dette er også mulig innenfor den nye læreplanen, men det er opp til hver enkelt skole å gi en fagfordypning i friluftsliv.

Tidligere var friluftsliv et valgfag på ungdomstrinnet, og det varierte fra skole til skole hvor mye dette valgfaget ble vektlagt. Aamelfot (1994) gir i en oversikt over omfanget av valgfaget friluftsliv i ungdomsskolen i 1987 og 1989. I 1987 hadde 515 av totalt 1195 ungdomsskoler friluftsliv som valgfag. To år senere var forholdet 232 av 350 skoler. I 1989 var det 34 % av elevene i 7. klasse som valgte friluftsliv som valgfag, mens det i 8. og 9. klasse var 20 %.

Omfanget i timetall varierte fra 1-3 timer i uka. Innholdet var varierende, men de vanligste aktivitetene var fotturer, skiturer og fisketurer.

Evaluering av skoleprosjekt

En evaluering av friluftsliv som pedagogisk virkemiddel i grunnskole og barnehage (Repp 1993,1994) vurderer friluftslivets plass i lys av Mønsterplanen, M-87. Repp etterlyser natursynet i Mønsterplanen, særlig forholdet menneske-kultur-natur. Han etterlyser en bedre vektlegging av friluftsliv i kroppsøvfaget og er skeptisk til at friluftsliv er tillagt faget kroppsøving alene. Han mener det burde være en pedagogisk tilnærmingstype for flere fag og kanskje tverrfaglig i sin karakter. Evalueringen viser også at det foregår lite uteaktivitet i skolen. Lærere fortrekker innerommene og hovedinntrykket er at naturen blir lite benyttet. Der uterommet blir benyttet er innholdet og kvaliteten på det som foregår avhengig av en interessert lærer med erfaringsbakgrunn og et reflektert forhold til friluftsliv.

Limstrand (2001) rapporterer i en kartlegging av skoler og aktiviteter i prosjektet *"Ut er in"* at fysisk tilrettelegging gir bedre uteaktivitet. På barnetrinnet hadde prosjektskolene relativt god forståelse for betydningen av læring utendørs, mens skolene på ungdomstrinnet hadde lav pedagogisk kompetanse for å gjennomføre uteaktiviteter og mangler metodisk kunnskap om uteskole. Et fåtall av barneskolene og ingen av ungdomsskolene hadde nedfelt uteskolen og utendørsaktivitetene skriftlig i skolens planer. Mye tyder på at aktivitetene drives fram av entusiastiske enkeltlærere uten støtte fra resten av institusjonen. Det legges et relativt godt grunnlag for uteundervisning på barnetrinnet som ikke blir fulgt opp på ungdomstrinnet.

Kom(mer) dokker ut! (?)

En evaluering av skoleprosjektet *"Ut er in"* ble gjennomført av Nordlandsforskning (Rønning 2002). Rapporten presenterer evaluering av prosjektet " Ut er in "som pågikk i Nordland i perioden 1998-2001, og som hadde som mål å fremme mer og bedre uteaktivitet i skoler, barnehager og skolefritidsordninger (SFO). Evalueringen er avgrenset til grunnskolen. På spørsmål om uteaktivitetene er en integrert del av skolens læringsarena svarer rapporten et ubetinget ja. På småskoletrinnets laveste klassetrinn har uteaktivitetene en relativt stor plass.

Etter hvert som elevene blir eldre er behovet for å knytte aktiviteten ute tettere opp mot faglig innhold. Kurs og andre tiltak i forbindelse med prosjektet har bidratt til å skape større faglig trygghet i forhold til aktuelle aktiviteter, men alle projektskolene uttrykker ønske om flere kurs og andre tiltak slik at en kan føle seg tryggere på at uteaktivitetene har en form og et innhold som er godt nok rent faglig.

Det har vært liten oppfølging fra kommunalt hold til den enkelte skole, noe som har skapt problem for de skolene som allerede er i gang med uteskole/aktivitet, men som har behov for faglig påfyll, støtte og veiledning. Det foreslås at man ser nærmere på hvilke tiltak som kan settes inn for å rette på denne situasjonen. Det interkommunale samarbeidsorganet Regionale kontor for kompetanseutvikling (RKK), i samarbeid med den sentrale prosjektledelsen har hatt hovedansvar for prosjektet (Rønning, 2002). (Se beskrivelse av prosjektet i kapittel om Prosjekt i skolen).

Miljølæreprosjekt

I tilknytning til fagområdene naturfag med miljølære i skolen er det gjennomført utallige prosjekter over ulike tema. Fra utdannings- og forskningsdepartementet har det i mange år vært en utstrakt prosjektveiledning for prosjekter i miljølære der det har blitt oppfordret til nordisk og internasjonalt samarbeid mellom skoler. Miljøundervisning i Norden (MUVIN) er et slikt prosjekt (Christensen og Kristensen 1999). Dette prosjektet er organisert under Nordisk ministerråd, men det norske bidraget er organisert fra KUF og utdanningskontorene i fylkene. Det administrative ansvaret er lagt til Statens utdanningskontor i Vestfold. MUVIN 2 inviterte alle grunnskoler og videregående skoler til å delta i prosjektet. I 1995 deltok 34 skoler, 12 videregående skoler og 22 grunnskoler. Tema for prosjektet var: ”Interessekonflikter i bruk av naturressurser”. Skolene måtte forplikte seg til samarbeid med forskere som skulle være til stede i undervisning, få tilgang til logger og prosjektrapporter og annet skriftlig materiale som skolene utviklet. Både lærere og elever ved projektskolene skulle intervjues i løpet av prosjektperioden og etter gjennomført prosjekt. MUVIN handler om interessekonflikter og lærerne rapporterer at elevenes innsikt i konfliktstoffet er meget stor, selv om konfliktbildet er forenklet og den politiske dimensjonen er forbigått. Undersøkelsen dokumenterer imidlertid at få elever klarer å spissformulere den konflikten de har arbeidet med. Dette tolkes dit hen at elevenes forståelsesnivå for konfliktstoffet ikke rimer

helt med lærernes inntrykk. Skolen har liten tradisjon med å arbeide med konfliktfylte tema og selv om prosjektarbeidet ved de fleste skolene har resultert i målrettet handling, er elevene lite opptatt av å drøfte sin egen rolle i konflikten og hva de kan bidra med for å løse denne. Intervjuer av elevene tyder på en gryende interesse for å være med og ta ansvar i miljøspørsmål, men data fra evalueringen bekrefter liten handlingskompetanse hos elevene. Christensen og Kristensen (1999) forklarer dette med at MUVIN har vært forskjellig fra tradisjonell miljøundervisning og at lærerne har liten erfaring med å politisere miljøundervisningen. Prosjektet kan imidlertid kategoriseres inn under hovedtema "Det miljøbevisste menneske" i Læreplanverket (KUF 1996 s. 45-48), der "Menneske, miljø og interessekonflikter" er en del av innholdet.

Andre tiltak for internasjonalt samarbeid mellom skoler om miljøspørsmål er "Environmental School Initiatives" (ENSI) som ble startet opp av OECD i 1986. I Norge har i alt 22 skoler, både grunnskoler og videregående skoler, deltatt i dette prosjektet. Prosjektet har hatt flere delprosjekter, som for eksempel Miljø og energi i skolen (MEIS). En evaluering av prosjektet (Bjørshol, Vinje, Wistrøm 2000) fremhever skolenes og enkeltpersoners interesse for å drive miljøundervisning og prosjekt. Det synes som om gjennomføringene av prosjektene er avhengig av "ildsjeler" og enkeltpersoners interesse i å drive et slikt prosjekt. Det synes også som om gjennomføringen av prosjektet er begrenset til noen få klasser ved skolene, og at disse har liten kontakt med eksterne kompetansefora eller andre skoler eller klasser på samme skole. Lærere og elever uttrykker imidlertid at prosjektarbeidet har vært interessant og nyttig, men tidkrevende. Det understrekes at prosjektet har gitt kunnskap og læringsglede. Samarbeid med lokale fagetater har vært begrenset, og mest knyttet til oppstartingsfasen. Det hevdes at elevene har hatt liten kontakt med ekstern ekspertise (Bjørshol, Vinje, Wistrøm 2002). Nettverk for miljølære i regi av læringssenteret har en nettbasert informasjonstjeneste der flere interessante prosjekt er lagt ut på nettet: <http://www.miljolære.no>

Miljødepartementet har utarbeidet en rapport fra en undersøkelse om miljøinformasjon i skolen. Undersøkelsen er landsomfattende og retter seg mot rektorer og faglærere i grunnskole og videregående skole. Hovedinntrykkene fra rapporten er at miljøspørsmål synes i stor grad å inngå i undervisningen i flere fag i begge skoleslag, selv om naturfagene er de fag der det er mest naturlig å fokusere på miljøspørsmål. Utdrag fra rapporten er lagt ut på Miljøverndepartementets nettsider.

Prosjekt i barnehage og skole

Prosjekt i barnehagen

Det er fylkesmannen som har det overordnede ansvar for barnehagene. Ved skriftlige og muntlige henvendelser til barnehageansvarlig ved fylkesmannens kontor viste det seg at ingen hadde oversikt over natur- og friluftslivprosjekter i barnehagene. Man visste imidlertid at mange barnehager var opptatt av natur og friluftsliv, i tillegg til at mange kommuner rundt om har naturbarnehager.

Naturbarnehager i Vestfold.

Fylkesmannen i Vestfold foretok i 1999, med støtte fra Barne – og familiedepartementet, en vurdering av naturbarnehager i fylket. Det foreligger både en rapport om kvaliteten på barnehagene basert på studiebesøk og samtaler med styrere og ansatte i fem barnehager i Vestfold og en i Telemark, samt et problemnotat der kvaliteten av naturbarnehagene er vurdert ut fra lov om barnehager med forskrifter.

Notatet tar utgangspunkt i Anne Inger Helmen Borgen's tre definisjoner om kvalitet i barnehager (SIFO 1995) og relaterer disse til lov om barnehager med forskrifter. Element i definisjonene som blir diskutert er m.a. personlig omsorg for barna, pedagogisk program, tilrettelagt opplegg for barn med spesielle behov og ordnede helse – sikkerhets- og arbeidsforhold for barn og voksne. Notatet ser videre på barnehagens utforming, innelokaler og uteområder, sikkerhet, utdannet personale, og ”miljøet som den tredje pedagog”. Notatet understreker betydningen av naturbarnehager i kommunene som en del av det totale barnehagetilbudet, men at det bør stilles like strenge krav til naturbarnehagen som til den tradisjonelle barnehagen. Samtidig må det gis rom for skjønnsvurdering slik at ikke barna blir fratatt viktige lærings- og utviklingsarenaer.

Det påpekes også at mange vanlige barnehager har omgivelser som blir svært dårlig utnyttet med tanke på de muligheter beliggenheten gir. Det bør være en oppgave for kommunen å se hvilke muligheter også disse barnehagene har til å satse på natur og uteliv. Problemstillingen må ikke bli om kommunen skal satse på naturbarnehager eller ikke, men heller sette fokus på hvordan få flere barnehager til å vektlegge natur og uteliv (Høiland 1999).

Naturen som kvalitet i 90-årenes barnehage

Prosjektrapporten beskriver naturbarnehagen som verdifull med bakgrunn i barns behov, foreldres ønske og teoretisk dokumentasjon. Rapporten beskriver karakteristiske tendenser i barns oppvekstvilkår, og diskuter bruk- og kastmentaliteten, massemedias påvirkning, barns nærmiljø, institusjonssamfunnet og fremmedgjøring til naturen. På bakgrunn av samfunnsutviklingen påpeker rapporten viktige verdier i 90-årenes barnehager: Selvstendig tenkning, kritisk spørsmålsstilling, skapende evner, omsorg og medmenneskelighet. Barnehagen kan legge grunnlag for utvikling av solidariske mennesker som ser ulikhet som noe positivt, og mennesker som forstår avhengigheten av naturen.

Det er også foretatt en spørreundersøkelse blant foreldrene i to barnehager om hva de mener er en god barnehage. Her svarer foreldrene mellom annet at de ikke ønsker gjerde rundt leikeplassen, at man gjerne skal bruke naturen som leikeplass og sette av mye tid til lek, opplevelse og utforskning (Bryn og Høyerby 1994).

Ut på tur aldri sur

Naturbarnehagen ved Husebøstykket barnehage er et lokalt utviklingsprosjekt om barns muligheter til fysisk lek i naturen. Prosjektet har fått midler fra Fylkesmannen i Rogaland. Prosjektet er et forsøk på å drive barnehage ute i naturen hele året, med faglig veileder fra Lærerhøgskolen. Prosjektet startet i 1995, og det første året var to grupper barn, hver på 15 fem - og seksåringer ute en uke i måneden. Andre året var en gruppe på 15 barn ute annenhver uke. Målsetting for prosjektet var ”ved aktiv bruk av naturen å gi barna gode muligheter til fysisk lek og stimulere den motoriske, sosiale, intellektuelle og emosjonelle utviklingen”.

Man ønsket dokumentasjon i forhold til mestring, spenning og undring, og denne ble forsøkt skaffet gjennom fotografi av situasjoner og video av hendelser. Det ble også foretatt intervju og innsamling av informasjon fra barn, foreldre og personal om hva barnet hadde opplevd. Personalets evaluering av prosjektperioden gir uttrykk for at barna har tilegnet seg ferdigheter som å være i båt, gå i ulendt terreng, bruke naturen som lekeplass, ta vare på utstyr og bruke kniv og fiskestang. De har fått positive holdninger til å være ute, og de har fått gode holdninger når det gjelder ansvar for å bevare og verne naturen. Barna har også fått en mer aksepterende og inkluderende holdning til hverandre. De har fått kunnskap gjennom konkrete erfaringer med trær, nøtter, skjell, krabber, fisk og båt. Du merker at barna trives når femåringen legger seg ned i båten og ser på skyene som flyter av gårde og sier: *”Dette er livet!!!”*

Knøttet barnehage, Grimstad 1990/91

Prosjektet er en oppfølging av arbeidet året før, der barnehagepersonalet mente å se barn som tok initiativ, viste glede over å skulle ut, viste glede og spenning over å ferdes i naturen, og var opptatt av natur og alt levende. De var videre interessert i søppel (skatter), og alt dette kunne brukes til, ble trygge og sikre på seg selv og de andre barna/ voksne i barnehagen, utviklet hele seg, både motorisk, språklig, sosialt og intellektuelt, og var mer harmoniske, rolige og opptatt med lek på turen og tilbake i barnehagen. Man hadde også færre konflikter.

Med bakgrunn i disse erfaringene ble det formulert ulike mål for observasjon: opplevelser i naturen, kunnskapsmål, ferdighetsmål og holdningsmål. Dokumentasjon skjer gjennom observasjon (dagbokføring), som beskriver barnas lek og opplevelser i gruppens naturområder, samt nedtegning av barnas kommentarer, samtaler, egne sanger og fortellinger: *”Cheroxene så at Høvdingen i Juvelstammen hadde fått nye cherox, og de ville ha dem til skatten sin....”* Foto, slides og film supplerer dagbøkene. Det er utarbeidet spørreskjema til foreldrene, og foretatt intervju med seksåringene fra året før, samt fem- og seksåringene i barnehagen. Dagboka har følgende holdepunkter for observasjon: Mål for turen/ aktiviteten, hva barna er opptatt av, barnas rolle på turen/i leken, de voksnes rolle på turen/i leken og konklusjon.

Evaluering av barnegruppens forhold til natur (kort oppsummering):

De minste barna (1 – 4 år) var i starten engstelige (gråt) når de nærmet seg Brumleskogen (utenfor gjerdet). Alle barna kunne velge om de ville leke på lekeplassen eller i Brumleskogen, og ved prosjektslutt gikk de minste barna på eget initiativ inn i Brumleskogen og lekte rollelek uten voksen deltakelse. Barna utviklet seg fra utrygghet og engstelse til trygge barn som tok initiativ og viste større selvtillit. De viste også glede ved å være i skogen sin.

Femåringenes trygghet og nærhet til naturen/skogen viste seg blant annet ved at barna på egenhånd dro ut på stiene i den store indianerskogen. Hver gang kom de smilende tilbake til leirplassen/tipien. *”Visste dere hvor jeg var?”*

Seksåringene fikk spørsmål om *” du blir glad når du er ute på tur? og barna svarer blant annet: ”Blir glad fordi det er gøy. Noen ganger er det gøy når det regner også”. ”Blir glad, fordi det er natur rundt, og man kan løpe rundt og se om salamanderne er der”.*

Barna som var kjent med naturen stoppet opp, oppdaget nye ting og lekte seg fram til leirstedet. Nye barn var opptatt av hvor langt det var igjen til leiren, og hvor slitne de ble. Etter hvert ble også disse barna nysgjerrige på alt de så og fant. De deltok i, og tok etter hvert også selv initiativ til, aktiviteter. Dette førte til felleskap og samhörighet.

Skårungens naturbarnehageprosjekt 1996-1997

Rapporten fra barnehagen beskriver erfaringer og refleksjoner omkring det å jobbe med barn ute i naturen. Barnehagen har som forsøksprosjekt at alle ungene i barnehagen skal tilbringe dag/dager i løpet av uka på Bragdøya. Prosjektet er forsøkt evaluert ved hjelp av observasjon, barneintervju og brukerundersøkelse blant foreldrene. Brukerundersøkelsen viser at de aller fleste foreldre er fornøyd med tilbudet og hadde valgt dette på grunn av innhold, ikke fordi det var billigere enn vanlig barnehage. Noen få foreldre ønsket ikke at barna skulle på Bragdøya.

Det ble fortatt intervju med 12 barn i alderen 3-7 år, og alle synes det var ”gøy” på øya, men noen få savnet tradisjonelle leker.

”Det er gøy på Bragdøya. Det er ikke så mange svinger der som i barnehagen”

”...det er så gøy på Bragdøya! Æ føler mæ mere fri. Det er ikke gjerde rundt...”

Rapporten kommenterer at det var vanskelig å gjennomføre observasjon i tillegg til det daglige arbeidet. Materialet sier også noe om at det ser ut som om barna er mer i aktivitet på øya, samt at de har en annen type voksenkontakt.

Friluftsliv fra barnsben av

Prosjektet er i regi av Fylkesmannen i Nordland, og har som hovedmålsetting å: Tilrettelegge for økt natur- og friluftsopplevelser for barn under skolealder. Dette for å skape grobunn for naturvennlige holdninger, positiv personlighetsutvikling og en sunn livsstil gjennom fysisk aktivitet.

De største økonomiske bidragsyterne var Direktoratet for naturforvaltning og fylkesmannen i Nordland, Miljøvernavdelingen. Målgruppen for prosjektet var barnehagene, utdanningsinstitusjoner for førskolelærere, barnehagekonsulentene i kommunene og kommunale etater. Fem barnehager samt barnehagekonsulent og miljøvernleder i fire kommuner var med i prosjektet som ble gjennomført 1991 – 94 (Fylkesmannen i Nordland 1994). Nordlandsforskning gjennomførte i 1992 - 93 en spørreundersøkelse i barnehagene på oppdrag fra prosjektet med en svarprosent på 64 (Nordlandsforskning 1994). 65 % av svarene var fylt ut av mor. Undersøkelsen viser at foreldrene mener at barna bør lære om miljøproblemer allerede i barnehagen (72 %). 95 % av barna har vært på helgeturer sammen med foreldre eller besteforeldre, og når det gjelder hindringer for større turaktivitet svarer 65 % ”liten tid”. 45 % svarer at de mangler ”overskudd og krefter”. I en evaluering blant personalet, mener man å se at barna er mindre syke (ingen registrering), har vist en positiv utvikling når det gjelder grov – og finmotorikk og psykisk utvikling. Barna synes å være sosialt bedrefungerende, krangler mindre og samarbeider bedre. ”Taperne” er i stor grad borte.

Prosjekt i skolen

For å imøtekomme L-97 om mer natur- og friluftsliv i skolen, er det etablert såkalte ”uteskoler” på barne- og mellomtrinnet. Statens utdanningskontor i alle fylker er kontaktet både pr. brev og telefon for å kartlegge omfanget, samt få tilgang på rapporter eller prosjektbeskrivelser av aktivitetene på skolene. Slike finnes ifølge kontaktpersonene ikke på sentralt nivå. Som eksempel på hva som skjer i grunnskolen når det gjelder ”uteskoler” har vi tatt med rapporter fra to skoleprosjekt (Lutvann skole, Oslo og Kringelbotn skole, Bergen).

Lutvann skole, Oslo

Lutvann skole er en skole for 1.-7.klasse. Skolen har drevet uteskole i fem år. Alle klassene er ute en dag i uka, og elevenes begeistring for opplegget avspeiles i naturbøkene:

”Jeg greide å stå ned bakken – den store altså. Er ikke det fantastisk!”

”I dag har det vært den beste dagen på denne uka vi har bakt pinebrød og laget den fineste bondegården noen sine. Så har jeg henta en vekube” (2.klasse).

Målet for uteskolen på Lutvann er at elevene skal få mulighet til å utvikle kreativitet, nysgjerrighet og interesse for å utforske naturen. De skal også lære seg å være ute og utvikle kunnskap om menneskets plass i naturen.

Videre skal barna:

- få sansemotorisk trening og opplevelse ved å være i bevegelse og å mestre et bredt utvalg av aktiviteter, alene og sammen med andre.
- få opplevelser og erfaringer som gir forståelse for og kunnskaper i skolens fag
- oppleve naturen og lokalmiljøet og få anledning til å utvikle undring og respekt for mangfoldet i naturen
- utvikle evnen til innlevelse og respekt for seg selv og andre
- få kunnskap og erfaring som gjør at det tar ansvar for balanse i miljøet.

Eksempler på at elevene lærer av den erfaring de innhenter på utedagene er mange:

”Vet du, i fjor likte jeg ikke å være på tur i skogen. Men nå liker jeg det for nå fryser jeg ikke. Jeg har varme klær” (3.klasse).

”I dag tror jeg at jeg hadde fryst av meg øra hvis jeg ikke hadde hatt lue på. Det var tross alt 20 kuldegrader ut” (5. klasse).

”På en fleskebit var det tre flaggspett som nesten spiste av handa mi. Jeg så mange fugler; spettmeis, dompapp, fuglekonge, kjøttmeis og granmeis. Vi så spor etter mus, rådyr og hare..... Det var en fin dag.” (Utdrag fra skolens hjemmesider, www.lutvann.gs.oslo.no). I tillegg til det faglige synes det som om uteskole som undervisningsform kan ha positiv innvirkning på klassemiljøet (Garborg 2003)

Uteskole ved Kringlebotn skole, Bergen

En evaluering av uteskolen er foretatt med utgangspunkt i målsettingen for uteskoleprosjektet i 1. – 7. klasse: ”Utvikle/legge til rette for læringssituasjoner som gjøre at vi i større grad kan leve opp til intensjonene både i læreplanen og i vårt pedagogiske grunnsyn”. Uteskolen er evaluert med spørreskjema med samme spørsmål til foreldre og elever, der svarprosent blant foreldrene var 76,4 % og blant elevene 76,2 %. Disse er sammenholdt med skolens egen subjektive evaluering. Svarene bekrefter skolens oppfatning av at utedagen har gitt svært positive erfaringer med muligheter for utvikling på en rekke områder. Foreldrene har generelt en noe mer positiv oppfatning av utedagen enn barna, selv om prosenten hos begge grupper er høy. Ut fra observasjon blant lærerne, ser det ut som om elevene gleder seg over samværet i naturen. Noen av elevene synger på veien til og fra uteområdet, og aller mest på vei til skogen. De prater med hverandre og de voksne. De blander seg med nye grupper og nye lekekamerater, også på tvers av klassene. Klassene opplever færre konflikter ute enn på skolen. Foreldrenes svar viser at bare 7,5 % sjelden eller aldri gleder seg til utedagen. Når det gjelder elevene er tallet noe høyere: 16,2 %.

FRISK – prosjektet i Oppland fylke

Oppland fylke har gjennomført omfattende friluftslivprosjekt både i barnehager (Friluftsliv i barnehagen 1993-94, 1995-96) og senere i skolen (FRISK, 1997-98). Rapporter/evaluering fra

disse prosjektene har ikke vært tilgjengelig. FRISK-prosjektet er et prosjekt i grunnskolen (1. – 4.klasse) hvor hovedmålet var å legge til rette for økt bruk av naturen og nærmiljøet som lærings-, opplevels- og aktivitetsrom gjennom praktisk friluftsliv-/uteskolevirksomhet. Bak prosjektet sto Fylkesmannen i Oppland, Oppland fylkeskommune og Naturvernforbundet i Oppland (prosjektansvarlig). Det foreligger en sluttrapport fra prosjektet som det ikke har lyktes å få tak i.

Prosjektet ” Ut er in? ”

Et samarbeidsprosjekt mellom Salten Friluftsråd, Statens utdanningskontor, Nordland fylkeskommune og Fylkesmannen i Nordland, der målet var ” å fremme mer og bedre uteaktivitet i barnehager, skolefritidsordninger og grunnskoler. Målet skal nåes gjennom heving av pedagogisk kompetanse og forbedring av uteområdene ” Målgruppen i prosjektet er pedagogisk personell og ledelse i grunnskoler, skolefritidsordninger (SFO) og barnehager i Nordland. Prosjektet har gjennomført en kartlegging av uteaktivitet i 644 skoler, barnehager og skolefritidsordninger (SFO) i Nordland fylke. Hensikten med undersøkelsen var å øke kunnskapen om uteområdene og uteaktivitetene (Limstrand 2000). Undersøkelsen tar for seg uteområder, uorganisert og organisert uteaktivitet.

Tettheten av barn øker i disponibelt uteareal med 41 % i overgangen fra barnehage til barneskole og 75 % fra barneskole til ungdomsskole. Det er store forskjeller med hensyn til egenskaper i uteområdene. Mange ungdomsskoler mangler de fleste lokaliteter/anleggstyper for uteaktivitet. Skolegården og lekeplassen synes å være den mest begrensende faktor for mer og bedre uteaktivitet. 85 % av skolene, 86 % av barnehagene og 52 % av SFO har tilrettelagt for uteaktivitet de siste 10 årene. De fleste tiltakene er gjort de siste fem årene, og utgjør hovedsaklig fastmonterte lekeapparat, asfalt, gress og grusflater og ballbaner/anlegg. 48 % av skolene oppgir at det ikke er gjort noen endringer med skolegården som følge av skolestart for seksåringene. Den viktigste årsaken til at det ikke er gjort noe med uteområdene oppgis å være mangel på initiativ/interesse fra kommunene.

Når det gjelder uorganisert aktivitet har anleggstiltak/fysisk tilrettelegging hatt en klar positiv innvirkning på aktivitetsnivået. 78 % av barnehagene, 79 % av SFO og 87 % av skolene

mener at denne tilretteleggingen har ført til mer og bedre uteaktivitet. Det er store forskjeller i aktivitetsnivået på uteområdene i skole/åpningstid, der barn/elever i barnehagen og barneskolen er langt mer aktive enn elever i ungdomsskolen. De mest populære aktivitetsområdene ser ut til å være: fastmonterte lekeapparat, ballbaner/-anlegg, ake - skileikbakke, asfalt-/gress-/grusflate og lokaliteter med trær. Uteområdene blir brukt relativt ofte utenom skole-/åpningstiden. Mer enn 60 % av barna blir kjørt til/fra skole/SFO eller barnehage. På skolene er det flest elever som blir kjørt i 1. – 4. klasse og 8. – 10. klasse.

Tid brukt til organisert uteaktivitet reduseres omlag seks ganger fra barnehage til ungdomsskole. Andel av tiden som er brukt ute er 32 % i barnehager, 31 % i SFO, 18 % i 1.-4-kl. og 5 % i 8.-10.kl. Spesielt på skolene kan det se ut som om organisert uteaktivitet i liten eller ingen grad er brakt opp på institusjonsnivå. Ingen av ungdomsskolene og bare 11 % av SFO, 18 % av barneskolene og 35 % av barnehagene har skriftlig nedfelte retningslinjer for slik aktivitet. Pedagogisk personale i SFO, barnehage og barneskole har relativ god forståelse for betydningen av uteaktivitet. På ungdomsskolene er imidlertid denne delen av pedagogisk kompetanse lav. Det pedagogiske personalet, spesielt i skolene, mangler metodisk kunnskap om uteaktivitet. Kunnskapen er betydelig dårligere på ungdomstrinnet. Hensynet til sikkerhet er i liten grad oppgitt å være en begrensende faktor for uteaktivitet. Unntak er ungdomsskolene hvor 26 % av de spurte oppgir at dette hemmer uteaktiviteten. 49 % av barneskolene mener at L-97 har ført til mer og bedre læringsarbeid utendørs sammenliknet med den gamle M-87. Kun 4 % av ungdomsskolene mener det samme. Heving av pedagogisk kompetanse og fysisk tilrettelegging av uteområdene er de tiltakene institusjonene selv mener er viktigst for å oppnå mer og bedre uteaktivitet de neste tre årene.

” Ut er In – ung ” Uteaktivitet på grunnskolens ungdomstrinn

Prosjektet er et samarbeid mellom Nordland fylkeskommune/kulturdepartementet og Statens utdanningskontor og Salten Friluftsråd i Nordland. Dette er en videreføring av prosjektet ” Ut er in”. Målsettingen er å stimulere til mer og bedre uteaktivitet på grunnskolens ungdomstrinn i tråd med intensjonene i L-97. I alt er 13 skoler i fem kommuner med i prosjektet. Salten Friluftsråd er ansvarlig for prosjektet. Prosjektperioden er fra 2001 til 2003 og det er fortløpende dokumentasjon fra prosjektet.

www.salten.no/friluftsrad/prosjekter/uterInungkort.pdf

Friluftslivsorganisasjonene

Mange organisasjoner arbeider aktivt for at barn og unge skal få bedre tilbud innen friluftsliv og naturopplevelser. Organisasjonene har med disse tiltakene langt på vei imøtekommet intensjonene i stortingsmeldingene om friluftsliv (St. meld. nr. 40 1986-87, St. meld. nr. 39 2000-2001) og handlingsplanene for friluftsliv (DN-rapport 1991-3 og DN-rapport 1996-5). I presentasjonen av friluftslivsorganisasjonenes arbeid vil det her bli fokusert på det arbeidet som blir gjort i Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) sentralt og i medlemsorganisasjonene, samt de interkommunale friluftsrådene, som ligger under Friluftsrådenes Landsforbund (FL).

Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO)

Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) er en paraplyorganisasjon for de 14 største friluftslivsorganisasjonene i Norge. Formålet til FRIFO er ”å fremme det tradisjonelle, naturvennlige friluftslivet og allemannsretten”. Når det gjelder målgruppen barn og unge har mange av FRIFO’s medlemsorganisasjoner ulike tilbud og prosjekt. Eksempler på slike tiltak er:

”Hekta på fiske ikke på dop” er et prosjekt rettet mot barn og ungdom utviklet av Norges Jeger og Fiskerforening (NJFF). *”Fiskeklubben”* er foreningens medlemsorganisasjon for barn. I 2003 deler Norges Jeger- og Fiskerforbund, i samarbeid med Statsskog og Sølvkroken, ut 40.000 fiskestenger gratis til skoler over hele landet. I tillegg bistår lokale jeger- og fiskerforeninger skolene med å arrangere fisketur i nærmiljøet. I 2002 ble det delt ut 30.000 fiskestenger. NJFF skriver på sine hjemmesider at undersøkelser viser at blant barn i alderen 11 – 16 år er det mer enn 54 % som fisker en eller flere ganger i året. Guttene er mest ivrige. Flere av fylkeslagene har heltids- og deltidsansatte som tilbyr skoleverket kurs og undervisningsopplegg. Eksempler på tema i tillegg til sportsfiske er: vannressurser og økologi, opplæring i kart og kompass, fellefangst og møte med jeger og hund. Undervisningen foregår i nærmiljøet slik at lærer og elever blir kjent med mulighetene for jakt, fiske og friluftsliv i lokalmiljøet. Flere fylkeslag tilbyr også egne lærerkurs.

"KFUK/KFUM konfirmantspeiding" og *"KFUK/KFUM tråkk 2001"* er prosjekter som har fått offentlig støtte til utvikling av nye friluftstiltak for ungdom.

"Base Camp" er Den Norske Turistforening's (DNT) største ungdomsprosjekt. Dette er en åpen leir for ungdom mellom 14 – 20 år, med den hensikt å engasjere ungdom til å være aktive i friluft og å vise at friluftsliv kan være spennende og friskt. Hovedinnholdet i tilbudet er aktiviteter og opplevelser innen fjellsport. Andre aktiviteter som håndverk og vannaktiviteter er også med, og det settes fokus på gode opplevelser og et sosialt godt miljø. Evalueringsrapport på innhold og gjennomføring er utarbeidet av DNT. Prosjektet fikk offentlig støtte i oppstarten 98/99.

"Bli med Turbo på tur!" er et tilbud DNT har for mindre barn (0-14 år) gjennom Barnas Turlag i de lokale DNT-laga. Tilbudet gjelder hele familien, men noen av tilbudene til de største barna er uten foreldre. Medlemmer i Barnas turlag får m.a. gratis overnatting på mange av DNT's ubetjente og selvbetjente hytter, rabatter på betjente hytter sammen med sine foresatte samt tilbud på rimelig fjellutstyr etc. DNT har med støtte fra offentlige spillemidler også påbegynt et arbeid for å utvikle tilbud til skoler om overnattingsturer i regi av turistforeningen.

"Fra skjerm til sykkel". Syklistenes landsforening har et internettprosjekt, med målsetting om å inspirere ungdom til å sykle mer. Internett-siden har bl.a. konkrete tur- og ruteforslag. FRIFO har også utviklet læremateriell og en materielloversikt til bruk i skoler og barnehager.

Friluftsrådernes Landsforbund (FL)

Friluftsrådernes landsforbund (FL) er et forbund med 17 interkommunale friluftsråd, som jobber i skjæringspunktet mellom offentlige og frivillige organisasjoner. FL arbeider med allmenne friluftslivsinteresser, og har utviklet mange tilbud om friluftsliv til barn og ungdom gjennom skoler og barnehager. Mange prosjekter er rettet mot lærere og ansatte for å gi de unge kunnskap og inspirasjon til å ta unger med ut. Friluftsrådene forsøker også å utvikle ferie – og fritidstilbud for barn, med utgangspunkt i ressurser som rådene disponerer gjennom områder, bygninger og båter. En gjennomgang på nettet av alle de lokale friluftsrådene viser stor oppmerksomhet mot barn og unge. De mest omfattende prosjektene, *"Ut er In"* og *"FRIGO"*. Enkelte Friluftsråd har utviklet Naturskoler som er rettet mot både barnehager, grunnskoler og med kurstilbud til lærere. Et eksempel på dette er Hellevika Naturskole (Midt-

Agder Friluftsråd 1998). FL har utviklet læremateriell for grunnskolen i form av idépermer med utgangspunkt i L-97.

Samarbeidsprosjekt

”De gode naturvettene” er et samarbeid mellom FRIFO og Friluftsrådenes landsforbund (FL), og er et ide- og inspirasjonshefte for opplevelse og aktivitet i friluft. Målgruppen er barnehager, skoler og skolefritidsordninger som har uteopplevelser og naturopplevelser på dagsorden.

”Trygg i naturen med kart og kompass” (TiN) er et fellesprosjekt mellom FRIFO`s medlemsorganisasjoner 1997 – 2005. Målet med prosjektet er å få flest mulig mennesker til å kunne bruke kart og kompass, og innen 2005 skal alle interesserte, og spesielt barn og unge , uansett organisasjonstilhørighet i FRIFO , ha fått et tilbud om opplæring i kart og kompass. Alle FRIFO-organisasjonene er ansvarlige for å informere om prosjektet i sine organisasjoner. Det er orienteringsforbundet som har operatøransvaret for prosjektet

”Engasjement nytter” er et samarbeidsprosjekt mellom FRIFO, Kulturvernets Fellesorganisasjon (KORG), FL og Miljøheimevernet. Formålet med prosjektet er å skape et folkelig engasjement i Lokal Agenda 21-arbeidet, med vekt på arealplanlegging.

I 1993 opprettet Kultur – og kirkedepartementet en tilskuddsordning til aktiviteter spesielt rettet mot barn og unge i regi av friluftslivsorganisasjonene. Tilskuddet gikk først til FRIFO`s medlemsorganisasjoner, og så fra 1998 også til Friluftsrådenes Landsforbund (FL) med 17 interkommunale friluftsråd. Tilskuddene er finansiert av spillemidler fra Norsk Tipping A/S. Fordeling av midlene og evaluering av ordningene er evaluert av Aas og Andersen (2002). Inntrykket er at mange av medlemsorganisasjonene er opptatt av barne- og ungdomsarbeid og gjør en stor innsats på dette området.

Oppsummering av kunnskapsstatus

Offentlige satsningsområder

Fra den forrige Friluftsmeldingen kom i 1987 synes det å ha vært en stor innsats for å sette natur og friluftsliv på dagsordenen. Flere departement, statlige, fylkeskommunale og kommunale organer, samt frivillige organisasjoner har forsøkt å gi friluftsliv en verdi som en viktig del av norsk kultur. Det er enighet om at natur og friluftsliv er en viktig del av barn og unges oppvekst, tilhørighet og som identitetsbyggende faktor. Flere Stortingsmeldinger vektlegger betydningen av barn og unges kontakt med natur og anbefaler tilrettelegging for friluftsliv for disse gruppene. I Stortingsmelding nr. 39 (2000-2001) *Friluftsliv – Ein veg til høgare livskvalitet* er betydningen av natur og friluftsliv for barn og unge ytterligere forsterket. Barn og unge er nå et av hovedsatsningsområdene for statlige og fylkesvise handlingsplaner for friluftsliv.

De statlige handlingsplanene for friluftsliv (DN-rapport 1991-3) fokuserer på ulike tiltak, som samlet vil bidra til realiseringen av intensjonen i friluftsmeldingene. I handlingsplanene er barn og unge viktige målgrupper og det satses på å tilrettelegge for aktivitet rettet mot familien, barn og ungdom. Flere kommuner og fylkeskommuner har fulgt opp intensjonen i handlingsplanen med konkrete tiltak. Det savnes imidlertid en grundigere rapportering fra slike tiltak og evaluering av disse. Effekten av de ulike tiltakene på friluftsinteressen til målgruppene vet en også for lite om. Dette synes å være et lite prioritert område innenfor friluftslivsforskningen.

Barnehage og skole

Det statlige engasjement har i stor grad rettet seg mot styrking av friluftslivets plass innenfor barnehage og grunnskole og bedring av barn og unges muligheter til å drive friluftsliv i fritiden. Det første hovedmålet er i stor grad nådd gjennom Rammeplan for barnehagen (BFD 1996) og Læreplanverket for Grunnskolen (KUF 1996). Natur, friluftsliv og uteaktiviteter er

nå blitt en del av de fleste barnehagers pedagogiske innhold. Naturbarnehager er blitt opprettet og disse øker i popularitet, ikke minst blant foreldre. Mange tiltak er gjort i form av utallige prosjekt, som inspirerer og initierer aktivitet i barnehagene. Noen av prosjektene er evaluert, det meste ved selvevaluering. For å vite mer om effekten av slike tiltak er det behov for grundigere rapportering om tiltakene og en bedre evaluering av prosessen, effekten og måloppnåelsen av tiltakene.

I grunnskolen er friluftsliv og kontakt med natur blitt et gjennomgangstema på alle klassetrinn fra 1. - 10. klasse. Innholdet spenner fra småskoletrinnets kontakt med natur og aktiviteter ute i nærmiljøet til ungdomstrinnets vektlegging av ferdigheter i friluftsliv og kunnskap om naturen og menneskets forhold til miljøet. Planene og målformuleringene er gode, men det er få tilbakemeldinger om gjennomføring av natur- og friluftslivsaktiviteter ved skolene. Det er sparsomt med innrapporterte prosjekter til Statens utdanningskontor i fylkene og en vet derfor lite om praksis i friluftsliv på de ulike trinnene grunnskolen. På ungdomstrinnet er det innrapportert kun et prosjekt som til nå ikke er avsluttet. Det ser ut som om det er en sterk nedgang i friluftslivsaktiviteter og uteundervisning på ungdomstrinnet, og at målsettingene i L- 97 ikke er fulgt opp på samme måte her som på barnetrinnet (Limstrand 2000).

Leirskoler

Å opprettholde leirskolevirksomheten er et av delmålene i nasjonale handlingsplaner for friluftsliv. Et av resultatmålene var at leirskolevirksomheten skulle videreutvikles, naturskoler opprettes og miljøleirskoler økes fra 5 til 30 i løpet av 1995 (DN 1991–3). Virksomheten ved leirskoler og naturskoler skulle evalueres for videre oppfølging. Dette synes ikke å ha blitt etterfulgt.

Miljølære i skolen

Fra grunnskole og videregående skole er det rapportert om miljølæreprosjekter i nordisk (MUVIN) og internasjonalt (ENSI) samarbeid. Fra begge disse samarbeidsprosjektene rapporteres det om at prosjektarbeidet har vært interessant og nyttig, men tidkrevende og

drevet av ”ildsjeler”. Prosjektene har gitt kunnskap og læringsglede, men har ført til liten handlingskompetanse hos elevene (Christensen og Kristensen, 1999; Bjørshol, Vinje og Wistrøm 2002).

Manglende rapportering fra offentlige tiltak

Det er gjennomgående manglende rapportering og evaluering av tiltak og prosjekt på alle plan. Dette gjelder også skoler som har blitt tildelt midler fra ulike instanser til sine prosjekt, og de frivillige organisasjonene som har fått støtte av tippemidler fra 1998-2001 til ulike aktivitetstiltak (Aas og Andersen, 2002). Dette har også vært et lite prioritert område for forskningen og det vil være behov for å få dokumentert hvordan slike tiltak i virker inn på barn og unges interesser for friluftsliv og natur.

Hva sier forskningen?

Ungdommens forhold til friluftsliv og natur

Fra tidlig på 1990-tallet har det foregått en omfattende forskning på ungdoms fritidsvaner gjennom Ungdataundersøkelsen ”*Deltaking og tilhørighet*” (Øia, 1984). ”*Ungdommens deltaking i friluftsliv*” (Tellnes, 1992) bygger på data fra Ungdataundersøkelsen, og er den første undersøkelsen som beskriver ungdoms utøvelse av tradisjonelle friluftslivsaktiviteter. Senere studier av Skogen (1999), Skogen og Wickstrøm (1996) og Wickstrøm, Skogen og Øia (1994) bygger på en større spørreundersøkelse fra 1992 og avslører lav deltagelse i tradisjonelle friluftslivsaktiviteter. Disse undersøkelsene viser at det er visse kjønnsforskjeller i valg av og deltagelse i enkelte friluftslivsaktiviteter. Mjaavatn (1998) konkluderer også med at det er noen ”jente-aktiviteter” og noen ”gutte-aktiviteter” i valg av friluftslivsaktiviteter. Flere studier rapporterer en tendens til at lysten til å delta i friluftslivsaktiviteter avtar med alderen.

Det synes å være en viss geografisk forskjell på ungdommens deltagelse i friluftslivsaktiviteter. Studier av ungdommens bruk av naturen og utøvelse av friluftsliv viser at mønstrene er forskjellige fra distrikt til storby. På grunnlag av Ungdomsundersøkelsen i Oslo 1996

beskriver Strandbu (2000, 2001) storby-ungdommens forhold til friluftsliv. Ca. 40 % av Oslo-ungdommen, jentene noe hyppigere enn guttene, går månedlig på tur. Ungdom med norsk bakgrunn går mer på tur enn ungdom med utenlandsk bakgrunn og bosted i Oslo er avgjørende for turhyppigheten. Det er ungdom fra høyere samfunnslag og middelklassen som går mest på tur. Storbyungdommen liker å være i naturen fordi det er spennende og trivelig og det sterkeste motivet for å gå på tur i skog og mark er å være sammen med annen ungdom. Det tradisjonelle høstingsfriluftslivet har ikke høy prioritet blant Osloungdommen og helseperspektivet er heller ikke fremtredende. Høstingsaktiviteter synes ikke å være særlig populære blant ungdom generelt, og Aas og Odden (2002) viser til en svak nedgang i deltakelsen i slike aktiviteter hos ungdom.

Friluftslivsvaner blant ungdom i Finnmark viser et litt annet mønster (Pedersen 2001, 2002, 2003, Skille 2000). Undersøkelsene blant Finnmarksungdommen bygger på kvalitative studier, basert på intervju og skriftlige essays. Her berettes det også om ungdommens trang til utradisjonelle friluftaktiviteter slik som snøscooterkjøring. Stadig flere ungdom søker utfordringer i friluftslivet og mange kjører scooter fordi aktiviteten er spennende og utfordrende i seg selv. Ungdom i Finnmark uttrykker et nært forhold til naturen og drar gjerne på tur for å "kose seg" og "nyte" naturen. Høstingsaktiviteter er fremdeles vanlig blant Finnmarksungdommen og utøves ofte som en del av turen. Det viktigste motivet for å utøve friluftsliv er den sosiale rekreasjonen, det å være sammen med andre ute i naturen og gjøre noe annet enn det vanlige. Mange foretrekker samvær ute i naturen framfor å sitte inne.

En ny trend i ungdommens valg av friluftslivsaktiviteter beskrives også av Bishoff og Odden (2002) og Christensen (2001). Det er aktiviteter med fart og spenning som er populære. Løssnøkjøring, snøbrett, frikjøring, fjellklatring og rafting er blant de aktiviteter som får innpass blant ungdommen. De tidlige, kvantitative studiene av ungdommens deltaking i friluftaktiviteter gir et bilde på ungdommens prioriteringer over tid, fra 1984 – 1996. Disse avslører en avtagende interesse for de tradisjonelle aktivitetene slik de er definert i spørreskjemaene. Deler av ungdomsgruppa ønsker noe annet enn det som disse kvantitative undersøkelsene beskriver. Det er derfor berettiget å stille spørsmålet som Kirsti Pedersen (2001a) formulerer det: *"Finnes det et ungdomsperspektiv i friluftsliv?"* Dette vet vi kanskje anelsen av svaret på gjennom de studier som er gjort, men det er vel verdt å gå videre med nye studier for å få et grundigere svar på dette spørsmålet.

Barns forhold til natur og friluftsliv

Når det gjelder tema natur og friluftsliv synes det å være mer dokumentert forskning på ungdom enn på barn, selv om aktiviteter og tiltak er omvendt for de to gruppene.

Kunnskap om barns forhold til natur og friluftsliv er gitt i flere rapporter fra prosjekter i barnehagen. Rapportene beskriver observasjoner, erfaringer og mer eller mindre systematiserte data om hvordan barn opplever natur, mestrer omgivelsene og erverver seg ferdigheter i friluftsliv. Utallige sitat fra barna selv, må sees på som en god dokumentasjon på deres relasjoner til natur og friluftsliv. (*" Dette er livet! "*, sitat, fem-åring i naturbarnehage).

Flere hovedfagsoppgaver (Bagøyen 1992, Nordstrøm 2001, Klepvik 1995, Prøys 1997. m.fl.) beskriver sider ved barns forhold til natur: Innlevelse, opplevelse og identifikasjon, mestring, sosial og motorisk kompetanse. Tiller (1993a,b) forklarer hvordan barn har et direkte, og nært og ofte personlig forhold til natur og naturfenomener. Barn har evnen til å besjele naturen og å gi liv verdi, de viser medfølelse med planter og dyr og forbinder dem med sitt eget sinn og gir følelsesmessig uttrykk for dette (Bagøien 1999, Tiller 1992a). De fleste barn har sterke affeksjoner for dyr. Ødegårdsstuen og Bjerke (1995a,b) og Bjerke m. fl. (1998a,b, 2001) beskriver hvilke preferanser barn har for dyr og hvilke relasjoner barn har kjæledyr, husdyr og ville dyr. Katt, hund, kanin og hest skårer høyt på prioriteringslista både hos by- og bygdebarn, mens edderkopper og småkryp oppfattes som stygge dyr. Det synes å være en viss kjønnsforskjell i preferansen for dyr og by- og bygdebarn har en noe ulik holdning til ville dyr.

Mange studier (Bagøien 1992, Fjørtoft 1993, 1998, Grimeland 1995, Lund 1995, m.fl) bekrefter at barn trives ute i naturen. Leken blir mer kreativ, barna blir mer harmoniske og barn – voksen relasjonen blir bedre. Barna gir uttrykk for at de liker å være på tur; der har de bedre plass og flere muligheter for lek og ulike aktiviteter. Barns oppfattelse av landskap er knyttet til funksjon og landskapets beskaffenhet gir føringer for hva barn gjør i naturen. Vegetasjonen og topografien i landskapet gir muligheter for variert lek og landskapselementene innbyr til bestemte typer av lek, for eksempel vil et tre med god greinsetting innby til klatring, busker gir muligheter for hytter og gjemsel og fantasilek. Barn foretrekker uorden framfor orden i et lekelandskap, mangfold i lekemuligheter og uforutsigbare løsninger (Fjørtoft 1998, 2000, Fjørtoft og Sageie 2000).

Barn er aktive ute. Det viser datamaterialet fra småbarnsundersøkelsene (NIF 1997, Hansen 1999). Barn går på tur, de leker daglig ute i barnhagen sommer og vinter, de klatrer i trær og de går på ski. Av slike aktiviteter i naturen får de bedre utholdenhet og kroppsbeherskelse. Dette bekrefter flere studier (Fjørtoft 2000, Johnsen 1999, Klepsvik 1995).

Den foreliggende forskning bekrefter naturens positive virkning på barns utvikling, både fysisk, psykisk og sosialt, og gir verdifull informasjon og dokumentasjon på barns forhold til natur og friluftsliv. Selv om disse studiene beskriver flere aspekter av barns forhold til natur og friluftsliv er ikke dette tilstrekkelig for å forstå fullt ut hvor viktig naturen er for barns oppvekst og utvikling. Naturbarnehagene, uteskolene og de ulike undervisningsoppleggene rundt tema natur og friluftsliv i barnehage og skole, kan gi verdifull dokumentasjon om dette. Den beste metoden for å tilegne seg mer kunnskap om slike relasjoner er kanskje gjennom observasjon og beskrivelse av hva barn gjør i naturen, hvordan de bruker landskapet og gjennom sin egen uttrykksform: bevegelse, lek og ytringer. Det er videre ønskelig med mer vitenskaplig dokumentasjon omkring tiltakene i skole, barnehage og organisasjoner, samt flere vitenskaplige undersøkelser rundt tema barns forhold til natur og friluftsliv.

Områder for oppfølging med tiltak og forskning

Denne rapporten er et første forsøk på å samle kunnskap om og gi en oversikt over hva som er gjort av tiltak og forskning på feltet barn og ungdoms forhold til natur og friluftsliv. Det er et hovedinntrykk at mange tiltak er iverksatt for å sette natur og friluftsliv på dagsordenen for barn og unge, men det synes som om intensjonene om å gjøre natur og friluftsliv til en del av barn og unges oppvekst bare delvis er oppfylt. Her har de frivillige institusjonene gjort en betydelig innsats gjennom mange konkrete tiltak, men når det gjelder de offentlige institusjoner synes det som om det er stor forskjell mellom målsetting og handling. Flere departement har gjennom stortingsmeldinger påpekt betydningen av natur og friluftsliv som en del av barn og unges oppvekst og det er nedfelt retningslinjer for dette i rammeplaner for barnehage og skole. Rapportering og evaluering av tiltak i skoler og barnehager viser at det er økende interesse for satsning på natur og friluftsliv i barnehage og skole, og at dette er en læringsarena med mange potensialer. Det rapporteres imidlertid om manglende kompetanse blant personalet til å gi tilfredsstillende pedagogisk opplæring i natur- og friluftslivsaktiviteter

og at dette ikke er et prioritert område i skolen. Flere studier dokumenterer allikevel om mange positive effekter av slike tiltak i skoler og barnehager. Det er behov for ytterligere dokumentasjon fra slike tiltak fra skolene og barnehagene selv og det er ønskelig med mer forskningsinnsats for å belyse mer grunnleggende spørsmål omkring barns forhold til natur.

De unges forhold til natur og friluftsliv er mer omfattende beskrevet i flere landsomfattende, kvantitative undersøkelser. Felles for disse undersøkelsene er at spørsmålene om deltagelse i friluftslivsaktiviteter er de samme. Dette gir et grunnlag lag for å følge et friluftslivsmønster over tid. Tendensen i disse undersøkelsene er at ungdommens interesse for friluftsliv er avtagende, og dette vekker en viss uro i friluftslivskretser. Det er imidlertid et åpent spørsmål om disse undersøkelsene gir et riktig bilde av ungdommens friluftslivsvaner, fordi spørsmålene i undersøkelsene er basert på de voksnes perspektiv på friluftsliv og i tillegg en tradisjonell oppfatning av friluftslivet. Derfor gir dette kanskje ikke det fulle og hele bilde av ungdommens friluftsliv. Ungdom liker ikke å plukke bær og sanke sopp og de driver ikke friluftsliv for helsas skyld. Nyere forskning på dette feltet har vist at flere unge søker opplevelse, fart og spenning gjennom mer utradisjonelle friluftslivsaktiviteter. Aktiviteter som snowboard, løssnøkjøring, klatring, rafting og scooterkjøring har blitt en del av repertoaret i ungdommens friluftsliv. Dette bryter med de tradisjonelle oppfatningene av friluftsliv og provoserer flere friluftslivsmiljø. Nettopp dette skjæringsfeltet mellom det tradisjonelle og det nye perspektivet på friluftsliv bør bli en utfordring for forskningsmiljøene.

Studiene av ungdommens friluftslivsmønster både i storby og distrikt synes å avdekke et behov for meningsfylte fritidsaktiviteter og at friluftsliv kan være et slikt tilbud til ungdomsgrupper. *"Det er bedre å være ute i naturen enn å henge på kafé eller å reke gatelangs"* er et utsagn fra ungdommen selv. Her bør friluftslivsorganisasjonene være bevisst og tilby meningsfylte aktiviteter for ungdomsgrupper både i byen og på landet. Friluftslivsorganisasjonenes tilbud til ungdomsgrupper synes til å ha vært sparsom. Aktivitetstilbudene har for det meste rettet seg mot barnegrupper og ungdomsgruppa har vært forsømt. Dette bør være en utfordring for friluftslivsorganisasjonene.

Forslag til tiltak og videre oppfølging:

Det offentlige

- Oppfølging av handlingsplaner: evaluere tiltak som er gjort/ikke gjort i følge handlingsplanen.
- Statens utdanningskontor følger opp skoleprosjekt og innhenter rapporter med evaluering.
- Barnehagekonsulentene i fylkene følger opp prosjekt i barnehagen og innhenter rapporter med evaluering.
- Utdanningsinstitusjonene sikrer innhold av natur, miljø og friluftslivsfag i lærer- og førskolelærerutdanningene

Frivillige organisasjoner:

- Tiltak for ungdomsgrupper
- Friluftsliv som fritidsaktivitet for ungdom: ”bedre enn å reke gatelangs”?
- Friluftsliv for familien
- Tippemidler brukes mer målrettet for å følge opp pålegg i handlingsplan

Forskning:

- Forskning rettet mot barn og ungdoms forhold til natur og friluftsliv:
- Ungdomsperspektivet i friluftsliv: Hva vil ungdommen ha?
- Ungdom har fritidsproblemer: de trenger tilbud. Er friluftsliv et godt tilbud?
- Betydningen av natur og friluftsliv for barns oppvekst:
- Naturmiljøets innvirkning på individet fysisk, psykisk og sosialt
- Barns opplevelse av natur
- Barns bruk av naturen
- Naturens betydning for barns lek og læring

Intensjonene med denne kunnskapsoversikten er å gi en oversikt hva som finnes av dokumentasjon på barn og unges relasjoner til natur og friluftsliv. Dokumentasjonen er begrenset til barn og ungdom i Norge og det som er rapportert om norske studier og tiltak innenfor feltet. Kunnskapsoversikten er ment å kunne brukes som en informasjon over hva som finnes av dokumentert litteratur og som litteraturkilde for videre studier. Forhåpentligvis vil kunnskapsoversikten fungere som et grunnlagsdokument for forskningsmiljøene, forvaltningen og organisasjonene for videre vurdering av innsats, tiltak og forskning på dette feltet.

Det er ønskelig at dette arbeidet følges opp jevnlig og oppdateres med ny informasjon i form av tiltak, rapporter og forskning. Det burde være i det offentliges interesse å lage en database over innsamlet litteratur på dette feltet og sørge for en jevnlig oppdatering av denne. En slik informasjonskilde vil være til nytte både for myndighetene, organisasjonene, utdanningsinstitusjonene og forskningsmiljøene.

Litteratur

- Bagøien, T.E. 1992. Barns naturtilhørighet til et nærfriluftslivsområde. Høgskolen i Levanger.
- Bagøien, T. E. 1999. Barn og natur i samspill. I: Bagøien, T. E.(red). 1999. Barn i friluft. Om verdifullt friluftsliv. SEBU forlag, Oslo.
- Bagøien, T. E. 1999. Barns lek i natur. I: Bagøien, T. E. (red.) 1999: Barn i friluft. Om verdifullt friluftsliv. SEBU forlag, Oslo.
- Bagøien, T. E.(red). 1999. Barn i friluft. Om verdifullt friluftsliv. SEBU forlag, Oslo.
- Bang, C. Braute, J. N. og Kohen, J. 1989. Naturleikeplassen – ein stad for leik og læring. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bang, C. og Braute, J.N. 1991. ”Naturleikeplassen” – Leik og læring i naturen. Barn i Natur. Referat fra idédugnad. DN-notat 1991-13, s.11-14. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Berget, L. 1997. ” Flate steinar er til å sitje på ”. Friluftsliv, en alternativ undervisningsform for elever som er psykisk utviklingshemmede i den norske grunnskolen ”. Hovedfagsoppgave. Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Bischoff, A. og Odden, A. 2000. Nye måter å bruke naturen på – friluftsliv eller tøys?: Konferanserapport: Friluftsliv i grenseland. Oslo Friluftsråd.
- Bischoff, A. 1996. Friluftsliv – ungdom og personlig utvikling. Speciale ved Idrætsstudiet, Københavns Universitet
- Bischoff, A. og Odden, A. 1999. ”Ungdom og friluftsliv - endringer i lys av moderniseringsprosesser”. I: Naturforvaltning og samfunnsfag. DN-notat 1999-6. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Bischoff, A. og Odden, A. 2002. Nye trender i norsk friluftsliv. Utvanning eller forsterking av gamle mønstre og idealer. Rapport fra konferansen Forskning i friluft. Oslo: Friluftslivets Fellesorganisasjon
- Bjerke, T. 1994. Barn natur friluftsliv. En litteraturoversikt. Landbruksforlaget.
- Bjerke, T. og Aas, Ø. 1993. Mor syr – far ror: Om barn, jakt og fiske – rekruttering og kjønnsroller. NINA temahefte april 1993.
- Bjerke, T., Kaltenborn, B.P. & Ødegårdstuen, T.S. 2001. Animal-related activities and appreciation of animals among children and adolescents. Anthrozoös 14: 86-94.
- Bjerke, T., Ødegårdstuen, T.S. & Kaltenborn, B.P. 1998a. Attitudes toward animals among Norwegian children and adolescents: Species preferences. Anthrozoös 11: 227-235.
- Bjerke, T., Ødegårdstuen, T.S. & Kaltenborn, B.P. 1998b. Attitudes toward animals among Norwegian adolescents. Anthrozoös 11: 79-86.
- Bjørshol, S., Vinje, I. og Wistrøm, Ø. 2000. Evaluering av ENSI 3: Miljølære og skoleutvikling. Første rapport. Høgskolen i Vestfold, Rapport 3.
- Bjørshol, S., Vinje, I. og Wistrøm, Ø. 2002. Evaluering av ENSI 3: Miljølære og skoleutvikling. Andre rapport. Høgskolen i Vestfold, Rapport 6.
- Braute, J. N. 1993. Leik og læring i natur. Landskonferanse barn og Natur. DN_Notat 1993-8, s. 38-48. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Braute, J.N. og Bang, C. 1994. Bli med ut! Barn i naturen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bryn, H., Høyerby, L. 1994: Naturbarnehagen sett i et samfunnsmessig perspektiv. Fylkesmannen i Hordaland,
- Buaas, E. H. 1991. En pedagogikk for miljøvern. Barnehagefolk. Nr. 1/91: Gi naturen tilbake til barna. Oslo: Pedagogisk forum.

- Buaas, E. H. 1994. "Frø". Naturopplevelsen som del av en miljøorientert pedagogikk. DMM's Publikasjonsserie nr. 2 .
- Buaas, H.E. 1992. Miljøvern I barnehagen – naturopplevelse som en del av en miljøorientert pedagogikk. Hovedfagsoppgave i førskolepedagogikk. Dronning Mauds Minne Høgskolen UNIT/AVH, Trondheim.
- Buaas, H. E. 1996. "Med himmelen som tak": Om uterommet som arena for lek og skapende aktivitet. Dronning Mauds Minne Høgskole for førskolelærerutdanning. Trondheim.
- Christensen, O. 1999. "The playing collective. Snowboarding, Youth Culture and the desire for Excitement", *Ethnologica Scandinavia*, Vol. 29.
- Christensen, O. 2001. Absolutt snowboard: studier i sidelengs ungdomskulturer. Avhandling (dr.art.). Det historiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Christensen, K. G. og Kristensen, T. 1999. Fra naturfag til politikk. Mot et paradigmeskifte i miljøundervisningen? Forskningsrapport fra MUVIN 2 i Norge. Statens utdanningskontor i Vestfold.
- Dahle, B. 1992. "Mødrene fremmer friluftslivet best". Kroppsøving nr. 6, s. 4-5.
- Dahle, B. 1993. Sosialisering til friluftsliv. FoU-arbeid ved Norges idrettshøgskole/FORUT. Oslo.
- DN 1991. Friluftsliv mot år 2000. Forslag til Handlingsplan. DN-rapport nr. 3. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Eika, B. og Tangen, J. O. 1992. Ungdommens deltaking i Friluftsliv. Tabellrapport basert på rådata fra Ungdataundersøkelser i noen norske kommuner. Vedlegg til rapport nr. 53, Ungdommens deltaking i friluftsliv. Telemarksforskning, Bø.
- Fjørtoft, I. 1993 a. Leik og læring i "Hundremeterskogen". I: Barn i Natur. Konferanserapport, Telemarksforskning, Notodden.
- Fjørtoft, I. 1993 b. Hundremeterskogen – et sted for leik og læring. Prosjektarbeid i barnehager i Bø. BARN 3: 71-93. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Fjørtoft, I. 1995 a. Fysisk miljø og sansemotorisk stimulering. Forsknings- og utviklingsarbeid med barn i naturen. Kroppsøving 1: 2-5.
- Fjørtoft, I. 1995 b. Hundremeterskogen – vår barndoms skog. I: Grimeland, G. (red.) 1995: Under bladet ligger en liten larve... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Fjørtoft, I. 1998. Ut i skogen – opp i trærne! Naturen – et sted for lek og læring. I: Barn och Friluftsliv, Konferanserapport, Friluftsrämjandet, Stockholm.
- Fjørtoft, I. 1999. Naturen som lekeplass. I: Forskning i friluft. Konferanserapport, Friluftslivets fellesorganisasjon, FRIFO, Rapport nr. 1.
- Fjørtoft, I. 2000 a, Landscape as Playscape. Learning effects from playing in a natural environment on motor development in children. Doctoral dissertation, Norwegian University of Sport and Physical Education, Oslo.
- Fjørtoft, I. 2000 b. Motor Fitness in Pre-primary School Children. The EUROFIT Motor Fitness Test explored on 5-7-yearsold children. *Pediatric Exercise Science*, 12, 424-436.
- Fjørtoft, I. 2000c. The natural environment as a playground for children. The impact of outdoor play activities in pre-primary school children. *Early Childhood Education Journal*, Vol. 29, No.2.pp. 111-117.
- Fjørtoft, I. and Sageie, J. 2000. The natural environment as a playground for children. Landscape description and analyses of a natural playscape. *Landscape and Urban Planning*, 48 (2000) 83-97.

- Furuset, K. 1994. Barns vurdering og bruk av nære naturområder i bydelen Charlottenlund/Brundalen, Trondheim. Hovedfagsoppgave i geografi, Universitetet i Trondheim.
- Fylkesmannen i Nordland 1995. Friluftsliv fra barnsben av 1991-1994. Prosjektrapport 2-95. Miljøvern avdelingen.
- Garborg, L. 2003. Uteskole og klassemiljø. En studie av erfaringer med uteskole på Lutvann skole. Hovedfagsoppgave, Norges idrettshøgskole, Oslo.
- Gjerpen barneskole. "Ut Med Språket!" Pedagogisk Rapport. I samarbeid med Statens utdanningskontor i Telemark.
- Gravklev, M. 1991. "Miljøbevisste barn" Barn i natur. Referat fra idèdugnad. DN-notat 1991-13, s. 14-18. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Grimeland, G. (red.) 1995. Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Grimeland, G. 1995: "Det står ei bjørk i bratte kvitveiskakken..." I: Grimeland, G. (red.) 1995. Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Grimstad kommune 2001. Kartlegging av barnehagene og skolenes bruk og behov for turområder. Barns deltaking i arealplanleggingen. Rapport.
- Halvorsen, K. 1993 a. Barn møter framtida. Landbruksforlaget, Oslo.
- Halvorsen, K. 1993 b. Kjerringrokkprosjektet. I. Barn i Natur. Konferanserapport. Telemarksforskning, Notodden.
- Halvorsen, K. 1995. Sikringskost for framtida. I: Grimeland, G. (red.) Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Halvorsen, K. og Tveit, M.M. 1991. Barn oppdager naturen. Landbruksforlaget, Oslo.
- Halvorsen Thorén, A-K, Guttu, J. og Pløger, J. 1997. UTEAREALER I BOLIGOMRÅDER. Bruk og betydning. En kunnskapsoversikt. NIBR Notat 1997:113
- Hansen, E. B. 1998. Ungdoms fysiske aktivitet. Resultater fra Norsk Monitor og Barne- og ungdomsundersøkelsen. Oslo: Norges idrettshøgskole og Norges Idrettsforbund og Olympiske komité.
- Hansen, E. B.:1999.Løkke og lag – Hvordan trener barn i dag? En rapport om barns deltagelse og involvering i idrett og egenorganisert fysisk aktivitet. Norges idrettsforbund og Olympiske komite. Oslo.
- Haug, A. 1993. Natur og friluftsliv i barnehagen. Møreforskning, Volda Lærarhøgskule.
- Høiland, Å.M. 1999: Naturbarnehager i Vestfold. Rapport og problemnotat. Fylkesmannen i Vestfold / Høgskolen i Vestfold.
- Høystad, O.M. 1993. Barnets natur og naturen. Et filosofisk perspektiv på forholdet menneske natur. I: Barn i Natur. Konferanserapport. Telemarksforskning, Notodden.
- Isachsen, T., Øia, T., Vestel, V. og Hegg, K.: Ungdomstiltak i større bysamfunn - En evaluering - Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Rapport 9/99.
- Jacobsen, A.M. 2000. Fysisk aktivitet og friluftsliv i barnehagen. HBO-rapport 3/2000. Høgskolen i Bodø.
- Jensen, H, 1993. Nærmiljøplanlegging på barns premisser? DN-notat 1993-8: Barn i Natur. Referat fra landskonferanse, Bodø 25.-27. august 1993, s. 49-59. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.

- Jensen, H. 1995. Trenger vi natur da? I: Grimeland, G. (red.) Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Johnsen, G. 1999. Bruk skogen. Skogen som arena for utvikling av motoriske ferdigheter. Kolon 1999 nr.3, HiO-notat 1999, nr. 26. Høgskolen i Oslo, avdeling for lærerutdanning
- Kilander, W.S. 1989. Naturstudier i barnehagen. Oslo: Universitetsforlaget A/S.
- Klepsvik, K. 1995. Friluftsliv i barnehagen. Hovedoppgave. Norges idrettshøgskole, Inst. For samfunnsfag, Oslo.
- Kohen, B. 1991. Hjeldebakkane barnehage i Volda og barnehageforeninga "I Ver og Vind". Barn i Natur. Referat fra idèdugnad. DN-notat 1991-13, s. 18-24. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Koksvik, E. 2001. Presentasjon av Stortingsmelding nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv – Ein veg til høgare livskvalitet. Friluftliv i mulighetenes land. Landskonferanse Friluftliv. DN-Notat 2001-5. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- KUF 1994. Læreplanverket for videregående opplæring. Det kongelige kirke- utdannings- og forskningsdepartement.
- KUF 1996. Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen. Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement.
- Larsen, B. 1996. Friluftsliv og selvrapportert problemopplevelser og ferdigheter hos barn. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Tromsø.
- Limstrand, T. 2000. Ut er In? Enkartlegging av uteaktivitet i barnehager, SFO og grunnskoler i Nordland. Rapport. Salten Friluftsråd.
- Limstrand, T, 2001. Uteaktivitet i grunnskolen – realiteter og utfordringer. Hovedfagsoppgave. Norges idrettshøgskole, Oslo.
- Loftesnes, J. M. 1998. På Naturleikeplassen. SEBU forlag, Oslo
- Lund, B. 1995. "At ein er ute å slikt". Barn sitt møte med natur – perspektiver på friluftspedagogiske konsekvensar. Hovedfagsoppgave. Norges idrettshøgskole, Institutt for samfunnsfag, Oslo
- Lund, M. 1996. Barn med astma og mestringsopplevelser i friluftsliv. En kvalitativ undersøkelse gjennomført ved Geilomo Barnesykehus. Hovedfagsoppgave. Norges idrettshøgskole, Institutt for samfunnsfag, Oslo.
- Midrè, G. og Paulgaard, G. 1999. Livet ved havet. Naturoppfatning blant argentinske og norske ungdommer. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Det samfunnsvitenskapelige institutt, Institutt for sosiologi.
- Mjaavatn, P. E. 1998. Friluftsliv og barns hverdag. Landskonferanse om Friluftsliv. DN_Notat 1998-4. s. 71-85. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Mjaavatn, P. E. 1999. Splitthopp, epleslang og fotball. En rapport om barn og egenorganisert aktivitet. Norges idrettsforbund og Olympiske komite, Oslo.
- Maanum, L. 1993a. Barns oppvekst og naturfølelse før og nå. Hvordan barn tilegner seg naturen, og hvilke krav det stiller til de voksne. I: Barn i natur. Konferanserapport. Telemarksforskning, Notodden.
- Maanum, L. 1993b. Friluftsliv, utfordringer – mest for tøffe gutt? Landskonferanse Barn og Natur, DN_Notat 1998-8, s. 43-48. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Maanum, L. 1995. Ta vare på opplevelsen – barna som erobrere. I: Grimeland, G. (red.) 1995: Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.

- Maanum, L. og Pedersen, I. J. 1990. "Ta vare på opplevelsen" Barn, natur og fysisk utfoldelse. Steinbråten barnehage, Oslo.
- Nasjonalt folkehelseinstitutt: Rapport 2003:9. Miljø og helse – en forskningsbasert kunnskapsbase. Revisjon 2003.
- Nederlid, T. 1993. Ut på tur på nordmenns vis. Oslo: Cappelens forlag.
- Nordling, I. 1989. Hvilke befolkningsgrupper henger etter? Hindringer og aktuelle virkemidler. DN-rapport nr.2/89. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Nordstrøm, T. S. 2001. Barn –Lek – Natur. Hvordan erfarer barn naturen i naturen? Hovedfagsoppgave. Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Høgskolen i Agder, Kristiansand.
- Norges Idrettsforbund 1997. MMI-undersøkelse småbarn 3-7 år. Oslo: NIF
- Pedersen, K. 1999. "Det har bare vært naturlig". Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger. Doktoravhandling. Oslo: Norges idrettshøgskole.
- Pedersen, K. 2001a. Natur, ungdom og identitet – mellom lokale tradisjoner og globale trender. Utmark nr. 2.
- Pedersen, K. 2001b. Tacit Knowledge and Cultural Reproduction of Gender in Norwegian Outdoor life. I: Other Ways of Learning. Outdoor Adventure Education and Experimental Learning in School and Youth Work. Proceedings from the 4th European Congress. Marburg: European Institute for Outdoor Adventure Education and Experimental Learning, pp. 43-48.
- Pedersen, K. 2002. Mellom multer og mygg. Rock og stein. Natur, turliv og identitet blant ungdom i samiske og samiskrelaterte miljøer. I: Bjørkås, S. (red.): 2002. Individ, identitet og kulturell erfaring. Kulturpolitikk og forskningsformidling II. Senter for kulturstudier, Norges forskningsråd. Kristiansand: Høgskoleforlaget, s. 161-190.
- Pedersen, K. 2003 a. Discourses on nature and ethnicity among youth in Northern Norway. In: Humberstone, B., Brown, H. and Richards, K. (eds.): Whose Journey? Where and Why? The outdoors and adventure as Social and Cultural Phenomena. Published by The Institute for Outdoor learning. ISBN 1-898555-07-9.
- Pedersen, K. 2003 b. Er det "ukult" å like natur? Ungdoms fortellinger om natur. I: Hodne, B. og Sæbø, R. (red.) Kulturforskning. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pedersen, K. 2003c. Discourses on Nature and Gender Identity. I: Pedersen, K. og Viken, A. (red.): Nature and Identity. Essays on the culture og nature. Senter for kulturstudier, Norges forskningsråd. Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Pedersen, K. og Viken, A. 2003. Nature and identity – an introduction. I: Pedersen, K. og Viken A. (red.): Nature and Identity. Essays on the culture of nature. Senter for kulturstudier, Norges forskningsråd. Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Prøis, B. 1997. Barn av naturen?: Om betydningen av naturkontakt i oppveksten. Hovedoppgave i naturforvaltning. Norges landbrukshøgskole, Ås.
- Rammeplan for barnehagen. 1996. Q-0917 b. Barne- og familiedepartementet.
- Repp, G. 1993. Natur og friluftsliv i grunnskolen. Volda: Møreforskning.
- Repp, G. 1994. Barnehage og skule i naturen. Evaluering av friluftsliv som pedagogisk verkemiddel i grunnskole og barnehage. Friluftsliv: Effekter og goder. Referat fra forskningskonferanse. DN-notat 1994-7. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Rønning, W. 2002. Kom(mer) dokker ut ! (?) Evaluering av prosjektet "Ut er in" i Nordland. Nordlandsforskning, NF-rapport nr. 8.
- Sande, A. 2000. Friluftsliv. Et samfunnsperspektiv på friluftsliv, frivillige organisasjoner og offentlig naturforvaltning i Salten. Nordlandsforskning, NF-rapport nr. 2, 2000.
- Sinnes, A.T. (1998): Friluftstilbud for ungdom – tran med sitronsmak, DN-notat 1998-4: Landskonferansen om friluftsliv s.123-s.127, Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.

- Sisjord, M. K. 1998: Ungdomskultur og friluftsliv, Landskonferansen om friluftsliv. DN-Notat 1998-4: s.115-121, Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Sjong, M-L. 1992: Friluftsliv i behandling av belastede grupper. DN – rapport 1992 – 8, Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Skille, E. 2000. Friluftsliv, ungdom og sosialisering. Finnmarksungdoms friluftsliv og deres sosialisering til friluftsliv. Hovedoppgave. Oslo: Norges idrettshøgskole
- Skogen, K.: 1993. Ungdom, friluftsliv og organisasjoner. Ungforskrappport nr. 3/96.
- Skogen, K.: 1994. Mot i brystet vett i pannen... Friluftsliv, psykisk helse og problemadferd hos ungdom. Ungforskrappport nr. 7/94.
- Skogen, K.: 1994. Sosiokulturelle ulikheter i natursyn og organisasjonsdeltagelse blant ungdom. DN-notat 1994-7: Friluftsliv: Effekter og goder, s. 292-307, Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Skogen, K. og Wickstrøm, L.1995. Kriminalitet og klasse. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap 82(1), 32-49.
- Skogen, K. 1995. Har klassebakgrunn og utdanningsvalg betydning for ungdoms friluftsliv? Resultater fra undersøkelsen "Ung i Norge". DN-notat 1995-11, s. 119-128. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Skogen, K. 1996. De skal arve jorden. Ungdom og miljøvern i 90-årene. Ungforskrappport nr. 3/96.
- Skogen, K. 1996. Young environmentalists: post-modern identities or middle-class culture. Sociological Review, 44(3), 452-473.
- Skogen, K. and Wichstrøm, L.1996. Delinquency in the wilderness: patterns of outdoor recreation activities and conduct problems in the general adolescent population. Leisure Studies 15 (1996) 151-169.
- Skogen, K. 1998. A touch of class - the persistence of class cultures among Norwegian youth. The Nordic Journal of Youth Research, 6(2): 15-27.
- Skogen, K.1999a. Another look at culture and nature. How culture patterns influence environmental orientation among Norwegian Youth. Acta Sociologica 42(3): 223-239.
- Skogen, K.1999b. Cultures and Natures. Cultural Patterns, Environmental Orientations and Outdoor Recreation Practices. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Rapport 16/99.
- Skogen, K. 2000a. Who is afraid of the big bad wolf? Young people's responses to the conflicts over large carnivores in Eastern Norway. Rural Sociology.
- Skogen, K. 2000b. Risiko i et trygghetssamfunn. En hverdagshistorie fra Trysil. Sosiologisk tidsskrift.
- Skogen, K. 2000c. Friluftsliv som seismograf for sosial endring: Jegere og snowboardere i det seinmoderne. I: Heggen, K. og Øia, T. (red.): Ungdom - lokal og global. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Skogvang, B. O. 1993. Sosialisering til friluftsliv. En kartlegging av friluftsliv blant personer som var gymnaselever i Trondheim på 1970-tallet: Påvirkning under oppvekst og gymnastid og friluftslivsvaner i dag. Hovedfagsoppgave. Norges idrettshøgskole.
- Solheim, A. 1995. Grobladprosjektet i praksis. Erfaringer fra Krisitiansand. Friluftsliv for alle. Referat fra landskonferanse om friluftsliv. DN-notat 1995-11, s. 81-87. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Statistisk Sentralbyrå 2001. Levekårsundersøkelsen.
- St. meld. nr. 40 (1987-88). Om Friluftsliv. Det kongelige Miljøverndepartement.
- St.meld. nr. 14 (1999-2000) Idrettslivet i endring – Om statens forhold til idrett og fysisk aktivitet. Det kongelige kulturdepartement.

- St.meld. nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv – Ein veg til høgare livskvalitet. Det kongelige Miljøverndepartement.
- St. meld. nr. 16 (2002-2003) Resept for et sunnere Norge. Folkehelsepolitikken. Det kongelige helsedepartement.
- St. meld. nr. 39 (2001-2002) Oppvekst og levekår for barn og ungdom i Norge. Det kongelige barne- og familiedepartement.
- St.meld. nr. 25 (2002-2003) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand. Det kongelige Miljøverndepartement.
- Strandbu, Å. 2000 a. Innvandrerungdom og det norske? friluftslivet. I: Tangen, J.O. (red): Konferanserapport fra nordisk idrettsforskningskonferanse, Bø i Telemark.
- Strandbu, Å. 2000 b: Storbyungdom og natur. En undersøkelse av Osoulungdoms forhold til friluftsliv og miljøproblemer. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 14/00.
- Strandbu, Å. 2001. Storbyungdom og natur. I: Friluftsliv i mulighetens land. Landskonferanse Friluftsliv. ND-Notat 2001-5. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Strandbu, Å. og Bjerkeseth, S. 1998. Ungdom og idrett i et flerkulturelt samfunn. Litteraturoversikt og innledende analyser av Osoulungdoms idrettsaktiviteter. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Skriftserie 6/98.
- Synnes, K. 1995. Villnissets siste sukk? I: Grimeland, G. (red.) 1995. Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Tellnes, A. 1992. Ungdommens Deltaking i Friluftsliv. Telemarksforskning, Bø. Rapport nr. 53.
- Thorsrud, K. 1993. 14-åringers tanker om naturmiljøet, framtida, friluftsliv og ansvar for natur. Hovedfagsoppgave i kroppssøving. Høgskolen i Levanger.
- Tiller, P. O. 1993a. Barndom og natur. I: Barn i Natur. Konferanserapport. Telemarksforskning Notodden.
- Tiller, P.O. 1993b. Naturopplevelsens plass i "den gode barndom". Landskonferanse Barn i Natur. DN_Notat 1993-8, s. 5-26. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning
- Tveit, M. 1988. Barn og Natur. Kristiansand lærerhøgskole.
- Vestfold Fylkeskommune 1998. "...men vi kan'ke utsette barndommen!" En undersøkelse om barn og unges interesser i planleggingen i Vestfold sett i lys av utviklingen av rammebetingelser for planleggingen, praktiseringen av, erfaringer med og holdninger til disse. Regionalavdelingen.
- Vestfold Fylkeskommune 2000. "Barn og unge: Samfunnsengasjement, medvirkning og innflytelse" (1998-2000). Melding halvveis i prosjektperioden. Kommunens Sentralforbund Vestfold, Statens Utdanningskontor Vestfold.
- Vorkinn, M., Aas, Ø. og Kleiven, J. 1997. Friluftslivsutøvelse blant den voksne befolkningen - utviklingstrekk og status i 1996. ØF-Rapport nr.7, Lillehammer: Østlandsforskning.
- Vaagbø, O. 1993. Den norske turkulturen. Oslo: Friluftslivets fellesorganisasjon.
- Wickstrøm, L., Skogen, K: and Øia, T. 1994. Social and Cultural factors related to eating problems among adolescents in Norway. Journal of Adolescence, 17, 471-82.
- Wilhjelm, H. 1995. To sølekaker og en brukken tulipan. I: Grimeland, G. (red.) 1995. Under bladet ligger det en liten larve.... Om opplevelse, utvikling og læring gjennom utelek. Artikkelsamling for planleggere av barns utemiljø. Barne- og familiedepartementet, Oslo.
- Ødegårdstuen, T.S. 1994. "Aktiviteter i naturen: Hva barn synes passer for jenter og gutter?" Friluftsliv: Effekter og goder, Referat fra forskningskonferanse. DN-notat 1994-7, s.319-s.328, Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning

- Ødegårdstuen, T. S. 1995. Er det kjønnsforskjeller i hvilke friluftaktiviteter barn har mest lyst til å delta i? BARN nr.1, s. 7-24. Nytt fra forskning om barn i Norge. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Ødegårdstuen, T. og Bjerke, T. 1995a. Hva synes barn om dyreartene? BARN 4: 49-67. Nytt fra forskning om barn i Norge. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Ødegårdstuen, T. S. og Bjerke, T. 1995b. Erfaringer med dyr og synet på dyreartene blant 10-15-åringer. BARN 16: 65-82. Nytt fra forskning om barn i Norge. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Øia, T.: Deltaking og tilhørighet. Standard for kommunale ungdomsundersøkelser. Statens barne- og ungdomsråd, Oslo 1984.
- Aamelfot, A.M. 1994. Valgfag friluftsliv i ungdomsskolen. En kartlegging av utbredelse og omfang av valgfag friluftsliv på ungdomstrinnet i Norge i 1989. Hovedfagsoppgave. Norges idrettshøgskole.
- Aas, Ø. og Bjerke, T. 1993. Rekruttering og kjønnsroller i friluftsliv - eksempler fra deltagelse i jakt og fiske. I: Kaltenborn, B.P & Vorkinn, M.(red): Vårt friluftsliv. Aktiviteter, miljøkrav og forvaltningsbehov. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning. Temahefte 3, s. 112-120.
- Aas, Ø. og Andersen, O. 2002. Friluftstiltak for barn og ungdom Evaluering av Kultur – og Kirkedepartementets tilskuddsordning til friluftstiltak for barn og ungdom. - NINA oppdragsmelding 778. 41 s.
- Aas, Ø. og Odden, A. 2002. Oppslutning om høstingsaktiviteter. Friluftslivets fellesorganisasjon 2003. Rapport fra konferansen Forskning i friluft. Øyer 19.- 20. november 2002.

DN-rapporter/DN-notat:

- DN-notat 1991-1: Miljøvernforvaltning og skole. Referat fra seminar 4. okt. 1990. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- DN-notat 1991-13: Barn i natur. Referat fra idédugnad 17. april 1991. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning
- DN-notat 1992-6: Fra idé til aktivitet. Referat fra friluftskonferansen, Hole i Buskerud 20.- 22. mai 1992. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- DN-notat 1993-8: Barn i Natur. Referat fra landskonferanse, Bodø 25.-27. august 1993. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- DN-notat 1994-7: Effekter og goder. Referat fra forskningskonferanse. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Dn-notat 1995-11: Friluftsliv for alle. Referat fra landskonferanse om friluftsliv. Bergen 3.-5. mai 1995. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- DN-notat 1998-4: Referat fra landskonferanse om friluftsliv. Sandnes 10.-12. juni 1998. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- DN-notat 2001-5: Friluftsliv i mulighetenes land. Landskonferanse i Friluftsliv. Trondheim 6.-8. juni 1998. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.

FRIFO rapporter:

- Friluftslivets fellesorganisasjon 1999. Rapport fra landskonferansen Forskning i friluft. Landskonferanse om friluftsliv og forskning. Stjørdal 18-19. november 1998. Rapport nr.1-1999.
- Friluftslivets fellesorganisasjon 2003. Rapport fra konferansen Forskning i friluft. Øyer 19.- 20. november 2002.

LÆREBØKER for grunnskolen: NATUR/MILJØ/FRILUFTSLIV

- Amundsen, J. Chr. og Mikkelsen, R. 1997 Natur, samfunn og miljø
Andersen, K., Harnæs, H., Holmen, T. 1998 Natur- og miljøfag for 6. klasse
Andersen, K., Harnæs, H., Holmen, T. 1999 Natur- og miljøfag for 7. klasse.
Bakkeli, K. R., Gran, K., Nordbakke, R. 1997 Yggdrasil : natur- og miljøfag . (Oslo) :
Aschehoug,
Beitnes Johansen, E. og Steineger, E. 1999 Forskerboka.
Beitnes Johansen, E. og Steineger, E. 1999 Natur- og miljøfag 7
Beitnes Johansen, E. og Steineger, E. 1998 Naturfag 6
Beitnes Johansen, E. og Steineger, E. 1997 Natur- og miljøfag 5
Egge, Liv (et al.) 1999 Samfunnsfag, natur- og miljøfag
Egge, L., Larsen, T., Strømme, K. E. 1997 Regnbuen. (Oslo) : Cappelen .
Ekeland, P. R. (et al.) 1997 Tellus : natur- og miljøfag for ungdomstrinnet (Oslo) :
Aschehoug,
Gjefsen, B., Myh, S., Mæhle, A. 1997 Natur- og miljøfag : 8. klasse (Oslo) : Gyldendal
Grimeland, G. og Oxaal, U. 1999c Meitemarken, magneten og mangfoldet : natur- og
miljøboka 5. klasse : lærerveiledning (1) Oslo: Landbruksforlaget
Grimeland, G., Knapp Haraldsen T., Oxaal, U. 1997c Meitemarken, magneten og
mangfoldet: natur- og miljøboka Oslo : Landbruksforlaget.
Grimeland, G., Oxaal U., Synnes, K. C 1999 c Natur- og miljøboka : 7. klasse : bølgen,
batteriet og balansen (Oslo) : Landbruksforlaget.
Grimeland, G., Oxaal, U., Synnes, K. 1998 c Natur- og miljøboka : 6. klasse : solstrålen,
sukkeret og Samspillet. (Oslo) Landbruksforlaget.
Gulbrandsen, J. E. og Tanggaard, J. 1997 Forsøk og fakta : natur- og miljøfag, (Oslo)
NKS - forlaget
Hebæk, M. og Retterstøl, A. 2000 c Samfunnsfag og natur- og miljøfag for 2. klasse. Damm
Hebæk, M., Retterstøl, A. og Tarjem, G. 1999 Samfunnsfag og natur- og miljøfag for 4.
klasse. Damm
Hebæk, M., Retterstøl, A., Tarjem, G. 1998 Samfunnsfag og natur- og miljøfag for 3. klasse
Damm
Hoel Røine, W. og Vedum, T. V. 1997 Fritt fram! : natur, miljø, samfunn / Finn
Lurifaks/: Følg Lurifaks. Finn Lurifaks, følg Lurifaks : lærerens idébok. . (Oslo) :
Aschehoug
Hoel Røine, W., Veum, T. V., Østby, B. 1999 Lærerens idébok
Isnes, A. (et al.) 1999 Helix 10 : natur- og miljøfag for 10. klasse (Oslo) : Cappelen
Isnes, A. (et al.) 1998 Helix 9 : natur- og miljøfag for 9. klasse (Oslo) : Cappelen.
Isnes, A. (et al.) 1997 Helix 8 : natur- og miljøfag for 8. klasse (Oslo) : Cappelen.
Karlsen, O. G. 1998 Geografi
Natur- og miljøfag for 6. klasse. L-97. Godkjent etter Læreplanverket L-97. 1998.
Newth, E. 1997 Aktivitet og undring (Oslo): Gyldendal undervisning.
Vedum, T. V. 1999 Planter og smådyr : felthåndbok for barn. Fritt fram!-serien. (Oslo)
Aschehoug
Aarre, T. (et al.) 1997 Midgard : samfunnsfag (Oslo) : Aschehoug .

Lærebøker/ materiell:

- Bagøien, T. E. (1999): Barn i friluft. Om verdifullt friluftsliv. Sebu forlag.
Bang, Chr., Braute, J., Koen, B.: Naturleikeplassen, ein stad for lek og læring.
Universitetsforlaget 1989.
Bang, Chr., Braute, J.; Bli med ut! Barn i naturen (Universitetsforlaget 1994)

Barnas bok om fjellvandring (Damm 1993)
 Barnas bok omfriluftsliv (Damm 1992)
 Barne-og fam.dept., Kulturdept., Miljøverndep. Samferdselsdept., Kirke-,Utdannings- og
 Forskningsdept., Sosial- og helsedep. Kommunenes Sentralforbund, 2001.
 Barnerepresentantens faktaperm.
 Berg, Ø.: Barnas bok om sportsfiske (Damm 1992)
 Bischoff, A. (red.) Uteskole.....- NaturligVis. Rapport fra seminar og inspirasjonskurs om
 barn, læring, natur og friluftsliv. Høgskolen i Telemark, Bø. 2000.
 Den Norske Turistforening (2001): Med barna på tur. Håndbok for veiledere i Barnas
 Turlag
 Farstad, E., Larsen D.H.: Med sekk på ryggen. Barnas villmarksbok (Gyldendal 1994)
 Farstad, E.: Med fiskestang i handa. Barnas fiskebok (Gyldendal 1992)
 Friluftslivets fellesorganisasjon (1995): Friluftsliv. Materielloversikt til skoler og barnehager
 Friluftslivets fellesorganisasjon: Vår/sommer/høst/vinter- årstidshefter for opplevelse og
 aktivitet.
 Friluftslivets fellesorganisasjon/ Friluftsrådernes landsforbund: Naturvettene – vettehefte barn
 3-6 år, vettehefte barn 7 – 13 år, idéhefte for ledere, kasett og teksthfte minimusical
 (1995)
 Friluftsrådernes Landsforbund (2000): Læring i friluft. Uteaktivitet for 8. – 10. klasse med
 utgangspunkt i L-97. Idèperm.
 Friluftsrådernes Landsforbund (2000) : Læring i friluft. Uteaktivitet for 1.-7. klasse med
 utgangspunkt i L-97. Idèperm
 Fylkesmannen i Nordland,Miljøavdelingen (1995) : Uteperm. Friluftsliv fra barnsben av.
 Fylkesmannen i Oppland,kulturseksjonen. Gausdal trykkeri.
 Fylkesmannen i Telemark/ Statens utdanningskontor, Telemark: Ditt nærmiljø, vår klode.
 Lære- og aktivitetsspakke om kulturlandskap, nærmiljø og planlegging (1991)
 Grimeland, G.:Lek og læring i naturen (Cappelen 1982)
 Halvorsen, K.V.,Tveit,M.: Barn oppdager naturen (Landbruksforlaget 1991)
 Pettersen, J.R.: Bruk naturen! Natur-og miljøorientering i barnehagen (Universitetsforlaget
 1994)
 Selnes, H., Rudaa, S.: Uteskole og miljølære (Norsk leirskoleforenig 1990)
 Skogbrukets kursinstitutt: Lære med skogen – et hjelpemiddel i miljølære.(Biri 2002)
 Skumsrud, G.A.: Friluftsliv. Håndbok for skole og barnehage.
 Statens utdanningskontor, Telemark: Vår bekk – Norges vassdrag. Lære- og
 aktivitetshäfte.
 Tanderø, Cesilie: Den store miljøboka (Aschehoug 1993)
 Vi ser på dyr / Carlsen forlag 1993 9
 Vi ser på fugler (Carlsen forlag 1993)

Barnelitteratur

Berg, Ø., Frøstrup J. C., 1999c Skogstroll . Arendal: Friluftsførlaget.
 Berg, Ø. 2002 Kom ut!: barnas store friluftsbok. (Oslo) : Damm
 Berg, Ø. 1998 Lek og lær i naturen: høstboka. (Oslo) Cappelen
 Berg, Ø. 1999 Lek og lær i naturen: sommerboka. (Oslo) Cappelen.
 Berg, Ø. 2000 Vilt og tøft: barnas villmarksbok. (Oslo) Damm
 Berg, Ø. 2002 Ut på tur: friluftsboka . (Oslo) Damm.
 Clifford,N. 1997c. Jorden (Oslo): Damm
 Drake, J. og Love, A. 1997 c Barnas fritidsbok : ute og inne.([Oslo): Kolibri
 Fagerberg, M. 1997 Se der! En hestehov. (Oslo) Damm

Fontanel B. 2000 Naturens monstre: Opplagsboken over hæselige dyr. Holte: Flachs.

Furuset K. 2001 Barnas bok om ville dyr og planter i byen. (Oslo) : Damm

Granrud, L og, Pedersen T. B. 1997 Ut og plukke planter: urter i naturen. Oslo : Gyldendal Tiden.

Gravklev, M. 1997 c: Fru Pinus: historien om furua . Biri: Skogbrukets kursinstitutt,

Griffey H. 1999. Vulkaner og andre naturkatastrofer: (Oslo): Damm

Gutelle, A. 2000 For et uvær! : naturens voldsomme krefter. Holte: Flachs

Karlsson, L. 1996 Treset og bladbrus.(Oslo): Tiden

Llewellyn, C. 1998 Jorda. (Oslo): Cappelen.

Lystrup, G. 1999 .Krystallslottet. (Oslo) : Cappelen

Nystad J. F 2000 c Eventyrlandet : Spennende naturfenomener i Norge. (Oslo): Gyldendal Tiden.

Phillips, S., hovedredaktør 1996 Den Store kunnskapsboka (Oslo): Bokklubbens barn

Ryvarden, L. 2000 Trær. (Oslo): Damm

Sande, H. 2001 c Fuglejenta (Oslo): Gyldendal Tiden

Sivertsen, O. A. 2002 Newton : gir deg svaret på ting du ikke engang visste du lurte på.. (Oslo) Aschehoug: NRK

Sundsten, B., Jeger, J. 2000 c. Min første villmarksbok. Oslo : Landbruksforlaget

Woolfitt, G. 1995 c Vinter (Holte): Flachs

Woolfitt, G. 1995 c.. Sommer. (Holte): Flachs

Woolfitt, G. 1995 c. Efterår. (Holte): Flachs 1995 c

Woolfitt, G. 1995 c. Forår (Holte) : Flachs, c1995

Video

"Barneskogen." Forsøk med pedagogisk tilbud til 6-åringar. Forbrukar- og administrasjonsdepartementet, Kyrkje- og undervisningsdepartementet. 1989.

"For de skal arve jorden". Laget av Knøttet barnehage i samarbeid med NRK v/Hans Christian Alsvik. 1991.

"Natur/Friluftsliv". Norges idrettsforbund og Olympiske komité, 1997.

"Det gode liv på Bragdeøya". Skårungen barnehage, Vågsbygdveien 63, 4622 Kristiansand

HiT skrift / HiT Publication

Ingunn Fjørtoft og Tone Reiten Barn og unges relasjoner til natur og friluftsliv. 101 s.	10/2003	kr. 140
Else Marie Halvorsen Teachers' understanding of culture and of transference of culture. 40 s.	9/2003	kr. 80
P.G. Rathnasiri and Magnar Ottøy Oxygen transfer and transport resistance across Silicone tubular membranes. 31 s.	8/2003	kr. 170
Else Marie Halvorsen Den estetiske dimensjonen og kunstfeltet - ulike tilnærminger. 17 s.	7/2003	kr. 70
Else Marie Halvorsen Estetisk erfaring. En fenomenologisk tilnærming i Roman Ingardens perspektiv. 12 s.	6/2003	kr. 60
Steinar Kjosavik Fra forming til kunst og håndverk, fagutvikling og skolepolitikk 1974-1997. 48 s.	5/2003	kr. 90
Olav Solberg, Herleik Baklid, Peter Fjågesund, red. Tekst og tradisjon. M. B. Landstad 1802-2002. 106 s.	4/2003	kr. 126
Ella Melbye Hovedfagsoppgaver i forming Notodden 1976-1999. Faglig innhold sett i lys av det å forme. 129 s. 1 CD-rom	3/2003	kr. 210
Olav Rosef m.fl. <i>Escherichia coli</i> -bakterien som alle har –men som noen blir syke av – en oversikt. 22 s.	2/2003	kr. 66
Olav Rosef m.fl. Forekomsten av <i>E.coli</i> O157 ("hamburgerbakterien") hos storfe i Telemark og i kjøttdeig fra Trøndelag. 25 s.	1/2003	kr. 70
Roy Istad Oppretting av polygon. 24 s.	3/2002	kr. 30
Ella Melbye (redaktør) Hovedfagsstudium i forming 25 år. 81 s.	2/2002	kr. 70
Vassli, Idar Wayne A. Grudem's profetiforståelse. 27 s.	1/2002	kr. 40
Olav Rosef m.fl. Hjorten (<i>Cervus elaphus atlanticus</i>) i Telemark. 29 s.	1/2001	kr. 100
Else Marie Halvorsen Kulturforståelse hos lærere i Telemark anno 2000. 51 s.	4/2000	kr. 50
Norvald Fimreite, Bjarne Nenseter and Bjørn Steen Cadmium concentrations in limed and partly reacidified lakes in Telemark, Norway. 16 s.	3/2000	kr. 20
Tåle Bjørnvold Minimering av omstillingstider ved produksjon av høvellast. 65 s.	2/2000	kr. 55
Sunil R. de Silva (editor) International Symposium. Reliable Flow of Particulate Solids III. Proceedings. 11.- 13. August 1999, Porsgrunn, Norway. Vol. 1-2	1/2000	kr. 1200

HiT notat / HiT Working Paper

Eli Thorbergsen m.fl. ”Kunnskapens tre har røtter...” Praksisfortellinger fra barnehagen. En FOU-rapport. 42 s.	5/2003	kr. 130
Per Arne Åsheim (editor) Science didactic. Challenges in a period of time with focus on learning processes and new technology. 54 s.	4/2003	kr. 140
Roald Kommedal and Rune Bakke Modeling Pseudomonas aeruginosa biofilm detachment. 29 s.	3/2003	kr. 130
Elisabeth Aase Ledelse i undervisningssykehjem. 27 s., vedlegg	2/2003	kr. 90
John Heggnes og Knut H. Røed Genetisk undersøkelse av stamfisk av ørret fra Måna, Tinnsjø. 10 s.	1/2003	kr. 70
Erik Halvorsen (redaktør) Bruk av Hypermedia og Web-basert informasjon i naturfagundervisningen. Presentasjon og kritisk analyse. 69 s.	2/2002	kr. 150
Harald Klempe Overvåking av grunnvannsforurensning fra Revdalen kommunale avfallsfylling, Bø i Telemark. Årsrapport 2000. 24 s.	1/2002	kr. 30
Jan Ove Tangen Kompetanse og kompetansebehov i norske golfklubber. 12 s.	6/2001	kr. 20
Øyvind Risa Evaluerings av Musikk 1. 5 vekttall. Desember 2000. Høgskolen i Telemark, Allmennlærerutdanninga på Notodden. 39 s.	5/2001	kr. 40
Harald Klempe Overvåking av grunnvannsforurensning fra Revdalen kommunale avfallsfylling, Bø i Telemark. Årsrapport 1999. 22 s.	4/2001	kr. 30
Harald Klempe Overvåking av grunnvannsforurensning fra Revdalen kommunale avfallsfylling, Bø i Telemark. Årsrapport 1998. 22 s.	3/2001	kr. 30
Sigrun Hvalvik Tolking av historisk tekst – et hermeneutisk perspektiv. Et vitenskapsteoretisk essay. 28 s.	2/2001	kr. 30
Sigrun Hvalvik Georg Henrik von Wright: Explanation of the human action : an analysis of von Wright's assumptions from the perspective of theory development in nursing history. 27 s.	1/2001	kr. 30
Arne Lande og Ralph Stålberg (red.) Bruken av Hardangervidda – ressurser, potensiale, konflikter. Bø i Telemark 8.-9. april 1999. Seminarrapport. 57 s.	3/2000	kr. 50
Nils Per Hovland Studentar i oppdrag : ein rapport som oppsummerer utført arbeid og røynsler frå prosjektet ”Nyskaping som samarbeidsprosess mellom SMB og HiT”, 1998-2000. 24 s.	2/2000	kr. 30
Jan Heggnes Undersøkelser av gyteplasser til ørret i Tinnelvas utløp fra Tinnsjø (Tinnoset), Notodden i Telemark, 1998. 7 s.	1/2000	kr. 20

Publikasjonene kan kjøpes fra:

Akademika Bø: heidi.i.flatland@hit.no, tlf. 35060070

Akademika Notodden: underdal@himing.hit.no, tlf. 35026660

Akademika Porsgrunn: akatel@hit.no, tlf. 35575269

eller bestilles fra: Kopisenteret i Bø: Kopisenter@bo.hit.no, tlf. 35952834

eller bestilles fra internett: <http://www.hit.no/bib/hoved/forskning/skriftserien/publikasjonsliste.htm>